

അപൂർണ്ണമായ
പരിധി 1970

Scuola Guida "Dolomit" Autofahrschule

Cun s'ia atrezadiura y s'ii metodi moderns se preparèi-la por conseguì la patent, y ala se darà d'uc i cunsèis y chiarimènc tla materia che riguardèia i auti.

Documènc nezescari por l „Foglio Rosa”

PEDRACES — „LAMIRI”

Bornech

Tel. 85 8 51

Palaz dla Cassa de Sparagn

zertificat de residènza

zertificat dl dutur

zertificat penale

3 fotografies

खैलंनदिए
खैरंन

1970

dé fora da

Ert pur i Ladins dla Val d' Badia y Marô

Stamparia A. Weger - Porsenù

L'an 1970 è n an de 366 dis.

Festes de prezet riconsciüdes dal Stato y da la Dlijia èl dütes les domënies y spo Nanü, festa di 3 Rësc, s. Ojöp, l'Assënza, les Antlés, s. Pire y s. Paul, s. Maria dal Ciüf, Gnissant, l'Immaculata, Nadé.

Lünesc de Pasca y de Pasca de Mà y s. Stefo è festes nia de prezet.

Festes Nazionales: 25 d'aurì: dé dla Liberaziun, 1 de mà: festa dl laur, 2 de jügn: festa dla Republica, ai 4 de november: festa dl'erma (1918).

Ai 11 de forà Patti Lateranensi y ai 28 de setëmber rivolta de Napoli.

Festes mobiles:

- 11 de genaro Batescimo de Gejù
- 11 de forà Capiun
- 15 de forà 1.a de Carsëma
- 22 de merz domënia dl'Urì
- 26 de merz Jöbia Santa
- 27 de merz Vëindres Sanc
- 28 de merz Sabeda Santa
- 29 de merz Solenità de PASCA
- 30 de merz Lünesc de Pasca
- 12 d'aurì domënia de s. Ciascian
- 19 d'aurì domënia de s. Germano
a s. Martin de Torr
- 4/5/6 de mà dis dles Crusc
- 7 de mà l'Assënza
- 17 de mà Solenità de Pasca de mà
- 18 de mà lünesc de Pasca de mà
- 24 de mà festa dla Ss. Trinitè
- 28 de mà Solenità dles Antlés
- 7 de jügn festa dl Cör de Gejù
- 2 d'agost la Porziuncula
- 6 de setëmber festa di ss. Angeli Custodi
- 4 d'otober domënia dal Rosare
- 18 d'otober segra dles Dlijies
- 22 de novëmber Festa de Cristo Re Univer-
sale, ultima domënia dl'an liturgico
- 29 de novëmber 1.a domënia d'Advënt
- 27 de dezëmber festa dla Sacra Familia

Valgünes Parores dl Calënder Romano dla Dlijia Cattolica:

Cun la 1.a domënia d'Advënt 1969 po i curac met man cun la liturgia dla messa dl'Ordo nü, che è gnü fat der bel y che al gnarà splighè da vèi tles pordiches.

Dal 1 de iener 1970 à la Chiesa Romana Cattolica riformè l'Calendario Romano. Les domënies à plü Epistoles y Vangeli che vegn baratà tun ciclo de trèi agn, che gnara fora magari bel tl 1970 o magari pormò dl 1971, che cina che düte è scrit tl lingaz de vigne Naziun y druchè gnaral l'an 1971. Ince l Brevier vëgn riformè y fina che al sarà arjigné saral l'an 1971.

L'Epifania, l'Assënza y les Antles è tl'Italia festes de prezet y vëgn tignides chi dis che al toca, mo te val Stati è chestes festes nia riconsciüdes de festa, y dailò vëgn l'Epifania tignida con Solenità la domënia do Nanü, l'Assënza ai 10 de mà y les Antles ai 31 de mà.

Settuagesima, Sessagesima y Quinquagesima è gnüdes cancelades, la pre-carsema ne nia plü tl Calënder Romano.

Les domënies vëgn nominades, domenies dl'an che scomëncia cun la prüma domënia do s. Guania, les domënies do Pasca de mà, vëgn ince nominades domënies dl'an. Domënies do Pasca vëgn nominades domënies de Pasca, che foss 7. Solenità de Pasca de mà stlüsc l ciclo pasquale. Pasca de mà n'à plü degüna Otava. Ma Nadè y Pasca à ciamò na otava.

La festa dla Sacra Familia vëgn tignida la domënia do Nadé, la domënia do s. Guania è-l la festa dl Batescimo de Gejù, la festa de Cristo Re vëgn da segn inant tignida l'ultima domënia dl'an liturgico, che foss la domënia dan la prüma d'Advënt.

Tröc Sanc gnarà ince spostà an nater dè, particolarmenter al dè dla mort, che gnarà pormò canche l Missale y l Brevier vëgn de fora definitiv y nü, che po dürè fina l'an 1971.

IENER-JENÉ

1	JÖBIA	B	NANÜ, SOLENITÈ DE S. MARIA UMA DE DI
2	Vëindres	B	Adelheid
3	Sabeda	B	Genovefa, Daniele
4	DOMËNIA	B	2a do Nadé, Angelica, Benedetta, Rigobert
5	Lünesc	B	Vöia de s. Guania, Emilia, Telesfor
6	MERTESC	B	SOLENITÈ DI TRËI RËSC, SANTA GUANIA
7	Mercui	B	Valentin Vëscö, Reinhold, Luzian
8	Jöbia	B	Erhard, Severino d'Austria, Gudula
9	Vëindres	B	Fortunat, Giuliano, Basilissa
10	Sabeda	B	Agato, Aldo, Willi da Bourges
11	DOMËNIA	B	1 do s. Guania (1a dl'an) FESTA dl Batejimo dl Signur, Igino PM, Werner, Teodosio
12	Lünesc	Ve	Ernst, Stefania, Volkhold
13	Mertesc	Ve	Veronica, Jutta
14	Mercui	B	Ilario Vëscö, Felix da Nola
15	Jöbia	B	Romedio, Paul Eremita
16	Vëindres	C	Marcello Papa, Gottfrid
17	Sabeda	B	s. Antone Abate
18	DOMËNIA	Ve	2a do s. Guania (2a dl'an), Prisca
19	Lünesc	Ve	Mario, Marta, Pia, Germana
20	Mertesc	C	s. Bostian, s. Fabian Martiri
21	Mercui	C	s. Agnes Martire, Mainrad
22	Jöbia	C	Vinzenz diacono Martire, Teolinda
23	Vëindres	B	Noza de s. Maria, Raimund, Emerenz
24	Sabeda	B	Timoteo Vëscö, Arno
25	DOMËNIA	Ve	3a do s. Guania (3a dl'an) Conversciun de s. Paul, mez inver
26	Lünesc	C	Policarp Vëscö y Martire, Paula, Rosvita, Edit
27	Mertesc	B	Jan Crisostomo
28	Mercui	Ve	Manfred, Agnes
29	Jöbia	B	Franz Sales, Valerio, Valire
30	Vëindres	Ve	Martina, Adelgunde, Iacinta
31	Sabeda	B	Giovanni Bosco, Luise, Emma, Eusebio

FORÀ

1	DOMÈNIA	Ve	4a do s. Guania (4a dl'an), Ignazio, Brighita, Sigbert
2	Lünesc	B	Presentaziun dl Signur, s. Maria
3	Mertesc	C	s. Blaje, Ansgar, Candido, Oscar
4	Mercui	Ve	Ghilbert, Veronica, André
5	Jöbia	B	Ingenuin y Albuin, Agata
6	Vëindres	B	Tito, Dorotea, Ss. Pauli Miki y Compagns
7	Sabeda	B	Romuald Abate, Frida, Richard
8	DOMÈNIA	Ve	5a do s. Guania (5a dl'an), Jan de Matha, Iule; domenia grassa
9	Lünesc	B	Cirillo, Apollonia
10	Mertesc	B	Scolastica, Willi da Aquitania
11	Mercui	Vi	Capiun astinenza y jaiun, inizio dla carsema, Patti Lat
12	Jöbia	Vi	Padri Serviti, Gaudens, Eulalia
13	Vëindres	Vi	Beniamin, Christina, Jordan, Herlinde
14	Sabeda	Vi	Valentin da Terni
15	DOMÈNIA	Vi	1a de Carsëma 1 cl., Siegfried
16	Lünesc	Vi	Iuliana, Filippa
17	Mertesc	Vi	Marianna
18	Mercui	Vi	Simeon, Hildebert, Constanzia
19	Jöbia	Vi	Conrad, Arnold
20	Vëindres	Vi	Isabella, Leo, Ulrich
21	Sabeda	Vi	German, Eleonora, Adelheid
22	DOMÈNIA	Vi	2a de Carsëma 1 cl., s. Pire, Margareta
23	Lünesc	Vi	Pire Damiani, Roman
24	Mertesc	C	s. Mattia Apostel, Edelbert
25	Mercui	Vi	Walpurga, Victor, Adelhelm, Quatëmber
26	Jöbia	Vi	Alexander, Dionisio
27	Vëindres	Vi	Quatëmber, Gabriel Possenti, Oswald
28	Sabeda	Vi	Quatëmber, Hermine, Leander

Marçés: 2. a s. Lauronz — ai 15 a s. Linert — ai 21 a Bornech/s. Scimun

MERZ

1	DOMÈNIA	Vi	3a de Carsèma 1 cl., Albino, Luitbert	☺
2	Lünesc	Vi	Heinrich Suso, Marino	
3	Mertesc	Vi	Cunigunda, Friedrich	
4	Mercui	Vi	Casimir, Luzio, Alberich	
5	Jöbia	Vi	Oliva, Gherda	
6	Vëindres	Vi/B	Fridolin, Perpetua, Felizita	
7	Sabeda	Vi	Tomesc d'Aquino	☺
8	DOMÈNIA	Vi	4a de Carsèma 1 cl., Jan de Di, Gerhard	
9	Lünesc	Vi	Franzisca da Roma, Domene Savio	
10	Mertesc	Vi	40 Martiri de Sebaste, Emilio	
11	Mercui	Vi	Rosina, Wolfram	
12	Jöbia	Vi	Gregorio Papa	
13	Vëindres	Vi	Erich, Roderich, Cristina, Geraldo	
14	Sabeda	Vi	Matilde, Paulina, Alfred	☺
15	DOMÈNIA	Vi	5a de Carsèma 1 cl., Clemens Hofbauer, Luisa	
16	Lünesc	Vi	Herbert, Abramo	
17	Mertesc	Vi	Patrizio, Gertrud	
18	Mercui	Vi	Cirillo, Eduard	
19	Jöbia	B	s. Öjöp, Patrono univ. dla Dlijia 1 cl.	
20	Vëindres	Vi	Irmgard, Claudia, Nicodema	
21	Sabeda	Vi	Benedetto Abate, Nicolaus Flüe	
22	DOMÈNIA	Vi	IN PALMIS, dl'Uri 1 cl., Lea, Zacharia	
23	Lünesc sanc	Vi	Otto, Vittorio	☺
24	Mertesc sanc	Vi	Gabriel Arcangel	
25	Mercui sanc	Vi	Anunziaziun dl Signur 6. 4)	
26	Jöbia santa	Vi/B	Emmanuel	
27	Vëindres sanc	C	Mort de Nosc Signur	
28	Sabeda santa	Vi/B	Vöia de Pasca	
29	DOMÈNIA	B	PASCA, RESUREZIUN DE NOSC SIGNUR, Alleluja! 1 cl.	
30	Lünesc	B	de Pasca, Amadio, Gottlieb	☺
31	Mertesc	B	Balbina, Guido	

Marçés: ai 6 a Longega — ai 9 a Bornech/s. Scimun — ai 17 a Al Plan — ai 20 a s. Lauronz
marçè da Pasca — 31 a La Ila

AURÌ

1	Mercui	B	Hugo, Teodora, Emma	
2	Jöbia	B	Franz de Paula, Genoveva	
3	Vëindres	B	Richard, Irene, Ulpian	
4	Sabeda	B	Isidor	
5	DOMÈNIA	B	IN ALBIS 2a de Pasca, Vinzenz, Celestin, Sisto	
6	Lünesc	B	Annunziaziun dl Signur (ex 25. 3.) 1 cl., Willi	☺
7	Mertesc	B	Hermann	
8	Mercui	B	Walter	
9	Jöbia	B	Hugo, Waltraud	
10	Vëindres	B	Ezechiele profeta, Mechtild	
11	Sabeda	C	s. Ciascian Patrono Principale dla Diocesi 1 cl.	
12	DOMÈNIA	B/C	3a de Pasca, domenia de s. Ciascian, Leo	
13	Lünesc	B	Ida	☺
14	Mertesc	C	Iustino Martire, Valerian, Massimo	
15	Mercui	B	Anastasia, Lidvina	
16	Jöbia	B	Benedetto Labré	
17	Vëindres	B	Rudolf, Robert, Anizet	
18	Sabeda	B	Ursmar, Apollonio, Werner	
19	DOMÈNIA	B	4a de Pasca, Gerold, Leo IX, festa de s. Germano a s. Martin de Torr, Procesiun	
20	Lünesc	B	Hildegunda	
21	Mertesc	B	Anselmo	☺
22	Mercui	B	Sotero y Caio	
23	Jöbia	C	s. Iorz, Adalbert	
24	Vëindres	C	Fidelis, Helmut	
25	Sabeda	C	s. Merch Evangelista, Festa Nazionale	
26	DOMÈNIA	B	5a de Pasca, Cleto y Marcellino, s. Maria dl bun consei	
27	Lünesc	B	Pire, Canisio, Zita	
28	Mertesc	B	Paul dla Crusc, Vitalis	☺
29	Mercui	B	Robert	
30	Jöbia	B	s. Catarina da Siena Patrona d'Italia 1 cl.	

Marçés: ai 2 a Longega — ai 6 a Bornech/s. Scimun

A U R I

Trèi lèteres de soldas tomà te vera.

N jon de 27 agn col presentimènt dla mort proscima scri sùia ultima lètera a la uma a čiasa. „Pènsa, mia uma, čì beles speranzas che m'aspeta. Can che tō liaràs chèstes righes, iō sarà oramai delibré da dūtes les meseries y al sigü . . . Iō sarà lasō a gode la vita zēna mort. No, no pité, uma, mo mostra forza d'anima, sciōche tō as dagnora desmustré. Iō ne perdi pa na legrema a savèi oramai de sigü de perde mia vita. Dandaia à-i čiarcé dūtes les ligrèzes malsanes y cun mōia y sgric me sunsi destaché finalmènt. Sègn lasci cuntènt la vanité y l pičé. Iō lasci l paisc de dūtes mies morones y jori sōpert liber, liber, finalmènt liber, lasō al cil, olà che al é nosc Pere. Iō ne podess da mì finì mia vita. Purchèl n'ói nia, che tō pites do me, te ofendess mia fortuna plü grana. Iō ne sun da mené pičé, mo da invidié. L corp bëgn patèsc pur val mumènt, al se consumèia, al mör. Mo iō no, iō, mia anima ne pō muri. Iō sun de Chèl Bel Dì y a Chèl Bel Dì mèssi ruvé zruč. Purchèl no pité, uma! Y sce to cör de uma mèss pité, spo sarà-les santes tües legremes, Chèl Bel Dì ois les cumpedé; al sarà tan de stères pur tūa corona dla gloria!”

Či bi pinsiers, čì parores nobles! So comandant scriō de chèsc jon do sùia mort: „Insciō mör-un pur vire dagnora!”

N n'ater soldà é ste firì fora dan les linies nemiches, olà che an ne i podō porté aiüt. Do dui dis de agonia, mo

pro se instèss čina in'ultima, é-l mort sōl medemo post. An i à ciafé indos la lètera scritta tles ores dla lungia agonia:

„Carissimi genitori!

Iō sun cuntènt de pudèi me n ji. Iō vadi a ciafé mi nēnesc y mi pici frèdesc. No stede a pluré sō mi plü bel pelegrinagio. Iō me confort a punsé, che n dé iō pō se mené y ji danfora. Či festa sarà-l in chël dé! Iō mèss benedi chèsta vera. Zēna chèsta me fossi amaré miseramènter al corp y a l'anima. Sciōche n mé de fūch me à-la consumé, desdrüt te me čì che iō é denant. Mo èla sègn m'à-la purifiché y scinché na fin luminosa. Cherdé-me-la, i ne feji pa čiacules, mo i disc, čì che i sènt y i crèi. L mumènt é pa massa scerio. Purchèl sèis ma cuntènc y aspetede l mumènt, che se pödun indō unì. Chèsta é mia sodisfaziun sègn y i sta pur muri”.

Té espresciuns, té pinsiers, té parores pō-n ma avèi, can che an vèiga la mort.

N soldà dl'aviazion franzeje à lascé scrit chèsc ultimo testamènt: „Can che les ares de mia mascin sarà rotes ia y iō tomarà jō sōla tera pur juré sō da Chèl Bel Dì cun l'anima, te chèstes pičes righes uressi porté l'ultimo salüt ai mi de čiasa. Mi bugn geniturs, can che iō tomarà jō dal cil y sarà a ma val meter da la tera, iō čiantarà cun dūta mia anima „Gloria in excelsis Deo!” Oh, čì pičc mumènc dan la mort, che l monn tan tēm, pur me sarà-i n Magnificat solene”.

Ne mèssun inč nos dan chèstes animes generoses, beles y nobles intoné l Gloria y l Magnificat?

MÀ

1	Vëindres	B	s. Ojöp laurant, Festa Nazionale dl Laur	
2	Sabeda	B	Atanasio	
3	DOMÈNIA	B	6a de Pasca, Alexander	
4	Lünesc	B/Vi	Monica, s. Florian, Les crusc	
5	Mertesc	B/Vi	Pio V Papa, Iudita, Angel	☺
6	Mercui	B/Vi	Claudio	
7	JÖBIA	B	L'ASSÈNZA PALSACRUSC 1 cl., Gisela, Stanislaus	
8	Vëindres	B	Ida	
9	Sabeda	B	Gregorio Nazianzeno	
10	DOMÈNIA	B	7a de Pasca, Antonino, Gordiano, Isidor	
11	Lünesc	C	Filippo y Iaco Apostoli	
12	Mertesc	B	Pancrazio, Flavia	
13	Mercui	B	Servazius, Robert, Emma	☺
14	Jöbia	B	Bonifaz	
15	Vëindres	B	Sofia	
16	Sabeda	C	Vöia de Pasca de Mà, Ubald, Jan Napomuceno	
17	DOMÈNIA	C	PASCA DE MÁ, Pasquale, Iadoco	
18	Lünesc	C	de Pasca de Mà, Erich, Felix	
19	Mertesc	C	Ivo, Celestino Papa	
20	Mercui	C	Bernardino da Siena, Elfriede, Quatember	
21	Jöbia	C	Valente, Isberga, Teobald	☺
22	Vëindres	C	Quatember, Rita, Emilio, Julia	
23	Sabeda	C	Quatember, Desiderio, Giovanna Thuret, Renate	
24	DOMÈNIA	B	8a dl'an, FESTA DLA SS. TRINITE, Giovanna	
25	Lünesc	Ve	Gregorio Papa, Urban	
26	Mertesc	B	Filippo Neri	
27	Mercui	B	Beda Venerabile, Jan I Papa	☺
28	JÖBIA	B	LES ANTLÉS	
29	Vëindres	B	Maria Maddalena de Pazzis	
30	Sabeda	B	Ferdinand	
31	DOMÈNIA	Ve	9a dl'an, Maria Regina, Petronilla	

Marçés: al 1 a s. Linert — ai 11 a Longega — ai 12-13 a Bornech/s. Scimun — ai 15 a Corvara — ai 26 a Pederoa

Forza de spirito.

N gran invalid de vera franzeje é jü pelegrin a Lourdes. Purčiodi urô-l pa fa n té iade tan sfadius pur ël, pür sturpié? Orun udëi. Al é les dües domisdé, al urô se stravardé da la gran fola, can che al vëgn cundüt tla basilica dl Rosare l gran invalid de vera. Súa fomena sbürta ite pur dlijia l gratun da trëi rudes y lasura n corp sturpié da fa cumpasciun. La burta vera à fat d'infora n pügn de meseria umana. Al i é ste stracé ia trames les iames da na granata, spo à-n čiamó messé tó ia n brač. Al somiá na rovina completa. Y punsede, l soldà s'la rì y so müs se iluminëia y se stlarësc sò dan alté. Al mët man de mormoré y de perié cun devoziun.

I püč pelegrins, che é a chël'ora te dlijia, vëiga la szena y se n mëna picé da spavënt. Mo can che ai vëiga la serenité luminosa te so müs, stom-i la forza y la rasegnaziun de chël'anima. La fiduzia te s. Maria y la fede via te Chël Bel Di mëss i avëi dé tan de fortëza cristiana. Ai i čiaara y l'amirëia deperpo che al mormorëia oraziuns. Do val minüt de oraziun i mostr-el a sua compagna l'alté y mormorëia: „Curasö ó-i la mëtte”. La fomena capësc y se storsc jö a per l'invalid. L jon eroe se tëgn cun chël brač su, che i é resté, incër l col dla fomena, cun l förtl di sturpià, se lascia jö söi dui zunfi de giames. Col müs sarëgn se dëid-el cun chël brač su, se möi dlun trumuran y stëntan sò verscio l'alté. I pelegrins, a udëi chël pügn de meseria umana y so movimënt stenté,

resta ailò spaventà y plëgns de comoziun.

Te n mumënt vëigh-i, che l'invalid alza l brač dërt, al tëgn tla man na medaia de vera, sua medaia. Zënza respet umano y čiamó plü cun devoziun bai-el da plan, sciöch'al udess s. Maria y disc: „Os, o buna uma dl cil, sëis stada tan buna a me lascé čiamó na man, pur pudëi se ofri či che iö à čiamó dl plü prezioso”. Y al lascia tomé la medaia sön alté. L soldà sëgn lascia tomé jö l brač, sfinì de forzes dl düet. Spo mormorëi-el indò sües oraziuns y tla finada scut-el chit y s'la rì cuntënt. A l'udëi y aldì sua oraziun eroica, chi püč devoč sta chič ailò y čiaara madër cun morvöia.

Can che ai alda stlinghinan la medaia söla pera d'alté y chël pür sturpié cun l müs luminum y stlarì da la cuntëntëza, ne pò-i plü se tigni it l pité. Düč incër ia se assüia jö les legremes dai edli. Söa fomena sora ne pita nia. Ala sta ailò sö dërta, blančia tl müs sciöche cëra, mo ferma y sigüda sciöche na statua.

Či forza de anima, či nobilité de spirito te chësc invalid franzeje! Al é čiamó bun de s'la rì y mostré, che al é cuntënt, deperpo che i atri à i ödli plëgns de legremes, a udëi söa meseria tan grana.

Olà à-l pa tut tan de forza, che al é bun de mostré tan de rassegnaziun y čiamó ligrëza laprò? S. Agostin à rajun a di: „Can che an ó bun indërtüra, ne sënt-un plü pëna; y sce la pëna se fesc sintì, ailò devënt-la ducia”.

Tan de plü sarà-l chësc te n n'anima, olà che al verd l'amur de Di.

JÜGN

1	Lünesc	B	s. Angela, Fortunato	
2	Mertesc	C	Marcellino, Festa dla Repubblica	
3	Mercui	C	Ss. Carlo Lwanga y Compagns	
4	Jöbia	Vë	Franz Caracciolo, Werner	☺
5	Vëindres	B	Ss.mo Cör de Gesù 1 cl., Bonifazio	
6	Sabeda	B	Norbert	
7	DOMÈNIA	B	FESTA DL CÖR DE GEJÛ, Robert	
8	Lünesc	Vë	Jolanda, Severino	
9	Mertesc	Vë	Felizian	
10	Mercui	B	Heinrich da Balsan, Margherita	
11	Jöbia	C	Barnaba Apostel	
12	Vëindres	Vë	Cirino, Nazario	☺
13	Sabeda	B	s. Antone da Padua	
14	DOMÈNIA	Vë	11a dl'an, Basilio, Hartwig, Crescenza	
15	Lünesc	Vë	s. Vi	
16	Mertesc	Vë	Benno, Luitgard	
17	Mercui	Vë	Adolf, Rainer	
18	Jöbia	B	Efrem, Emil	
19	Vëindres	Vë	Iuliana, Gervasio	☺
20	Sabeda	B	Silverio, Florentina	
21	DOMÈNIA	Vë	12a dl'an, Lois, Alvijio	
22	Lünesc	B	Paulin, Sighilde	
23	Mertesc	Vi	Vöia de s. Jan Battista	
24	Mercui	B	s. Jan Battista 1 classe	
25	Jöbia	Vë	Willi	
26	Vëindres	C	Vigile Martire	☺
27	Sabeda	B	Ladislaus, Emma da Gurk	
28	DOMÈNIA	Vë	13a dl'an, Vöia de s. Pire	
29	LÜNESc	C	SS. PIRE y PAUL APOSTOLI 1 cl.	
30	Mertesc	C	Ss. Protomartiri dla s. Romana Chiesa	

Marçés: ai 4 a Calfosch — ai 9 a s. Martin de Torr — ai 23 a Longega — ai 25 a Bornech/
s. Scimun

MESSÉ-IULI

1	Mercui	Vë	Teobald, Dietrich	
2	Jöbia	B	Vijitaziun de s. Maria ad Elisabet; Martiniano	
3	Vëindres	C	Ireneo, Raimund, Mainhard	☺
4	Sabeda	B	Ulrich, Berta, Hatto	
<hr/>				
5	DOMËNIA	Vë	14a dl'an, Antonio Maria Zaccaria	
<hr/>				
6	Lünesc	C	Maria Goretti Verg. y Martire	
7	Mertesc	B	Cirillo y Metodio	
8	Mercui	B	Elisabet, Kilian, Edgar	
9	Jöbia	Vë	19 Martiri da Gorkum, Agilolf, Dietrich	
10	Vëindres	Vë	Angel, Amalia, Rufina, Secunda	
11	Sabeda	B	Pio, Helga	☺
<hr/>				
12	DOMËNIA	Vë	15 dl'an, Ermagora y Fortunat	
<hr/>				
13	Lünesc	Vë	Anaclet, Roland, Arno, Eugenia, Silas	
14	Mertesc	B	Bonaventura, Iusto	
15	Mercui	B	Heinrich	
16	Jöbia	B	s. Maria Monte Carmelo	
17	Vëindres	Vë	Alex, Irmgard	
18	Sabeda	B	Camillo de Lellis	☺
<hr/>				
19	DOMËNIA	Vë	16a dl'an, Vincenz de Paul	
<hr/>				
20	Lünesc	B	Iarone, Margaret	
21	Mertesc	B	Laurenz da Brindisi	
22	Mercui	B	Maria Maddalena	
23	Jöbia	Vë	Apollinare, Liborio	
24	Vëindres	B	Cristina	
25	Sabeda	C	s. Iaco Apostel, s. Cristoforo	☺
<hr/>				
26	DOMËNIA	Vë	17a dl'an, s. Anna	
<hr/>				
27	Lünesc	Vë	Lucano, Bertoldo	
28	Mertesc	Vë	Nazario y Celso, Vittorio	
29	Mercui	B	Marta, Olaf	
30	Jöbia	Vë	Addon y Sennen, Iulitta	
31	Vëindres	B	Inazio de Layola	

Marçés: ai 22 a Bornech/s. Scimun

LUGIO — MESSÉ — IULI

N moro dl' Africa y l'amur de Di.

Na rivista miscionaria porta n iade chësta storia de n moro cunvertì da püch. Al baia düt cun se instëss, pënza do y disc: „Na sêra do cëna jê-i a spazir te mi bosch da bananes y me dijô la corona. Iô çiarâ sô al cil plëgn de stêres, punsâ do y me dijô: l cil tan dalunc lasö . . . y lasö sura chël cil é-l chël gran y bel Di, plö gran che nosc re Muntü, plö gran che l re di ingleji, plö gran dl Papa a Roma. Y chël gran y bun Di pënza a me, a me pür Jan de Nyanga! Sce iô vade a cïafé l re, n dé me çiar-el, l dé do ne çiar-el plö. Y chël gran y bun Di me çiarâ dal dé, can che iô laori, y inç la nôt, can che iô dormi. Y can che iô bai-i cun ël, me scut-el pro. Iô bai-i ma sciöche n té müt, y ël me scuta pro, y sce iô bai-i düt da mat, çiamó me scut-el sô. Çi cosa tan de morvöia.

Y ël ne me lascia mai mançé nia. Pur me lasc-el crësce i früç, fej-el gni la plöia, lasc-el dé sorëdl. Y ël se tol fistide de mia anima. N iade é-l mort sôla crusc pur me, m'â mené i miscionari pur me istrui. Iô imprüma n'ê-i gnanca bun de creï. Tan mat che iô ê! Mo i miscionari m'â daurì i ödli y iô à cherdü y spo sunsi ste batié. Y Gejü me dà finamai so corp y so sanch . . . y impò, iô sun ma tan a la bona, ne sun no n rè, no n prinz, ne sun nia da mi che n té pice müt.

Y iô à dit a me instëss: an mëss i oreï bun da spavënt a chësc gran y bun Di,

çiuudi che al m'â urü bun denant che iô l cunejess. Y mi cör s'é scialdé sô tres plö y plö. Iô é ma düt fora de me a punsé, che chësc gran Signur Idi me urô bun. Iô à fat n gran scrai y sun salté da la ligrëza mata ite te çiasa. Ailò à-i pité tl braç de mia fomena y à scraie: „Nese, Nese, mëssun i urëi n gran bun a Chël Bel Di, che s'ó tan bun a nos. Mia fomena ne capì nia y dijô: Este mo mat, mi bun om? Sce, sce, i sun propi mat pur l gran amur, che iô à pur l gran bun Di”.

In virité, chësc scëmpl moro dl' Africa é ste pié ite, é ste scassé sô dal funz dl'anima da l'amur de Di. Al tulò la cosa propi sciöche ala é in realté, al cherdô a l'amur de Di pur nos, zënza dubité. Sce nos essun la medema convinziun y cherdessun sciöche chël, pudessun y messessun propi fa sciöche ël à fat. Messessun se scomör çina a les legremes. Tan gonot pò-n se lascé gni da pité, can che liun val bela storia, can che aldiun val tragedia de jënt, magari inç val teater, ch'i savun, ch'al n'é gnanca vèi ne. Y dan la storia d'amur, dl dër, sinzir amur, che mët man cun la nascita de Gejü a Betleme, çina a süa mort, a la mort dla crusc söl Calvario poduns-e resté tan frëiç. Poduns nos resté indiferënc dan l gran mistere d'amur de Di tl ssmo Sacramënt?

Os-te tö te asiguré dl'amur, che pô düt, che sa düt, dl'amur, che fesc düç felizi, che salva sigü düç, che no ma i dà so paraisc, mo che se scinca se instëss? Fa sciöche chël moro dl' Africa. Ô-i bun tan che te pos.

AGOST

1	Sabeda	B	Maccabei fredesc Martiri	
2	DOMÈNIA	Vë	18a dl'an, Porziuncula, s. Alfonjo	☺
3	Lünesc	Vë	Lydia, Benno	
4	Mertesc	B	Domene Abate, Rainer	
5	Mercui	B	s. Maria da la nei, Oswalda	
6	Jöbia	B	Trisfiguraziun dl Signür, Sisto	
7	Vëindres	B	Caietan, Mafalda, Donato	
8	Sabeda	B	Jan Maria Vianney, Ciriach	
9	DOMÈNIA	Vë	19a dl'an, Roman, Iulian	
10	Lünesc	C	s. Laurenz Diacono y Martire	☺
11	Mertesc	Vë	Susanna, Filomena	
12	Mercui	B	s. Chiara o Clara	
13	Jöbia	C	Ss. Ponziano y Ippolito Martiri	
14	Vëindres	Vë	Eusebio, Eberhard, Vöia de s. Maria dal Ciüf	
15	SABEDA	B	SANTA MARIA DAL CIÜF 1 cl.	
16	DOMÈNIA	Vë	20a dl'an, s. Iachin, Rocco	
17	Lünesc	Vë	Rinaldo, Emilia	☺
18	Mertesc	Vë	Elena, Agapito	
19	Mercui	B	Jan Eudes, Ludwig, Sebald	
20	Jöbia	B	Bernardo, Filibert	
21	Vëindres	B	Giovanna Chantal	
22	Sabeda	B	Immacolato Cör B. M. V.	
23	DOMÈNIA	Vë	21a dl'an, Filipo	☺
24	Lünesc	C	s. Berto Apostel	
25	Mertesc	B	Ludwig, s. Snese a La Val	
26	Mercui	Vë	Alexander, Zeferin Papa	
27	Jöbia	B	Gebhard, Ojöp Calasanz	
28	Vëindres	B	Augustin, Hermes	
29	Sabeda	C	Martirio de s. Jan Battista, Sabina	
30	DOMÈNIA	Vë	22a dl'an, Rosa da Lima, Felix	
31	Lünesc	Vë	Raimund, Abbondio, Isabella	☺

SETÈMBER

1	Mertesc	Vë	Egidio, Verena, 12 fredesc Martiri	
2	Mercui	B	Stefo re d'Ungheria	
3	Jöbia	B	s. Pio X Papa, Clelia, Marino	
4	Vëindres	Vë/B	Rosa da Viterbo, Rosalia, Candido	
5	Sabeda	B	Laurenz Iustiniani	
<hr/>				
6	DOMÈNIA	Vë/B	23a dl'an, Festa di ss. Angeli Custodi	
<hr/>				
7	Lünesc	Vë	Regina	
8	Mertesc	B	Nat'ività de s. Maria, Adrian	☺
9	Mercui	Vë	Corbinian, Gorgonio	
10	Jöbia	B	Dedicaziun dla Basilica da Porsenù 1 cl.	
11	Vëindres	Vë	Proto y Giacinto, Helga	
12	Sabeda	B	Guido, Inom de Maria	
<hr/>				
13	DOMÈNIA	Vë	24a dl'an, Notburga	
<hr/>				
14	Lünesc	C	Esaltaziun dla s. Crusc	
15	Mertesc	B	7 Dolurs B. M. V.	☺
16	Mercui	C	Cornelio y Cypriano Martiri	
17	Jöbia	Vë	Hildegard, Lambert	
18	Vëindres	Vë	Stefania, Irene, Ojöp Copertino	
19	Sabeda	C	s. Gennaro	
<hr/>				
20	DOMÈNIA	Vë	25a dl'an, Eustachio, Candida	
<hr/>				
21	Lünesc	C	s. Mateo Apostel y Evangelista	
22	Mertesc	Vë	Tomesc, Maurizio	☺
23	Mercui	Vë	Lino, Tecla	
24	Jöbia	Vë	Gerhard, Rupert	
25	Vëindres	Vë	Nikolaus v. d. Flüe, Aurelia, Cleofa	
26	Sabeda	B	Ciprian, Iustina	
<hr/>				
27	DOMÈNIA	Vë	26a dl'an, Cosma y Damiani Mart	
<hr/>				
28	Lünesc	C	Wenzeslaus de Boemia, Lioba	
29	Mertesc	B	Ss. Michil, Gabriel y Raffael Arcangeli	
30	Mercui	B	Iarone	☺

Marčés: ai 12 a Bornech/s. Scimun — ai 21 a Al Plan — ai 28 a s. Martin de Torr

S E T È M B E R

I miracoli dla providènza.

Dan zacotagn d'agn sunsi ruvé a Torino y ailò à-i vijité la „Picera Čiasa dla Providènza”, fondada da s. Cottolengo. Ailò se perpetuèi-el da plò de n seculo n té miracolo dla Providènza.

Chèsta čiasa é al dé da incò deven-tada na borgada intira de diescmile persones, düt jënt cun les plò burtes y ries maraties: verč, surč, col mé sèch, storpià tl corp y čiamó plò tl spirito. Punsede a les spèises enormes, che an mæss dé fora pur mantignì y sucodì dé pur dé tan de jënt, che ne pò fa n vare zènza l'aiüt di atri. Ma či che an dà fora pur duturs y medejines t'un n dé, munta fora mez miliun de lires. Či che va fora te n n'an, vègn a costé nia manco che passa 200 milliuns.

Y che é-l pa, che provede a düttes chèstes spèises? La divina Providènza. Ai me cuntá, che datrai n dé n'è-l nia da tó ca te čiasa y n té grüm de jënt, che aspetá val da mangé. Deperpo che an aspetá aiüt da val pert, čiara madër, che n gran auto plègn de roba gné da porta ite. L 1898 n rich patrùn de na banca à lascé al Cottolengo — insciò i dij-un a la istituziun — n miliun nèt. Al é atira ste sponü pur costruì na čiasa nòia cun 700 leč, cun dütč i ser-vij, cun 6 sales da operaziun y düt l rest bègn arjigné ite. Can che püch temp do la meseria de scioldi manaciá dassèn, de fa ji düt in malora, improv-samènter liò-n sòla plata: „Diesc mi-liuns é sta scincà a la čiasa de Cotto-

lengo da na gran sciora, che é morta dan valgügn dis”. Y insciò va-la da agn y agn tres inant čina al dé da incò. Sciöche ai cuntá, n'ài pa scioldi tla cassa da tó ca, che al é val bujègn in prescia, an aspeta madër y prèia, che la Providènza ne i lascés patì y muri da fan. Y la Providènza é puntuala de morvöia. Messèis pa punsé, che ailò é-l pa jënt cun düttes les plü burtes maraties, gonot nia plü da vari, che vir pa madër pur misericordia di atri, jënt, che ne vègn plü tuta sò da degun ater spitol, y ailò tol-un sò düt, či che vègn, zènza damané che ch'al é o či maratia ch'al à. Al é ailò na porsona de familia nobla pur ater, che à n če da čiaval y fringhinì sciöche n čiaval. Al é 10 o 15 porsones sentades — a baié cun respet — sentades düt l tèmپ sòn closet y l'ega i jè zènza lascé do. Al n'è passa cènt sentades incèr na mèsa ia, che separà fis da de vigni sort de cu-rusc y spo can che dütč i curusc é metüs adüm, gné-l les monies y mo-scedà indò dütč adüm y l laur metó man da nü. Pudèis se punsé, či paziènza dles porsones, che čiara do y či tor-mènt pur les atres. Y impò la provi-dènza pènsa a un y a l'ater!

Ne se fesc chilò la Picera čiasa dla Providènza a Torino palpé cun la man la virité dles parores de nosc Signur: „No stede a se cruzié de či ch'i vièis, y de či ch'i se vistirèis! Čiarede i vicì dl'aria, l pere dl cil i nudrèsc. L pere sa, ch'i adorèis düttes chèstes coses”.

Laurun y fajun, mo cun pesc y fi-duzia.

OTOBER

1	Jöbia	Vë	Remigio, Giselbert	
2	Vëindres	B	ss. Angeli Custodi	
3	Sabeda	B	s. Teresia dal Bambin Gejù	
4	DOMÈNIA	B	27a dl'an, s. Francesc d'Assisi Patrono d'Italia 1 cl., domenia dal Rosare	
5	Lünesc	Vë	Placido, Galla, Meinolf	
6	Mertesc	B	Bruno, Adalbero, Renato	
7	Mercui	B	Maria dal Rosare, Sergio	
8	Jöbia	B	Brighida	☺
9	Vëindres	C	Ss. Dionisio y Compagns Martiri, Jan Leonardi	
10	Sabeda	B	Franz Borgia, Daniel	
11	DOMÈNIA	Vë/B	28a dl'an, Festa dl ringraziament dla raccolta, Alma	
12	Lünesc	B	Dedicaziun dles Dlijies 1 cl., Serafin	
13	Mertesc	Vë	Eduard, Edmund	
14	Mercui	C	Callisto I Papa Martire	☹
15	Jöbia	B	Teresia d'Avila, Aurelia	
16	Vëindres	B	Hedwig	
17	Sabeda	B	Margherita Maria Alacoque	
18	DOMÈNIA	Vë/B	29a dl'an, FESTA DLES DLIJIES, s. Lüca	
19	Lünesc	Vë/C	Laura, Ss. Isaac Jogues y Compagns Martiri	
20	Mertesc	B	Jan de Kety, Irene, Artur	
21	Mercui	Vë	Ursula, Clementina	
22	Jöbia	Vë	Cordula, Ulberta, Melania	☺
23	Vëindres	B	Antone Maria Claret	
24	Sabeda	B	Proclo, Settimo	
25	DOMÈNIA	Vë	30a dl'an, Crisant y Daria	
26	Lünesc	Vë	Amando, Evarist	
27	Mertesc	Vë	Sabina, Wolfhart	
28	Mercui	C	Ss. Scimun y Iuda Apostoli	
29	Jöbia	Vë	Ermelinda, Narcisso, Berengar	
30	Vëindres	Vë	Alfons, Germano	☺
31	Sabeda	B	Wolfgang, Vöia de Gnissant	

Marçés: ai 5 a s. Linert — ai 7 a s. Lauronz — ai 19 a Longega — ai 24 a Pederoa — ai 26
marcè dai tiers a s. Scimun — ai 27 y 28 marcè de s. Scimun

O T O B E R

Na gran vitoria.

S. Francësch d'Assisi jê n iade senté a čiaval fora pur campagna. Te n iade vëigh-el dalunč n té pür lebroso, che i vëgn incuntra. S. Francësch ciafâ n dër spavënt y sintî n sgrîč, gnanca da di, vigni iade che al incuntâ chëles porsones. Vigni iade che al passâ dlungia n spitol ia, se ujô-l da na per ia y se stupâ pro l nes. Y sce al i capitâ de n'incunté n te pür coscio pur tru, spo ujô-l atira y jô pur n n'ater tru o dê indò ota. L solito spavënt l piâ inč sëgn ite y al ê bel sön chëla de oje incërch y se n sciampé. Al ê bele n pez, che al s'ê cunvertî y l pinsir de devanje la tentaziun i gnê sterch chësc iade. Cudî à-l messé scumbat cun se instëss, mo al tulô adüm dütes sües forzes, i dê spromz a so čiaval y va inant incuntra al lebroso.

Al vëgn jö de sela, va ia y i dà no ma na limojina sön la man sturpiada, mo baja chëla man da sgricé. Al salta in gropa al čiaval indò y sta pur ji inant. Mo do püč vari i vëgn-el gran vöia de udëi čiamó n iade chël pür coscio, osc y ó gni zruč, mo al ne vëiga plü degügn ailò. A s. Francësch ne i bastâ-l čiamó chësta vitoria, al urô la fa plü bela, plü completa. Do valgügn dis se tol-el na gran soma de scioldî y

va diretamënter verscio l spitol di lebrosi. Al fesc abiné düč chi amarà te na stanza, a düč i dà-l na bona limojina, i baja a vignun les mans y l müs. Chësc iade l triumf ê propi plëgn y complet. Al va a čiasa tan plëgn de ligrëza interna, sciöche al n'â mai porvé.

Can che s. Francësch, tröč agn do chësc fat, ê daimprò a la mort, recordâ-l čiamó cun gran plajëi chël fat di lebrosi. Al dijô: „Can che Chël Bel Dî m'â cundüt nanter i lebrosi laota y iö me sgriciâ imprüma, de do sintî-i iö, che düt l spavënt s'ê trasformé in ligrëza y cuntentëza pur corp y anima”.

Da chël dé scumenciâ süa vita da sant. S. Francësch n'ê pa nasciü sant, mo plülere ê-l pa ausé mal da čiasa infora. Süa familia ê pö rica, al â scioldî assà, ê ausé a se lascé gni pro düt, či che al urô. Purchël uduns inč, či che al i à costé a i ji purmez a chi lebrosi. Mo al s'â porvé — magari â-l zedü cutagn de iadi a la tentaziun — mo al ne zedô nia y insciö à-l triumfé y é ruvé a la vitoria.

„Iö ne sa nia, iö ne sun nia bun”, disc tres indò da nü la jënt y spezialmënter tagn de jogn. Purvede ma tres da nü indò y no mai zede. Purchël che an toma indò datrai, mëss-un mefo indò lové sò y col tëmp triumfarëis y čiantarëis vitoria. La ligrëza de do sarà grana de morvöia.

NOVÈMBER

1	DOMÈNIA	B	GNISSANT 1 classe	
2	Lünesc	F/Vi	Commemoraziun de düc i defanti	
3	Mertesc	B	s. Martin de Porres	
4	Mercui	B		Carlo Borromeo Festa Nazionale
5	Jöbia	Vë	Zacharia, Elisabet	
6	Vëindres	Vë	s. Linert, Cristina	☺
7	Sabeda	B	Angel, Ernst	
8	DOMÈNIA	Vë	32a dl'an, domenia dles Animes, Gottfrid	
9	Lünesc	B	Dedicaziun dla Basilica Lateranense	
10	Mertesc	Vë	Andrè Avellino	
11	Mercui	B	s. Martin de Tuors Vesco	
12	Jöbia	C	s. Martin Papa Martire	
13	Vëindres	Vë	Stanislaus, Didaco	☺
14	Sabeda	C	Iosafat Vesco Martire	
15	DOMÈNIA	Vë	33a dl'an, Albert, Leopold	
16	Lünesc	B	Gertrud, Edmund, Otmar	
17	Mertesc	Vë	Florino, Gregorio	
18	Mercui	B	Dedicaziun dla Basilica de ss. Pire y Paul	
19	Jöbia	B	Elisabet d'Ungheria	
20	Vëindres	B	Felix, Edmund	
21	Sabeda	B	Presentaziun B. M. V., Colombano	☺
22	DOMÈNIA	B	FESTA DE CRISTO RE UNIVERSALE	
23	Lünesc	C	Clemente I Papa Martire, Columbano Abate	
24	Mertesc	B	Jan dla Crusc	
25	Mercui	Vë	Catarina d'Alessandria	
26	Jöbia	Vë	Silvester Abate	
27	Vëindres	Vë	Virgilio da Salzburg	
28	Sabeda	B	Günter, Iaco	☺
29	DOMÈNIA	Vi	1a d'ADVÈNT, Saturnino	
30	Lünesc	C	s. Andrè Apostel, Iustina	

Marçés: ai 7 a s. Martin de Torr — ai 9 a s. Lauronz — ai 18 a Bornech/s. Scimun

N O V È M B E R

Napoliun y l papa Pio VII.

Napoliun é la personalité plü straordinaria de l'ultimo secol. Deventé general a 27 agn, jê-l cun sües armades vitorioses da un n čiantun a l'ater dl monn. I prinč y resc dl'Europa se inchinâ cun devoziun dan süa gloria y ghirâ ma, che na gota tomes sön ëi.

Ma n gran tort s'â-l fat . . . porté da la gran superbia, punsâ-l čiamó de se sotmëtte l'ultima potënza, che Idi instëss â metü sura vigni potënza umana, l Papa Pio VII. Mo l Papa tignô fede a süa misciun y ne se lasciâ nia spaurì. Napoliun desené, che un su â l'ardimënt de ji de cuntra, comaná de fa cundüsc l Papa prijonier a Paris. L Papa i mënâ la scomunica a Napoliun, mo l'emparadü, čiamó plü desené, ciona y respogn: „Oh, la scomunica dl Papa ne i fajarâ pa tomé da la man les ermes a mi soldas”.

Mo chëla coinaria i é gnüda a costé čera. Ala s'é cunvertida te na burta profezia.

Da chël dé, püch plü terd, é-l jü cun sües armades cuntra la Ruscia y la storia cunta, che les ermes i tomâ propi da les mans ai soldas pur gauja dl frëid spaventus. Al à messé comané la retrata spaventosa, descrita dai storici, sciöche na dles plü desastrojes dla storia. Chi püč soldas sciampà al nemich, al frëid y a les stëntaries, čiarâ fora sciöche petleri düt sbordenâ sö y zënza ermes. Napoliun instëss â pordü l tron, é ste metü te porjun y spo do deporté sö l'isola de Elba. Ailò â-l messé passé sü ultimi agn de vita cun püč sü ultimi compagns fedeli,

desmentié y maledì dal rest dl monn, che é na ota ste süa gloria y süa borìa.

Gonot, cunta plü terd sü amisc, jê-le dlungia l mer sö y jö stlüt ite ti pinsiers dl tēmp passé. Y spo gnê-l a čiasa düt strasomié y cun la ria y dijô püch. Mo da chël iade, che al â incunté l Papa, n'ê-l nia bun da scuté, al messâ la di fora, sciöche al messass se delibré da val de pesocho, che i drucâ söla cosciënza. Al cunta: „In chël tremendo dé aspetâ-i l Papa y minâ, che al se storjess jö dan me in umilté, iö ch'i é vistì da emparadü potënt. Iö damaná cun serieté y in cürt, sce al urô ste a mi ordini. L Papa negâ y dijô: Iö ne pò nia! In chël mumënt, pié it dal sēnn, à-i tut ca n model dla dlijia de san Pire, fat de maiolica, che iö â sön mësa y l'â sciuré cun forza ia pur tera dan sü pisc. Spo m'é-l sciampé chëstes parores: Insciö fajarâ-i cun te, vedl, sce te n'ós te dé sot! Y l Papa, zënza respogn, se é ót incerch y i soldas de guardia l'â mené zrucho te purjun”.

Chësta storia i à-l cunté plü iadi, vigni iade cun d'atri particulars. Mo in ultima metô-l dagnara čiamó pro: „Y sēgn sunsi iö chilò te chësc desert prijonier y l Papa Pio VII é a Roma söl tron papal”.

Y n dé che al jê indò a spazier, da sēra ia, aldì-l sonàn l'Aimaria dal čimpanin dla picera dlijia nia dalunč. Al stê chit, se metô a punsé sura y spo dijô-l: „Curaia comana chël vedl vistì a blanch dl Vaticano. Ah, chël é plü da tumëi che cēntmile soldas armà de plēgn”.

Chësta storia n'â plü de bujēgn de spligaziun. Che che à orëdles da aldì, aides y pēnses do.

DEZÈMBER

1	Mertesc	Vi	Eligio, Otwin	
2	Mercui	Vi	Bibiana	
3	Jöbia	B	Franz Xaver Patrono dles Misciuns	
4	Vëindres	B	Pire Crisologo, s. Berbora	
5	Sabeda	Vi	Saba, Hartwig	☾
6	DOMÈNIA	Vi	2a d'ADVÈNT, s. Micorá	
7	Lünesc	B	s. Ambrogio Vësko	
8	MERTESC	B	IMMACOLATA	
9	Mercui	Vi	Valeria, Leocadia	
10	Jöbia	Vi	Melchiade Papa	
11	Vëindres	Vi	Damaso Papa, Daniel	
12	Sabeda	B	Hartmann Vesco da Porsenù	☺
13	DOMÈNIA	Vi	3a d'ADVÈNT, s. Luzia	
14	Lünesc	Vi	Ottilia, Alfred	
15	Mertesc	Vi	Cristina, Rainhold	
16	Mercui	Vi	Adelheid, Ada, Albina, Eusebio, Quatèmber	
17	Jöbia	Vi	Lazzaro	
18	Vëindres	Vi	Quatèmber, Wunibald	
19	Sabeda	Vi	Quatèmber, Tea, Fausta	
20	DOMÈNIA	Vi	4a d'ADVÈNT, Cristian	☾
21	Lünesc	C	s. Tomesc Apostel	
22	Mertesc	Vi	Zeno, Flavia	
23	Mercui	Vi	Victoria	
24	Jöbia	Vi	Vöia de Nadé, Adamo y Eva, Adele	
25	VÈINDRES	B	SOLENITÉ DE DANÉ 1 cl.	
26	Sabeda	C	s. Stefo Martire	
27	DOMÈNIA	B	FESTA DLA SACRA FAMILIA, s. Jan Apostel	
28	Lünesc	C	Dé Fantù	☺
29	Mertesc	B	Otava de Nadè, Tomesc, Davide	
30	Mercui	B	Otava de Nadè, Rainer, Irma	
31	Jöbia	B	Otava de Nadè, s. Silvester Papa	

DEZEMBER

Animes dla bona lüna.

N prô incuntâ n dé sön üsc de dlijia n té püre petler düd sbordené y descuz, che tromorâ dal gran frëid. Mo impò è-l bel cuntënt y dër da la buna lüna. L prô, che udò la meseria y da l'atra pert indò chël müs cuntënt, se n fajô de morvöia y spo daman-el: „Co va-la? Dër n bun dé se dais incö Chël Bel Dì”. „Iö se diji giulan de osta çiarité”, respogn l püre, „mo i mëss se dì, che iö n'â mai albü n ri dé te mia vita”.

„Iö ó ma dì”, disc l prô, „ch'i desses ester cuntënt y che al ne dess se mancé nia”.

„Iö ne sun mai ste malcuntënt, al ne m'â mai mancé, çi che iö adorâ”.

„Dagnara bel cuntënt? . . . Mai mancé nia? . . . cun chësta meseria y tan de soferënzes? . . . Esses la bunte de me splighé, de me l dì, co?”

„Dër gian”, disc l püre petler, „iö n'â mai albü de ri dis, purciudì che ai me vëgn da Chël Bel Dì, che ne pò mai dé val de ri. Sce l tēmp é bel o burt, sce al plöi o nëi, sce jënt me tol sò cun les bones o me sera la porta söl müs, düd toli da les mans de Dì, che me l mëna. Iö ne sun mai ste malcuntënt, purçi che iö à dagnara, çi che iö chiri y à de bujëgn, chësc é da fa nia ater, che la orenté de Dì in düd cant. Sce Chël Bel Dì ó chësta mia meseria, chëstes mies soferënzes, spo les ó-i incö iö. Cun chësta despozizium dl'anima, à-i dagnara iö, çi ch'i ó.

L prô sta madër ailò y à na gran morvöia dles parores dl petler. Finalmēter scrai-el: „Mo che es-te pa tò? da olà vëgnes-te pa tò adalerch? di-me-l mo!”

„Iö sun n re” respogn-el, mi rëgn sta ca-it te mi cör, olà che iö comani sura mies pasciuns. N n'ater rëgn m'aspeta lasò sura l cil, olà che ai m'â arjigné la felizité fora de mostüra. Da olà che iö vëgni, damanes-te tó. — Iö vëgni da Chël Bel Dì, sëgn l ciafi y spo vai in ultima da Chël Bel Dì a l'udèi y l gode pur dagnara. Dijé-me mo, co dëssi iö mai avèi albü n bur dé sön chësc monn, co ne dëssi iö dagnara avèi la buna lüna? Purvede incö os y udarëis, che iö à rajun.

Çi insegnamënt pur nos düc! La pursona de fede via porta sòla frunt les parores: pesc, ligrëza. Süa vita é plëna de richëzes incö tla meseria, é plëna de ligrëza incö tl dulur. Nia ne pò i tó la pesc y la ligrëza dl'anima. Al sta cun Dì y cun Idi à-la spo düd. Incö can che ala vëiga gnon la fin de süa vita, sa-la, che ala ne perd nia, purçi che n paraisc plëgn de gloria l'aspeta.

I sanç é la plü bela prova de chësta virité. Aldide madër val parora da la boçia di sanç: „La cuntentëza de podèi sufri pur Chël Bel Dì é la plü bela de dütes”! (S. Teresia). „Patì pur Gejù ó di gode”. (S. Francësch). „Les animes de forza à la buna lüna incö a mez les soferënzes” (S. curat d'Ars).

Parores de morvöia, luminoses y scëmples, che fesc udèi la buna lüna dles animes nobles y santes te chësta val de legremes.

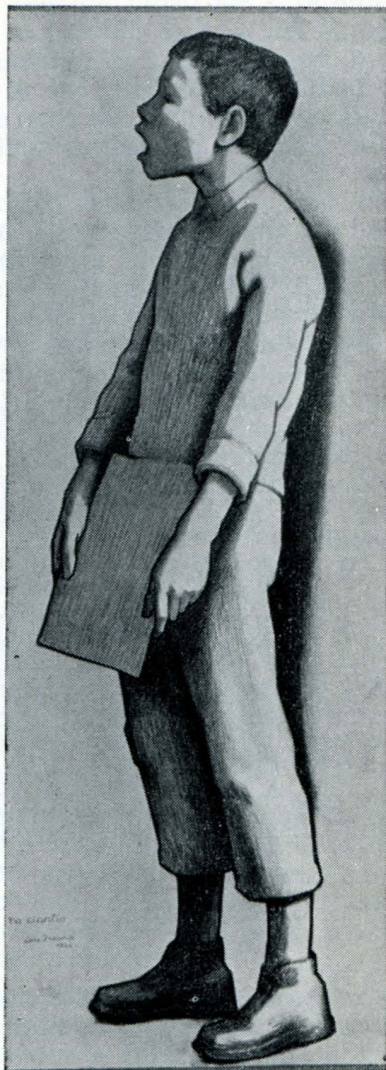
SALÜČ LADINS

L bun dé a os, la bambuna a me!
Insciö čiant-el y dij-el indò l calënder
ladin da na čiasa a l'atra, munt sò,
munt jö, val ite y val fora, costa ia y
costa ca, y čina sòla munt plü alta dles
Dolomites oress-el cighé, che düč l'al-
diss, gragn y pici, rič y püri, sagns y
amarà, paurs y ustis y muradüs y zum-
pradüs y dütes les atres sorts de lau-
ranč, studià y nia studià, rudunč y
storč, y so sonn oress finamai ringhini
defora dai cunfins ladins, dalunc, da-
lunc, dlunch, olà che al é ladins, y inč
tles mans de chi che n'é nia ladins se
sta-l bëgn y sauri assà.

L calënder ladin é gnü chësta ota
dër dla buna lüna; al scričia y salta y
bësa y čianta y ciga. Čiudi pa? Dea
ch'al fesc festa. Diesc iadi rod-el bele
fora pur i ladins y fora pur l monn.
Inč chësta ota i ó-l aodé düť l bun ai
ladins, i cunté stories, i insigné y i fa
l'aurela cürta.

Dea ch'al fesc bele diesc iadi so iade
pur l monn ladin, oress-el giubilé. Či?
Giubilé? No, no, či ch'al i toma ite.
Čiamó n'é-l veramënter degüna gauja
da fa festa, mo sc'al é ste bun a la trà
inant diesc iadi y da crësce laprò, spo
dess-el ma se porvé inant y scri y cunté
y čianté inant n grüm de beles coses
a nosta jënt ladina. Al é čiamó tan de
patüc d'üťl y interessant, che i ladins
ne sa nia čiamó, p. e. storia de nüsc
paisc, stories y usanzas ladines y n
gran grüm d'atres coses dër interesan-
tes. Pic calënder ladin, te n'as pa bëgn
no čiamó tan de gaujes da fa festa, mo
dütes les gaujes da te porvé cun dütes
tües forzes.

Datrai toch-era da laldé tü ladins,
mo pro dütes les spëises ne va-l pa bun
l zücher, al ó pa inč datrai ester l sé,
chël ó dì, datrai mësst pa bëgn inč la
lascé taié y čiudi pa no inč slomené,
can che ai se vënn se instëss y vënn sü
bi paisc, so lingaz, sües beles usanzas
ladines y vëgn adalersch y mët sò usanz-
es, che n'é dl düť nia plü ladines y go-
not gnanca plü umanes, can che an
vëgn adalersch cun coses, che ne suzed

gnanca pro i tiers ne. Spo, pic calënder
ladin, pos-t pa bëgn t'infidé a alzé la
usc y l dëit y slomené. Te i es pu ma
de üťl a tü ladins, scenó fajuns pu ma
plü fora de nos ladins na provinzia
dl'America y dl'Africa o dl'India o
dl'Australia. Cun chësc n'ó-i de sigü nia
dì, che ai side dailò plü stleč, mo düť
cant a so post, spo fej-el bun y sa bun.

Iö arati, che i ladins ais ciafé l plü
bel post dl monn. Purchël ne dess-i nia
se l vëne cun düť či che é laite, mo s'l
cunservé y mantigni y s'l mioré tres
plü y plü.

Zacan, che ai n'à nia tan či che ai
orò, tigni adüm i ladins. Sëgn che ai

à çì che ai ó, ne tègn-i nia plü adüm, mo ai se lascia baié sò cuntra se instèsc. L peso é-l sègn da l'ultima vera incà. Ladins, savèis, can che al é plü saurì da pié pèsc? Can che l'ega é paza. An disc inçe: can che dui se strita, é-le l terzo che gode.

Oçio, oçio, pice calènder ladin, incò me sa-l pa, che te sides sciché. A ester tan pice y savèi tan da purdiché! Mo rajun as-t bëgn! An disc inçe: dai pici y dai mač ald-un gonot la orité.

Os bugn ladins, al é pa dèr dèrt, sce an i va do ai tèmps, çiuđi che düt cant n'é nia pur dagnora, mo impò dess-un dèr mèt averda, çiuđi che düt l nü n'é pa gnanca dagnora dèrt pur düt. I dessun ester mađüs a tó sò l bun y l san y l dèrt y a lascé l stlet y l malsan y l prigus.

Denant co ji tl'an nü, mëssuns çiamó se recordé de fa val. I dessun se recordé a i dè dilan a chël che se mantègn, chël che çiara de nos, chël che s'à dé y che se dà tan tröp de bëgn pur corp y anima. Vigni momènt suns nos te sües mans, vigni momènt suns nos dependènc da vèl y al é presènt a düt çì ch'i punsun, baiun y fajun. Pur l corp s'à-l indò dé çì ch'i ân de bujègn y go-

not inç sura fora. Tan tröp s'à-l finami dé datrai, ch'i ne savò-n gnanca plü çì fa impara, ch'i l'un finamai adoré mal. N bel dé messaruns inç ne n dé cunt de chël. Çì bel tèmp che al s'à indò dé, n alton, che degun vedl ne se recorda. Plü che pur l corp s'à-l inç indò dé pur l'anima, mo dütès chères scincundes spirituales ne suns nia bugn da údèi y purchèl ne savuns nia tan da les aprijé.

Spo s'à-l inç indò mantignì in vita. Tagn tróc d'atri nüsc compagns à mesé lascé chèsta vita. Dan püces edemes o püç mëisc rodâ-i çiamó incèrch cun nos y sciöche nos y sègn n'es-i nia plü nanter nos.

A nos s'à-l spo çiamó dé tan de furtines y benedisciuns, che d'atri n'à nia ciafé. Nos un la sanité, nosta çiasa inìtiera, nosc patüç düt adüm y san intun. De düt dess-un dè dilan a chël che à cherié y mantègn düt l monn.

Inçe tl'an nü uruns y puduns indò ji cun la plü buna speranza, cun la buna orenté y cun la plü buna intenziun. Dèide-te instèss y Chël Bel Dè te dai-darà.

l calènder ladin

L'aisciüda.

Ci significhëia pa chël, che an alda indò vici ciatàn, can che an va fora pur chi bosc y fora pur chi pra? Ci significhëia pa, che l sorèdl se lascia indò udèi cotan plü dí y fesc indò süa roda plü alta y plü lungia? Ci significhëia pa düt chësc?

Al ó dì, che al vëgn indò l'aisciüda. Al é la sajun, olà che la jënt tira indò l fle plü sauri. I vedli é cuntènč, che ai é sta bugn a i fa indò la curëta an inver, a tignì fora l frëid y l rì tëm de n inver. Y sëgn nudrësc-i indò speranza, čina che al vëgn n n'ater inver cun düč sü prighi. „Can che l'inver é indò passé, sa-l bëgn indò plü bel", disc i vedli y i urun ti la cunsenti de cörmënter.

Plü bel i sa-l inč indò a l'atra gran jënt, sce al vëgn indò i dis plü lunč, sce al vëgn indò n pü plü bun čiald, sce la nëi se n va indò y che al mët indò man da gni vërd y da ciüf ti pra y ti bosc. Chël ste tres daite mët man da gni tres plü pesoch. N pez l soport-un ion, mo can che al dūra mëisc y mëisc, spo ó la gran jënt indò s'armöre y ji fora tla narüra y lauré y se porvé. Imprüma es-un bëgn n pü debli, mo spo va-ra defata plü sauri y forzes nöies vëgn indò te nosc corp. L'aisciü-

da é bela pur düč.

Mo spezialmënter é l'aisciüda la sajun dla jënt jona. D'aisciüda é-l indò düt che mët man da se descedé y da crësce y da fluri. Düta la narüra se romët indò, la vita se fesc nöia, bel avisa sciöche la jënt jona, che porta tl monn vita nöia, ligrëza y movimënt. Al é la flü dla jënt. Y sciöche les füs di pra vëgn vign'an atramënter fora dla medema raisc, insciö é-l mefo inče nosta jënt jona, che à dagnora d'atres ideas, che i vedli ne n'à. Purchël n'à-n bria de s'un fa val d'infora. Ar'é pa bëgn dagnora stada insciö. Do vigni aisciüda vëgn-el n alton, sce an à da vire. Insciö é-ra inč pro nosta jënt jona. Ai vëgn pa bëgn inč vëi vedli, sce ai à da vire y al sarà inč pur vëi, püch o tröp, i medemi problems.

Chësta bela aisciüda, i urun indó s'la lascé savëi bela y lascé dé luminus, lascé crësce y fluri. Da d'aisciüda mët-el inče indò man i temporai, sciöch'ara é mefo te vigni vita.

Al vëgn dé y indò nôt, al vëgn bel y indò burt, mo in'ultima sarà-l la resureziun che incoronëia düt cant y portarà n'aisciüda, che ne se finarà mai plü.

Regules dl tëm pur l'aisciüda

Merz incünda l tëm pur düt l'an.
N dër merz alda da ji ite cun n če da liun,
spo jarà-l fora cun la coda d'arjënt.
Da mët man o da se ruvé, l merz mëss brunturé.

* * *

N merz süt, n aurì mol y n mà frëid implësc les čianôs y les majuns.

* * *

Či che merz n'ó nia, é-l l'aurì che dlot, y či che aurì ne n'ó, é-le mà che mët ia düt blot.

* * *

L vënt de merz scialda l mà,
tröp stöp de merz, l'isté bun assà.

* * *

De merz l vërd
l'aurì s'l perd.

* * *

Bun čiald de merz y aurì,
de mà y jügn al nëi saurì.

* * *

Tan de čiarisc de merz,
tan de brojes de mà,
tan de tempurai d'isté.

La mörìa de Milan de L'an 1630

(Versiun libera da
„I Promessi Sposi” d'A. Manzoni)
de A. B.

Valgünes parores danfora

Te nosta bella y venerabile dlìjia d La Pli de Marò é-l da odei cater de gran tofles, che rapresenteia les prozessiuns de chi da Welsberg a La Pli, fates i agn 1637, 1736, 1837 y 1936. Chèstes prozessiuns é sanbègn, fates ad onur y invocaziun dla Regina de chèsta dlìjia, Santa Maria y ales vègn fates nia mà en iade vigne 100 agn, mo vigne an. Ales recorda le terribil flagél dla mörìa o pest, che é l'an 1636 dër damprò da nos, dô ch'al â bële toché tròc paisc y ince cités y â fat morì plü de meses les popolaziuns.

La potente, particolare proteziun dla Regina dl Cil à preservé da la mörìa la comunité de Marò y incie chi da Welsberg. Pur chël fej-i vigne an la gran processiu, tan lungia y sfadiosa; de chèsta bonté y potènza de Santa Maria cunta les cater tofles votives.

La mörìa (pest) é pur ì paisc ch' tocâ y ciamò plü pur les cités da la-ota en flagel spaventus. Cun chèstes valgünes pagines orun-se se dé n'idea de ci ch'al é la mörìa: aciò ch'i odeise ci mais che po toché la püra umanité y ch'i un bègn rajun de scraié al Cil:

S. Maria dla Pli de Mareo

A peste, fame, et bello, libera nos Domine! Mo por ci cunté dla mörìa de Milan y nia de chèla ch'è stada tla Val Badia y tles vals vijines? — Al é valgünes bones gaujies.

Dla mörìa chilò te nüsc paisc savesson da di dër püch; ciodì che a chi tèmps ne gnò-l chilò da nos scrit sò nia o al plü püces parores. Chi che savò la-ota da scrì fos stés i proi, mo chi â al tèmp dla mörìa zènza da fâ, pur i amarés y les sepoltüres y n'â purchèl no tèmp no vèia de scrì la storia; ai ne savò spo instèsc nia chal momènt ch'ai se piâ la maratìa o tomâ morc ia por terra. Al s'é bègn conservé

val stories dla mörìa, a bocia, mo chëstes é püces y püch següdes, pur la plü esagerades, sciöche les atres legendes popolares.

Mo tles cités, spezialmënter tles gran cités, ê-la atramënter. Ailò ê-le omi che ê dl'ert, che scriô sö i fac importanc che sozedò y insciö incie i caji dla mörìa; valgügn i scriô incie por obligaziun de so ufize, insciö chi che tēgnò la statistica y chi che fajò pert dles comisciuns y tribunai tla Publica Sanité. Da chëstes cités unse pur chël tröpes notizies y stories veritories pur le tēmp dla mörìa y podun ciamò al dé da incö odoi ci spavënt ch'al ê chëla maratìa. Y chësc incie purchël che tla gran cité da la-ota se piâ le mal plü snel y plü dassënn, dea ché la mörìa é na maratìa dër contagiosa (che se taca). Danter les cités ché ê gnüdes devastades da la mörìa, un-se tut Milan, nia mâ purchël ch'i un la bela descriziun de A. Manzoni, mo incie pur chi esempi de virtù eroica che slomina te chëla tragedia, plü che les steres al cil te na nôt scüra.

I. A peste, fame et bello — fan, verra y mörìa

Al scomencié de l'alton dl'an 1628 â i capi dl'aministrazion dl Comun de Milan de gran festidi. Al fò bële sté dui agn de stleta raccolta tles campagnes dl stato (ducat) milanese. An â aspeté che almanco l'an 1628 gnes miù; mo al é sté stlet incie chël, y al ê purchël gran preocupaziun co ch'an poderà passé l'invern y l'aisciöda 1629 che â da gnü. La-ota ê l'Italia mâ en inom dla geografia, no en stato sciöche incö; al ê la-ota tl'Italia plü stati gagn y pici. Milan ê la capitale d'un pice stato che ê nominé „Ducato” de Milan y ê sot la sovranité dl Re de Spagna, y sot la sovranité plü che ater nominale dl'Emparadù (todësch). Incie ti atri stati taliagn ê-l sté, pur la blâ de stlec agn y pur chël ne la ciarfâ le Stato de Milan nianca da cumpré dai atri Stati o al plü ma a prisc tan alc che la püra jënt ne podò nia paé. Les reserves di agn d'abondanza ê gnüdes adorades sö y cité y ducato â gran scarsité de blâ y farina. Cunseguenza naturale de chësta

scarsité é-l che i prisc dla farina y dl pan é alzés, tan che la püra jënt stentâ da vire. Pur chël à l'Autorité governativa fissé l prisc dl pan plü bas. Mo i pec dijò che col prisc alt dla blâ y dla farina n'en gno-i nia fora a dé l pan al prisc comané dal govern; i dea che le prisc dl pan ne gnò nia alzé, à-i stlüt sües botēghes y ne venò nia plü pan.

Sön chësta ê la jënt gnüda ria, y le dé de San Martin — II de novëmber — a-i metü man a rompì ite pro i pec y se tò pan y farina a forza. Al é sté na mesa revoluziun; le capo dl aprovizionamënt, che ei aratâ colpevole pur la meseria é sté al prigo de gni copé. Sön chësc à le govern fissé d'autorité en prisc dër bas pur le pan y à dé ordine de vëne pan a düc. — T'en iade parò-l endò ch'al foss gnü l'abondanza tla cité de Milan; Pan assà y a bun marcié! Mo chëla abondanza ne podò nia düré, dea che la blâ y la farina jò a finì. Intant s'â l' Govern paré da la revuluziun, y ai 24 de dezember 1628 — veia de Nadé — é-l gnü apiché i cater capi, — o che ê gnüs aratés i capi! Spo n'é-l nia plü gnü mantegni le prisc bas dl pan — che ê impossibile — y chi che orò ciamò avei pan, mesà le paié ci ch'al costâ, — fina ch'an n'en ciarfâ ciamò en püch, spo é tomada la cité tla maiu meseria y fan. Tröpes families n'â plü nia da mangié y mesà scì fora pur les strades a s'l perié. Scé un che â ciamò valch; orò i dé la limosina a n püro, n'ê-le atira d'atri ia de dô, y zënza misericordia gnò-l fat verra do chël tan de limosina; y gonòt se tratâ-l de jënt dla medema familia! Tröc, dl dütt finis da la fan se ponò ia pur strada y restâ gonot morc. Processiuns de püra jënt se tirâ fora de cité a se chirì val da mangié, mo la meseria y la fan ê incie ti paisc y insciö encuntâ chëstes processions chi un dit, d'atres processions che gnò da la campagna a la cité, pur ciarfé ailò val da se paré la fan.

Mo a mez a na té meseria y desolaziun odò-n empò esempi de carité: le scritur Ripamonti, che viò la-otacunta ch'al à instëss odü n'ëlla morta ia pur strada, atira de fora la cité, cun en cipl d'erba tla bocia, ch'ala

Pitüra de Lois Irsara (foto H. Planischek)

parò ciamò de se sforzé dé ciaugné. T'un fagot ciolé en-cêr le col â-la so pice müit, che è ciamò vi y scraiâ da la fan; præsc è-l sté en passant che sl'â tut y purté a salvamënt.

Can che la meseria y la fan gné tres maius, à tut la cité la decisiun d'abiné

diùc i püri (petleri) sagns y amarés, tl „lazzareto”, che fô plü da di sté l'ospedal pur chi da la möria y gnò sègn adoré pur magazin. Chilò gnô-i mantegnîs dal comun. Mo al è san-bègn en mantegnimënt da la meseria y laprò è-si sciöche sarés ia y sté

purchël ingiert.

L bun angel dla cité te chëlla meseria è l'arcivesco Cardinal Federico Borromeo, nepote de San Carlo. Al â destiné sis de sü miüs proi esclusivamënter al servije dla püra jënt, é jô incie él olà chal pordüjô a ciafé y a conforté.

La cité de Milan, che â la-ota cër 250.000 abitanc, â-l despartì in trei zones; pur vign üna â-l destiné dui de chi proi; acompagnés da servidusc y da fanc, portâ-i patüc da mangié, che èl instëss â lascé gnì da atri paisc, boandes da forza y medejines fora pur chëlles strades y les abitaziuns dla püra jënt, a rinforzé y vari olà ch'al è speranza de vita, y a porté i sacramënc a chi che morì. Düta chësta assistenza grandiosa paiâ l bun Vëscio personalmënter, fora de süa gran faculté familiare y personale, degno nipote in chëst'opera de carité de San Carlo Borromeo, che fô sté Vëscio de Milan en mez secol denant, y fô sté l'Angel dla cité al tēmp dla mōria dl an 1574 chëlla mōria, che à propi dad è-l ciafé, l'inom de „peste di S. Carlo”.

Pro i afamés che è ia pur strada y tl lazaret, è-l incie tomé fora maraties, cun gran numer de morc; mo chëstes è mâ consequenzes dla fan y dla meseria y s'é stōdades ia l'isté dl 1629. Finalmënter è-l madorì la blâ de chësc an y la jënt à endô podü mëte man de se paré la fan. Mo dô le desaster dla fan n'è-l bële n'ater arjigne, la verra.

Al è mort la-ota le duca de Mantua, che è n'ater pice stato talian, vijn y ducat de Milan. Denant che morì â-l nominé a la suzessiun en so parènt de nazionalité franzeja, le duca de Nevers; mo l re de Spagna, che n'orô nia odeli la potenza franzeja tl'Italia, è decuntra. L'Emparadu Ferdinand II° â damané dal duca de Nevers, ch'al lasciass le stato-ducato de Mantua y Monferrato pur entant a l'Emparadu, che èl podess fa fora a cala pert che l ducat de Mantua y Monferrato dess jì. Chësta imposiziun n'â le duca de Nevers nia azeté y pur chël à l'Emparadu mené n'armada cuntra Mantua. Pur ruvé a Mantua pasâ l'armada impe-

riale pur la Schweiz, la Valtellina y le ducat de Milan. La passada de n'armada è la-ota en gran spavënt pur düt le paisc.

La-ota è i soldàs la maiù pert voluntari o „mercenari-soldàs a paiamënt”, „soldati di ventura” sciöch'an i dijô pur taliagn, o cun na parora todëscia „Landsknechte” y da chësta parora à spo i taliagn fat la parora „Lanzichenechi”. Chisc soldàs de ventura o Landsknechte gnô pur la plü tuc sö y paiés no dal stato mo da comandanc, che â chël mestier de fa verra y s'ofri cun sü soldas a val re o principe che â na verra da fa. Le paiamënt che chisc soldas ciafâ da scioldi è der desvalì, mo pur la plü pice, y pur chël paiamënt ne foss segü degügn jüs a fe le soldâ y a fa verra. Ai è trac da en ater vadagn: la preda (Kriegsbeute)! Ti paisc nemisc ch'ai cunquistâ, podô-i raspé adüm y se tò düt ci ch'ai ciafâ; y ensciö fajô-i gonôt incie ti paisc olà ch'ai passâ: tiers, blâ, früc, vin, masaries, mobilies, düt ci ch'ai ciafâ, se godô-i y s'arobâ. Gonôt tacâ-i incie füc a ciases y paisc entiers. La jënt, che n'â podü s'en sciampé, gnô maltratada y violentada a vigne moda.

Ensciö é-la stada de setēمبر 1629, can che l'armada dl'Emparadu passâ pur i paisc dl ducat de Milan, che ne s'è nianca ciamò dër remetüs da la fan y da la meseria. Pur la cité de Milan n'è i Lanzichenechi nia passés, mo tröc paurs y d'atra jënt, che â messé s'en sciampé y che â spo albü les ciases burjades y les campagnes desdrütes, è gnüs te cité da vigne pert a fa la meseria y la confujiun plü grana.

Y sēgn manaciâ-l de gnì le terzo desaster: la mōria o pest, de chëlla ch'i purvarun sēgn de cünté la storia.

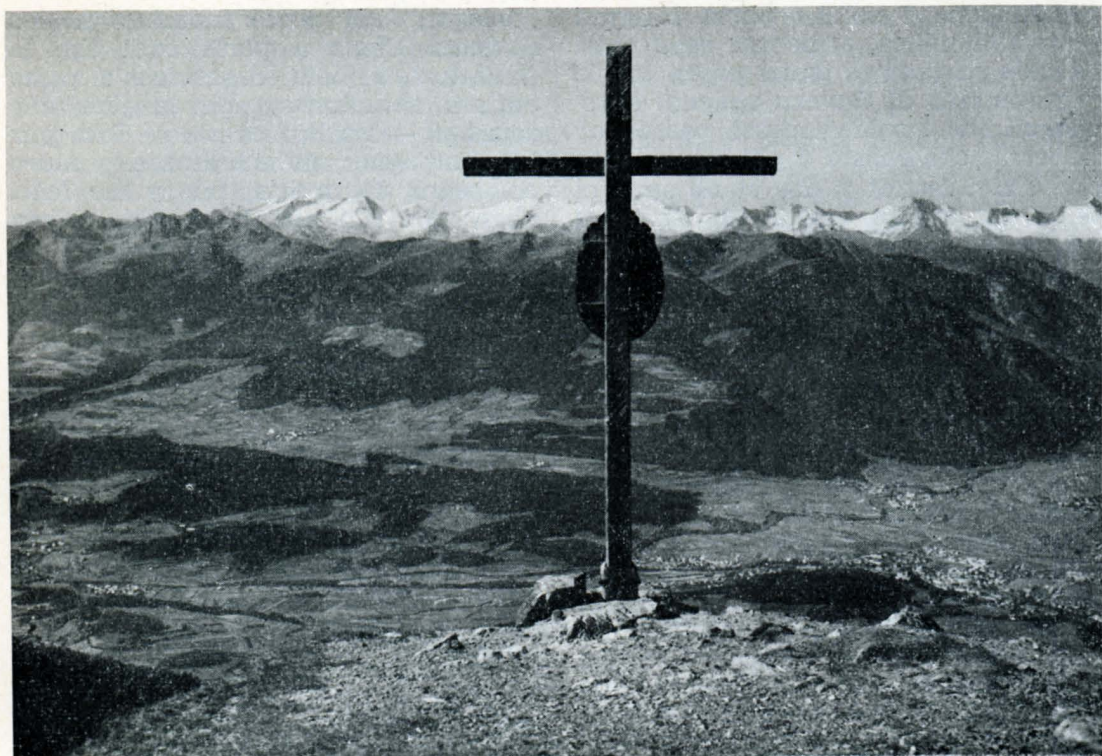
Can che i capi dla cité de Milan nominés la-ota decurioni, â aldì ch'al dô passé pur i paisc dl ducat y damprò da la gran cité l'armada imperiale, cun cër 40.000 soldàs, à-i comuniché al „Governatore” spagnol, che ea te verra, i gragn festidi ch'ai â pur la cité, nia ciamo remetüda dai mais di ultimi meisc. Mo spezialmënter s'â lascé sö le Tribunal dl Publica Sanité y à fat

presènt che i soldàs portâ le gran prigo dla mòria, sciöch'an savô ch'ai l'â bële portada te d'atri paisc. Mo le rapresentant dl Govern spagnol à respognü che i soldàs messâ passé pur la verra; che chësta è plü importanta che i atri festidi y che èl ne savô ci fà. I dui doturs (medi) dl Tribunal dla Sanité à spo fat a chësc Tribunal la proposta de proibì severissimamënter de cumpré guanc o d'atra roba dai soldàs che passâ, mo le president de chël Tribunal n'orô la capì ch'al pudes ester tan gran prigo. Y ensciò n'é-l nianca gnü dé chël ordine.

Mo i dui doturs ne s'â nia temü deban. La mòria è gnüda cun chi soldàs, y nia mâ a Milan, mo ala à toché y devasté y spopolé la gran pert dl'Italia. Dlunch olà ch'al è passé la trupa imperiale, è-le val mort tles ciases o incie ia pur strada. Spo â-l metü man da s'amaré families entires y trôc morì de maraties violentes, nia conesciüdes, cun sègns burc y de morveia, che la gran pert dla jënt n'â mai odü, mo i plü vedli, chi che se recordâ ciamo la mòria dl an 1576 — la peste de San Carlo — savô ch'al è i sègns dla mòria. Le „protofisico” (prüm mede dl ducat de Milan), Lodovico Settala, che â präsc 80 agn y â ciamò odü la mòria dl 1576, è jü ai 20 d'otober dal Tribunal dla Sanité y à fat la comunicaziun che t'en paisc damprò da Lecco, al confin de Bergamo — che aldì la-ota pro la republica de Venezia — é-le indubiamënter rot fora la mòria. Mo purchël n'â l'aministrazion de Milan ciamò tut degün provedimënt. Mo präsc é-l gnü les medemes notizies da Lecco y da Bellano, dui gragn paisc dl ducat de Milan. Le Tribunal ne cherdô ciamò nia d'er ch'al se tratass veramënter dla mòria, mo al à ortié en comissar, che dô ji, acompagné da en mede da Como, a vijité chi postc. Mo chisc s'â lascé cunté dant ch'al n'è nia la mòria, mo mâ maraties rotes fora a gauja dla meseria e di sterbac dl ultimo tèmp. Dò chësta relaziun s'â le Tribunal dla Sanité metü le cör in pësc. Mo les notizies dles maraties y de morts gnò tres de plü. Sègn é-l gnü ortié dui

„delegati” söi postc indichés da les notizies. Chisc a podü odei che la situaziun è bële desastrosa: paisc entiers abandones, cun la jënt che sciampâ — da la maratia — fora pur les campagnes; dlunch amarés y morc coi sègns dla mòria, püc y tac fosc. Sègn n'é-l plü nia da dubité; chësta è la mòria! Al se tratâ ma plü de impedi che la tremenda maratia roass tla cité de Milan. Te chëla gran cité ess la mòria sanbègn lauré ciamò plü burt che ti paisc. La cité à sègn fat fora de proibì l'entrada in cité de persones o roba dai paisc infetés, y à pur chël stabili les „bollettes” de provenienza pur persones y coses. Chësc à-l fat fora ai 30 d'otober, mo l'ordine, o sciöch'an dijô la-ota a Milan la „grida”, é empormò gnüda publicada ai 29 de november.

I decurioni â entant endò invié na rapresentanza al Governatore, pur damané provedimènc d'aiüt y de prevenziun da pert dl Stato; mo l Governatore à dé präscapüch la medema risposta sciöche le pröm iade: Ch'al â gran desplajei pur chisc cajei de maratia, mo che èl messâ punsé a la verra, ch'al aratâ cosa plü importante! Al é rì da capì ch'al i gnò dé tan pücia importanza a na cosa de na te gravité, olà ch'al se tratâ dla vita de trôc milesc de porsones. Mo le maiu mal è-le che la gran pert dla popolaziun de Milan n'orô nia creie ch'al foss veramënter la mòria a les portes dla cité. I prüms che le comun de Milan â metü a ciaré dô ti paisc che l'â bëla, â porté la notizia ch'al n'è nia la mòria y chël â düc jon cherdü. Al é apëna finì i desastri dla fan y dla verra, y sègn dô-l bële endò ester n'ater spavènt ciamò maiü dan man?! Chësc n'orô la jënt a Milan nia creie. Y ai n'orô nianca aldì baian dla mòria; chi che la pënsâ atramënter y savô ch'al se tratâ dla mòria, messâ scuté chic, sc' ai n' orô gnì coienés o magari ciáfè striches. Mâ le Cardinal Federico â amonì sü proi de sté severamënter a les regoles dl Tribunal dla Sanité y de denunzié i caji olà ch' è sospet de mòria.

Plan de Coronas y Bornech (foto Erlacher)

Entant, bële denant ch'al gnis publiché la grida pur les boletes, é la möria entrada a Milan. Le prüm che l'a portata te cité é sté en soldà talian, che servi tl'arma spagnola. Chësc desgrazié é rové te cité cun en poch de guant y d'atra roba, ch' al â cumpré o arobé da soldas todësc, dai lanzichenechi. Le dé ne sâ-n nia segü, mo al pê ch'al sides sté bele i prüms dis de novëmber 1629. Chël soldà é jü con so fagot fatale te ciasa d'en so parënt, tl borgo de Porta Orientale, damprò dal convënt di capuzineri. Apëna ch'al é sté ailò, s'é-le amaré. Al é gnü porté a l'ospedal y ailò à chi che l'â in cura, präsc odü ch'al â sot na sciabla en püc de corü scür, che é le sëgn dla möria. Le 4° dé é-l mort. Le Tribunal dla Sanité, che capì la cosa, à atira fat saré sö te ciasa chëlla familia; i guanc y l lét de chël desgrazié é gnüs borjés. Dui fanc dl'ospedal che l'â albü in cura, y le bun capuziner che i â dé i sacramënc, à incie düc ciáfé la medema maratia. Mo dea ch'ai â te chël post atira capì, ch'al

se tratâ dla möria y ch'al é pur chël atira gnü apliché düc i medi de precauziun, n'ë-le te chël post le mal nia jü plü inant.

Mo chël soldà â lascé incie te d'tri poste dla cité olà ch'al fô passé, „sömënzes dla maratia”, y chëstes â präsc dé fora. Le prüm che sl'â tacada é sté Carlo Colonna, patrun dla ciasa, olà che le soldà é sté sora nôt. Le Tribunal dla Sanité, che â sëgn capì la gravité y prigo dl mal, à fat condüje düc chi che abitâ te chëlla ciasa, tl Lazaret. Düc s'é amares de möria, na pert é präsc morc.

Mo cun düta l'intelligenza y l'energia n'è le Tribunal nia sté bun de estirpé la maratia de cité, ciodi che i ordini ne gnô gonôt nia osserves da la popolaziun: al gnô trafughé guanc y d'ater patüç, che ess aldi dé gni burjé al rovâ demestrü te cité persones y coses che les guardies n'ess nia podü lascé passé. Chi che ciáfâ la möria, ne gnê gonôt condüc al Lazaret, ciodi ch'ai n'orô nia perde süa liberté y paia i doturs ch'ai

i fajess certificac falc. Ensciò é la maratia jüda inant i ultimi meisc dl 1629 y i prüms dl 1630. I caji de maraties y morts é veramënter püc, can t'üna pert dla cité, can tl'atra. Mo na gran pert dl popolaziun, empè de ringrazié Di y le Tribunal dla Sanité y le daidé, sciöch' al tegnì pro a prié, coionâ y dijô ciamò che la mörìa n'è nia ch'ala n'è mai stada. Y dea che l Tribunal fajô inant so dovere y fajô mëte al Lazaret düc i amarés sospetés de mörìa, fajô burjè guanc y robes y fajô saré sö les ciases, i à la jënt, ignorante o ingianada, pié sö en te sën ai doturs dla Sanité, ch'ai podò apëna plü se lascé odel sön strada, zënza se ciafé müses o val iade incie peres. Ai i tirâ dant che ei â metü fora la fandonia dla mörìa mâ pur spriguré la cité y fà davané scioldi ai doturs. Le plü odié é le profosico Lodovico Settala, gran om de scienza y nia mâ de medicina; conescü incie pur süa gran bunté cun la püra jënt. Al é sté le prüm che â avisé le Tribunal dla Sanité ch'al é rot fora la mörìa t'en paisc dl ducat y â tigni prò ad avisé y amonì cuntra chël gran prigo. En iade ch'al jê a ciafé sü amarés, é-l gnü circondé sön strada da na folla de jënt, che i scraia pomez: chësc é chël vedl, che sprigora y mët sot y sura la cité, al ô por forza ch'al sides a Milan la mörìa, pur i dé da laur ai doturs che tēgn da è! — Sc'al foss tomé tles mans dla folla, i foss-la jüda mal; sü sorvidusc che l'accompagna, é ciamò stés bognd de le tra demez y de l'ascogne te na ciasa. Chël che é un di maiüs benefaturs dla cité, che â daidé tröp bële al tēmp dla mörìa de San Carlo, gné sēgn da la folla ignorante araté le nemich dla patria n. 1!

Deache la jënt tegnì prò a di che la mörìa n'è niâ, se menâ incie l'autoritè comunale püch studio a fa esegü i ordini dl' Tribunal dla Sanité, y la maratia jê trës plü inant. A la fin dl meis de merz à spo scomencé i caji de maratia y de mort de gni tröp de plü y te vigne pert dla cité, sot a devigne sort de formes: gran borjü, delirio, val iade perdita dla conoscenza, coi sēgns d'infladöms y püc de corü scür; la mort por le plü snella, violenta, gonot incie

dl düc improvisa, zënza ch'al se foss aenant mostré degun sēgn de maratia. Sēgn savö düc ch'al é a Milan la mörìa, sciobēgn ch'al é ciamo val doturs che purva de i dé en n'ater inom.

II. De ché la colpa? — I untori

La mörìa dl 1630 à porté a la gran cité de Milan mais y doturs zënza inom y la mort de plü de 2/3 de soa popola-ziun, dampro da 200.000 morc tl tēmp de appena mez an: na catastrofe ch'i sun apëna bognd de s'enmaginé. Sc'l orun to le tēmp de mez-an — mo la gran desdrüta a empormò metü man a la fin de merz, — toch-l plü de mille (1000) morc al dé! En desaster terri-
bile.

Y che â la colpa? La prüma origine é stada zēnz'ater la verra. Chi soldàs che l'â portada tl'Italia y spezialmēter tl ducat de Milan, fajô pert dles trupes dl'emparadü Ferdinand II° che combatò la-ota la vera, che à ciafé l'inom „di trēnt'agn", ciodi ch'ala â döré dal 1618 fina al 1648: na verra danter l'Emparadu y i principi protestanti (todësc), cun d'atres potenzen che s'â muscedé ite. I soldàs é in gran pert voluntari y merzenari, sciöche i un bële dit, y gnò da vigne pais d'Europa. Danter les atres destruziuns y atri spavēnc ch'ai à porté, spezialmēter ti paisc todësc, fô-l incie la mörìa. Y i capi dla cité de Milan se temò cun bona rajun che chi 40.000 che dô passé pur les terres milaneses, pur ji cuntra le duca de Mantua, portas la mörìa? Purchël à-i avisé de chësc prigo le „Governatore" (Spagnolo). La stritaria pur la sucessiun al ducat de Mantua n'â segü nia da fa cun les gaujes e i fins dla verra dl 30 agn, y purchël n'ess chëlles trupes albü nia da fà tl'Italia y a Mantua; chël ess podü le Govern (spagnolo) de Milan incie capi, can al ch'i gnò fat present le tremendo prigo che chëlla soldatesca portass la mörìa tla gran cité de Milan, ess-el albü le dovere de punsé al bëgn y a la vita di suditi, y de to i provedimēnc dl cajo: fa dé ota chëlla trupa, o almanco ordiné dütes les precauziuns pur vigilé y controlé les condiziuns sanitarie di

Pitüra de Lois Irsara (foto H. Planischek)

soldás y dles popolaziuns. Le governatore fo gnü avisé dl prigo atira can ch'an â aldi a Milan ch'al dô passé les trupes imperiales, y en secundo iade, can che le Tribunal dla Sanité â messé

constaté che la möria è bëlle rota fora te plü paisc dl ducat.

Mo le Governatore n'â fat nia. Al se scusâ cun di ch'al â da punsé a la verra, che è do süa idea y chëlla dl Re de

Spagna, plü importante! Chësc fô stë a mez novëmber. Mo dui o trei dis dô ch'al â dé chëlla bela resposta ai rapresentanc dla cité de Milan, à-l dé fora pur Milan e düit le ducat na „grida” pur comané ch'al vëgnes fat festes publiques pur la nascita dl prinz Carlo fi dl Re Filippo IV.! Chësc gnô comané a la jënt che â la mörìa dan porta o bele te ciasa, zënza punsé che les adunanzes dla jënt pur chëstes zelebrazions fajô ciamò maiu le prigo de se pié la maratìa! Chësta trascuranza d'en elementare dovere d'en govern de ciarè dan da döt dla vita de söa jënt, chësta fraidité y incoscienza dl govern spagnol â albü segü gran colpa dla difusiun desastrosa dla mörìa de Milan.

Mo ciamò plü colpa à albü la popolaziun instëssa de Milan, cun süa testarda y mata incredulité. Ai n'orô nia creie o n'é nia bogn de creie ch'ai ess la mörìa dan porta o bele te ciasa. La jënt é fata insciö ch'ai n'ô nia porté o n'é nia bogn de porté plü co en certo pëis de desgrazies y afiziuns: a Milan à-i albü suporté mez an de meseria y de fan, spo les tribulaziuns dla soldatesca in verra; y sëgn dô-i ciamò suporté la mörìa! La forza morale dla popolaziun é finida. No no! Al n'é nia la peste! Dijô-i, can che ai l'â bele dant ai edli. Al é ma maraties che vëgn pur la fan y meseria dl'ultimo tëmp. — „Al n'é nia la mörìa!” — tign-n prò a di cuntra l'evidenza.

Mo finalmënter ai empò messé la capi: spezialmënter dô ch'ala é entrada incie tles families nobles y riches. Ensciö â cialé la mörìa incie la familia dl „protofisico” Lodovico Settala. Sëgn arà-i bëgn capi ché le püre vedl à albü rajun. Al s'é amaré él, süa fomena, dui fis y set porsones de servizio. Èl y un di fis é varis, düc i atri é morc. Sëgn á bëgn incie i plü testardi messù la creie.

Mo la incredulité dla jënt â fat le plü gran dan: ciodi ch'al n'é gnô nia osservé les desposiziuns y les amoniziuns dl'autoritè sanitaria, che foss stades l'unico mitl pur fermé y fa sparì la maratìa. Ensciö â i milanesi enstësc in gran pert la colpa che le mal é rové tan inant.

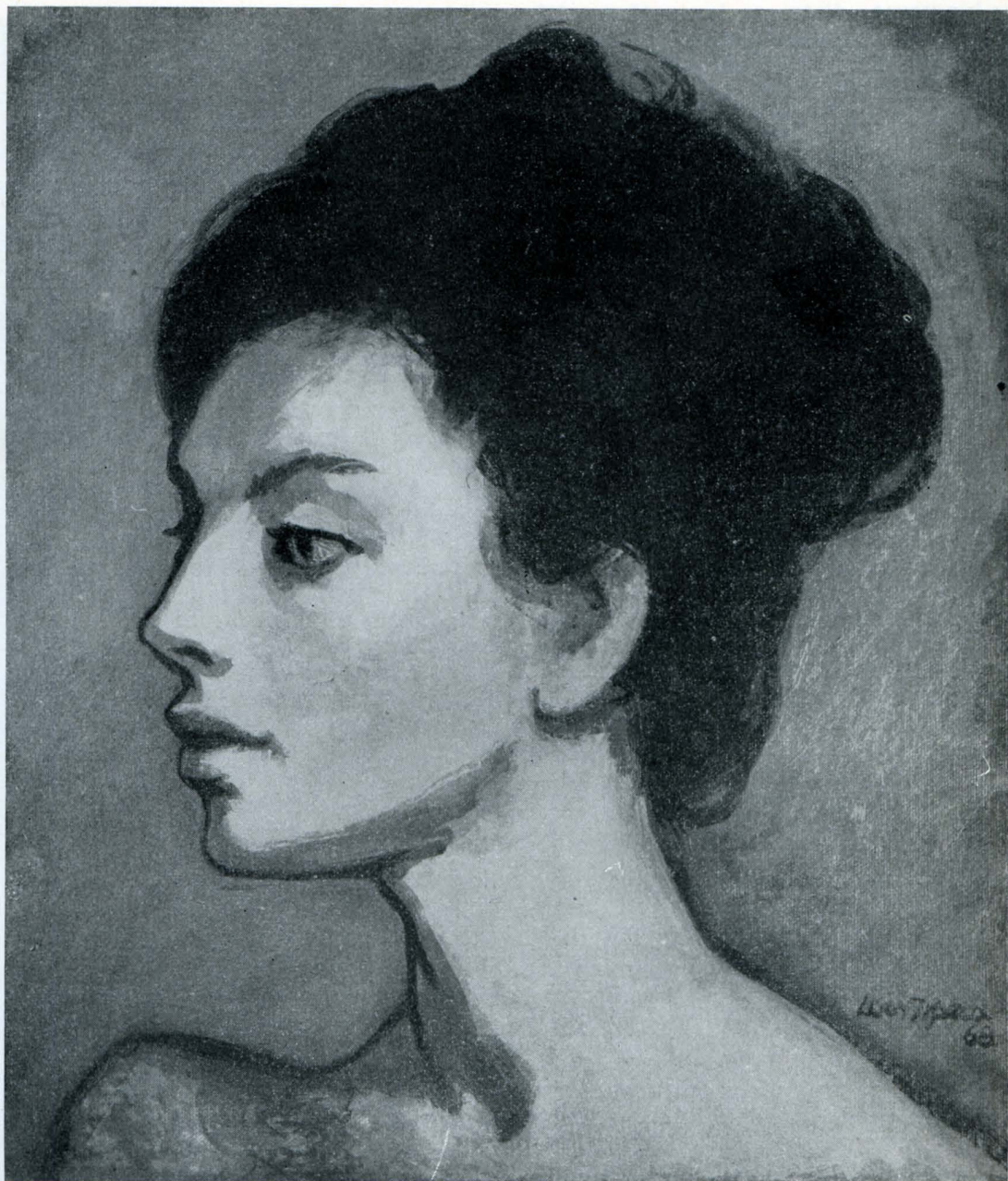
Mo da reconësce la propria colpa é-l ri! Sc'an po pö mâ i dé la colpa a valgügn d'atri. Chësc cajo s'é sëgn presenté a Milan. Bele plü da di fô-l gnü cunté, y nia ma a Milan, de anghënc, polvri y d'atres robes entossiaades o strinades, che portâ de vigne sort de maraties, incie sëgn minâ un o l'ater a Milan che chisc anghënc da tosser podess avei porté la mörìa. Mo dui fac de morvëia à mudé chël sospet, pur la püra jënt mesa desperada, in cosa aratada següda. A mez auri s'avò zacai da di ch'ai â odü da sera tl Dom jënt che unjô en parei, che é metü danter les proches. Chisc s'à atira temü ch'al foss gnü unt cun anghënt da tosser, y à fat porté fora de dlijia chël parei i en grüm de proches. I sanitari, che é atira gnüs cherdés, à vijité avisa le parei y les proches, — y n'à cialé fora nia. Ma pur contenté la jënt sospetosa, ai fat lavé les proches y le parei. Mo chël gröm de patüc acatasté te plaza dant al Dom â bële fat na gran impresciun a la folla. Düc dijô ch'al é „i untori” a l'opera. Mo le dé dô é-l sozedü na cosa plü de morveia: Pur düta la cité odô-n mürs y portes dles ciasas depentes — o plü tost ajiades — cun na cërta „porcaria” sciöche Manzoni disc, de curù gel y blancojin. Sciöbegn che le Tribunal dla Sanité â fat düit le possibile pur gni sura, né-l nia gnü cialé fora che che â fat chël laur de morveia. Chi che é ciamò bogn de punsé cun so cié, aratâ ch'al foss gnü fat plü segü da val macachi, pur spass o coienaria, — mo pur la maiu pert dla jënt é chësta la demostraziun che i untori laurâ. Al n'â jové nia che chël patüc é gnü crazé jö y ch'al n'é gnü dé ite a cians y giac y ne i â fat nia; an dijô mâ che al é sté „untori” massa jogn, che n'â nia ciamò salpü da mete adüm a la dërta moda l'anghënt.

La storia di „untori” che portâ la mörìa, gné aratada següda y la pora y la rabia cuntra d'ei chëscô tla gran massa dla popolaziun in maniera incredibile. An savò da cunté che chisc anghënc gnô fac sot la direziun y cun l'aiüt dles potenzes dl' infer; an savò stories lungies y de morveia de chi che dô avei odü y aldi. Chëstes stories rovâ

incie fora de Milan y fora dl'Italia, tant che le vësko de Mainz à damané al Cardinal Faderico Borromeo, ci ch'al è de vëi de chëstes notizies spaventoses ch' an aldì da Milan. L Cardinal Federico à respognü ch'al n'ê nia da creie. Mo ch'al foss de chisc untori, dubitâ-l incie ël, sciöbëgn ch'al aratâ ch'al foss tla maiü pert di caji ma imaginaziun. Che les potenzes dl'infer ess la-ota lauré a Milan, oress-un veramënter bëgn dî, mo no a mëte adüm anghënt y polvri, mo a inciurni la mënt a chëlla püra popolaziun! Plü ch'al aumentâ i disastri de maratia y de mort, y plü ch'al cherscô la pora y la rabia cuntra i „untori”.

Mo olâ ê-si pa chisc untori? — Düc chi che n'â nia en bun inom té cité, o che â val d'extra de so comportamënt, ciamò plü i foresti che capitâ te cité y ê vestis atramënter, düc gnê aratés o almanco sospetés d'ester „untori”, piês sô da la jënt, maltratés a vigne moda y sarés te porjun. Y da la porjun jô-i al giudizio, che ê gonot incie influenzé da la folia popolare, sforzâ cun la tortura chi desgraziés a confessé ite malfac ch'ai n'â mai cometü, coses ch'ai ne foss nianca stés bogh de fa — y condanés spo a les pënes de mort plü crödies. Ensciö é-l gnü condané en te püre barbier (friser), y la popolaziun i â ciafé na te pora ai barbiers, che tröc ne se lasciâ nia plü to jò i ciaveis y la berba! Ripamonti cunta dui caji ch'al â enstés odü. Te dlìjia de S. Antone ê-l en te berba de passa 80 agn che â en pez perié, enjlené te na proca, can ch'al ê sté stanch, à-l orü se sonté jö, y denant che se sonté à-l stöpé jö la proca cun so mantel. Dea ch'al ê dé de festa, ê-l jënt te dlìjija y valgünes ëlles à metü man a scraie: chël vedl unc les proches! al é chilò en „untore”! — Atira i è-l salté adoss en grüm de jënt; Ai à metü man de le tra ti ciaveis blanc, de le dramé jö cun püns y coi pisc; spo l'a-i stracé a forza fora de dlìjia pur le condüsce te porjun. Mo Ripamonti arata che chël püre vedl sides mort dai maltratamënc bële denant che rové te porjun. Chësc sozedô a n vedl de plü de 80 agn y te dlìjia! L'ater cajo è sozedü le dé dô: trei turiste

franzeji ê rovés a Milan pur rajuns de studio y de laur. T'en ciantun dl Dom s'e-si fermés a ciaré y conscidré chi mürs. Dea che ai ê vistis atramënter, s'e-le atira abiné na fola de jënt cër ia. I trei foresti ne se n'â ciamò fat nia denfora y un a metü la man söl mür, pur palpé sc'al ê marmo. Chësc à basté. Atira é la jënt saltada adoss ai trei malcapités, a metü man di dramé jö sciöche „untori” y à atira stracés al palaz de giustizia, pur i fa condané. Mo chi trei franceji à albü dües gran fortünes: üna che le palaz de giustizia é damprò dal Dom y ensciö n'â la folla inciurnida nia pordüt ai dé tan de striches, y l'atra fortüna ciamò plü grana ch'ai é rovés dant an giudice, che n'ê ciamò dl düit inciurni, y à sentenzié ch'al n'ê nia „untori” y ch'ai dô gnü lascés lëdi. Mo d'atri n'â nia chësta fortüna y gnô condanés, sciöbëgn ch'ai é tan bëgn inozënc che chi trei. Dlunch sospetâ-n ch'al foss de chisc „untori”, fina mai jënt dla maiü parentela y dla medema familia se menâ ite un cun l'ater! Manzoni cunta d'en jon da paur che ê rové te cité chi dis dla gran möria. Al é la-ota pücia o degüna jënt fora pur strada y pur chël n'ël dî a la lungia nia gnü disturbé. Mo i prüms ch'al à odü, y prüms che à odü ël, à atira metü man de i scraie adoss: „Chesc é un che unc i mürs y les strades y fësc gnü la möria!” — „Dalli all'untore, dalli all'untore!” empez à-l purvé de sciampé y sprigoré zuruch i plü mac cun en gran cortel ch'al i manaciâ. Mo la jënt gnô très plü y plü y nosc jon s'la odô burta. Pur fortüna à-l odü ch'al passâ pur chëla strada cater ciavai cun ciars plëns de morc da la möria. Sëgn ti é-l gnü en bun pensier. Cun en bel salt é-l salté söl pröm de chi ciars, olâ ch'al s'â odü fora en pü de post, amez ai morc ite. Chi che comanâ i ciars, i monatti — de chisc monatti arun-se ciamò ocajiun de s'la baié, godô y dijô: „bravo untorello!” Ai l'aratâ incie ei en untore. „Chilò da nos es-té segü”. „Plu che t'i unjes, y mi pur nos! Al foss d'i fâ mori düc chisc mec-mac”. Spo à-i sprigoré demez chëla jënt cun manacé de i tra borduns di morc.

Pitüra de Lois Irsara (foto H. Planischeck)

PROVEDIMENC DL'AUTORITÈ

1) L lazaret y so govern

I amarés dla möria messâ düc ji o gni menés tl lazaret, che é plü iadi gnü ingrandi. Al ê fat de gran lignes de stanzas, baraches y porti. I amarés ê

sön strasoc, gonot mâ sön en pü de stran, y a-lüsc ia pur funz o ia pur terra. An podô en odei de vigne sort: de chi che ê ciamò in pé o che ê tl vari y rodâ incerch ti porti; la gran pert ê ponüs, coi sègns dla maratia, y bur tac fosc cun enfladüms; na pert scraia

y blastemâ, d'atri se lamentâ y pitâ; trôc ê dl dôc fora de se. La cité â massa pûc medi y doturs. Persones de servije (infermieri) ê-l da spavënt ri da ciafé. Le Tribunal dla Sanité fajô ci ch'al podô, dô istruziuns y ordini, mo tla gran confujiun ch'al ê ne fô-i nia eseguis. La popolaziun dl lazaret ê tl prüm têmp de 2000—3000. Can che la mörïa ê al colm, à scomencé dal meis de jügn, é-la rovada ai 12.000—16.000. La gran pert de chisc amarés mori. Tl prüm têmp en mori-le in media ca 500 al dé; plü tert 1000 al dé, y incie ciamò plü de 1000.

Mo a mantegnì en pü d'ordiné tra chi milesc de jënt da la mörïa, vis y morc, ne savò la cité prësc plü ci fâ; al ê gonot en spavënt y na desperaziun. La direziun dl lazaret n'orò degügn soratò y les gaujes dl spavënt che düc â da en té laur, ê saurides da capi. Cun de gran paghes à-i ciafé finalmënter i monatti, che gnò in gran pert dla Schweiz, fanc, che â da condüje i amarés al lazaret e i morc a la sepoltüra. Y i morc n'ê nia mâ tl lazaret, mo gonot fora pur les ciases y incie fora pur les strades y les plazes. Mo pur la direziun y le govern dl lazaret n'ê-le cun chisc nia dan fâ, ché ai ess albü debuëgn de valgügn che tegniss a ordine ei. Da ciaré sura de chisc ê veramënter i „commissari” mo ai n'ê gonot nia bogñ.

Finalmënter à le Tribunal y i „decurioni” albü l'idea de prié le capo dla provincia di Capuzineri, ch'al lasciass ji valgügn padri a soratò chël laur che degügn n'orò fâ: la direziun y le govern dl lazaret. Chësc n'â nia dit de no y à destiné a capo de chësc laur le P. Felice Casati da Milan, che ê conesciü pur süa gran carité y bunté, süa pazienza y laprò gran energia y ativité. Al n'ess podü n toché en miù. Sciöchë compagn y prüm aiutant i à-l dé en P. Michele Pozzobonelli, incie da Milan. P. Felice ê plüost vedl, l'ater ê ciamò jon, mo conesciü pur söa serieté y severité cun se inëss y coi atri. Al bastâ ch'al se lasciass odei che düc se metò in regola y che vigne verra y stritaria finì. A chisc dui padri à la cité consegné le gran lazaret. Ai 30 de merz i à le President dl Tribunal dla Sanité acompa-

gnés tl lazaret, y à mené pur les strades y i porti y à ensciò presenté l lazaret y dôta söa püra popolaziun y düc i fanc, y à spo nominé in forma solenne P. Felice Casati president dl lazaret, cun potesté assoluta.

Prësc dô é-le gnü d'atri capuzineri, incie de convënc plü da lunc. Na pert s'â annunzié volontariamënter y à prié de podei ji a sorvì chi da la mörïa a Milan. Chisc Capuzineri fajô dôc te chël post de spavënt y de mort. Ai ê directurs e sorvelianc, confesurs, giudici conciliaturs, gonot medi; spo fajiò-i vigne ater laur: i cujinâ y lavâ guant, cuji y cunciâ. Le capo P. Felice ê d'essempio a düc; al rodâ de y nôt fora por chi porti, les baraches y les stanzas dl lazaret, a ciaré dô, a mète in regola ci ch'al podô, a consolé y conforté i amarés e i moribondi, ad amonì y incie a castié, olâ ch'al ê debojëgn. Pur chël à-l datrai na picia maza tla man, mo pur la plü al mâ tla man la corda de so guant. Tost dô ch'al ê entré tl lazaret, à-l incie ël ciafé la mörïa y é sté in fin de vita; mo al é indò varì y a fat spo inant so laur de carité fina a la fin dla mörïa y a la fin dl lazaret. Te chël têmp — 5 meisc ch'al é sté president dl lazaret, à-l albü sot ad ël circa 50.000 amarés! Èl y so prüm compagn é restés in vita, i atri capuzineri che servi lazaret — é oramai düc morc; y i scriturs de chël têmp disc espressamënter ch'ai mori düc cun ligrëza. Le comportamënt di Capuzineri tl lazaret de Milan, olâ che degügn n'orò ji, te laurs che degügn n'orò fâ, forma na pagina de gloria dl'Ordine.

2) La procesciun col corp de S. Carlo

Ai pröms de ma a odei che la mörïa tegnì pro, à i decurioni fat fora de prié le Cardinal-Arcivesco de lascé porté in procesciun, fora pur la cité, le corp de S. Carlo. S. Carlo Borromeo, le berba de Federico, é sté, sciöchë i un bële dit, vëscò de Milan al têmp dla mörïa dl 1576, y à dé in chëla calamité y in düta süa ativité pastorale esempi de virtù eroica, tant ch'al vëgn indiché sciöchë l'esemplare dl vëscò catolico modern. Al é mort, finì da les fadies pastorales

Pitüra de Lois Irsara (foto H. Planischek)

l'an 1584, a l'eté d'empormò 46 agn. L'an 1610, 26 agn dô süa mort, ê-l bële gnü declaré sant. Ala ê purchèl bëgn giustificada la fiducia che i milanesi

â — i à tres ciamò pur S. Carlo. Purchèl sperâ-i che a porté solennemënter so corp fora pur la cité, martorjada da la maratia, foss-la gnüda delibrada. Mo

le bun vèsco n'orò nia conzede; al savò che l' priè n'é nia de ban, mo al savò incie che Chèl Bel Dì esaudèsc nostes oraziuns can che Èl ô y co ch'al ô. Pur chèl ne s'odò-l nia segü che la gran procesciun col corp de S. Carlo ess bëgn fat la faziun che la jënt s'aspetâ; y sce l' miracol n'é sozedò nia, se temò-l ch'al foss pur i milanesi en scandalo y i ess fat perde la fiducia en S. Carlo y magari incie la fiducia in Di. Spo ê-l chèsco da punsè: l'adunanza de en té grüm de jënt pro la procesciun fajò ciamò maiù le prigo de se taché la maratia. Spo, sc'al foss de chisc „untori”, sciöche la jënt minâ; i dô-n cun na te procesciun propi la plü bela ocajiun de mëte in opera sü anghènc y polvri. Dütes chèstes rajuns contraries i desplichâ-l ai capi dla cité; mo ai n'à zedü, fina che le cardinal à dit de lascé fâ la procesciun pur le dé 11 de jügn.

Trei dis an albü pur preparé la festa. Le Tribunal dla Sanité à de pro; mà à-l dé ordine a les guardies de lascé nia entré te cité jënt foresta, y à fat saré y inbruncé prò les portes dles ciases sarades sö pur la möria; de chèstes n'è-l la-ota cër 500. La procesciun é piada ia dal Dom da doman adora. Dan fora jô-l na gran schira de popol, la maiù pert èlles vestides da penitènza y tröpes desculzes, spo gnò-le les maestranzes cun sü cunfaruns spo les confraternites cun vestimènc cun vari cusc; spo i proi, düc cun na ciandèra tla man; spo a mesa la procesciun sot en rich baldachin, la cassa de spidl col corp dl Sant, vestì coi paramènc pontificali. Al é porté da cater canonici, vestis in gran pompa, che se baratâ jö vigne tant. Döt in cër ia sluminâ-l ciandères y les oraziuns y cianties s'alzâ al Cil. Do la cassa dl gran famei mort gnò-l l famei da la ota, so nipote, le cardinal Federico, cun d'atri proi. Spo gnò-l dütes les Autorités dla cité y la nobilté, na pert vestis a gran festa pur desmostré süa reverenza, y na pert vestis a penitènza y desculc. En ultima ciamò na schira de jënt de vigné condiziun. La strada é infornida a festa. Dötes les ciases olà che la procesciun passâ, é infornides cun rames, ciöf y tofles, y de vigne sorts de tapezeries.

Dötes les finestres é iluminades cun ciandères y söi balcuns ê-l metü fora de vigne sort de bel patüc. Da les finestres dles ciases sarades sö odò-n persones che considrà la procesciun y purvâ de s'unì a les oraziuns y l cianté ch'ai aldi. Tröpes strades é chites y desertes, mà da val finestra odòn de chi che purvâ d'odei y d'aldì la procesciun y d'odei la cassa col corp de S. Carlo. La procesciun é jüda fora pur dütes les perts dla cité y fajò fermades ti postc olà che plü strades s'incuntâ. Te chi postc à S. Carlo lascé mète na crusc al tèmپ dl ultima möria. Empormò cër misdé é la procesciun roada zuruch tl Dom.

Mo chèl miracol, che la jënt s'â tan aspeté cun presuntuosa fiducia, n'è nia gnü. Le dé dô ai 12 de jügn, n'è-le sura düta la citá amaré tröc da nü. An odò avisa che chëla gran adunanza de jënt pro la procesciun, che à düré tan di, à porté inant la möria pur döta la cité. Sègn à i capi bëgn odü che le bun vèsco à albü rajun de se paré. Mo l'atra pora dl cardinal che i milanesi pordess la fiducia y la devoziun a S. Carlo, ne s'é pur fortiuna nia averada. Ai ne lasciâ gni nia pur sura S. Carlo; ai tegni anzi prò a l'invoché cun la speranza ch'al daidass segü can ch'al foss en iade gnü le dé dla misericordia. Y in chèsco à-i perfetamènter rajun. Mo che ei ess la colpa che la maratia é tan jüda plü inant cun la procesciun, chèl n'orò-i endo nia confessé ite. La colpa é düta di „untori"! Chisc à approfité dla procesciun pur se moscedé a mesa la jënt y lauré cun sü anghenc da toser. Odü n'â veramènter degègn nia, mo chèl é anfat; i untori, dijò-l, é gnüs plü furbi; ai ne se lascia nia plü odei, ai laora inascusc, can che degügn n'e s'en intenn. Valgügn de chi che pensâ ciamò ch'al foss bun d'odei y osservé la cosa, denant che baié, dijò che sura düta la cité n'è-l gnü odü nia-no na porta, no en müc che ess albü val curü o val sègn d'unt; mo al gnò respognü ch'al é incie polvri entossiés che fajò la medema faziun y de chisc n'è-l gnü sciüré fora pur düta la strada.

4) Al colm dl mörìa

Dô la data dla gran procesciun é la maratìa jüda ennant trës plü y sura düta la cité. Al n'ê præsc plü degünes ciases che n'ess en amaré o en mort; tla maiü pert dles ciases ê-si düc amarés y la maiü pert mori. Les ciases, olà che al é la mörìa, gnô sarades sö, y gonot les portes enbrunciades prò. Tla gran confujiun gnô datrai üna o l'atra desmenciada, y i vis che é ciamò la-ite, restâ al prigo de mori da fan. Valgünes ciases ê davertes, porci che ales é ötes-la jënt düta morta y la roba sciürada fora o arobada. Sön val ciases ê-l desegnê na crusc foscia, fata cun ciarbut: chël é le sêgn, pur i monatti ch'al é te chëlla ciasa morc da to fora y condüje a la sepultöra. Mo chëstes crusc é fates, olà ch'al fò pur cajo ruvé un de chi comissari che â da comané sura i monatti. Te d'atres ciases restâ i morc dilalungia, te d'atres ê-l mâ morc susc. Chi che é tles ciases sarades sö, sc'ai é ciamò bognd de sté in pé, ciarâ spauris da les finestres jö, a odei sc'al passâ val ciar cun morc; spo, sc'ai â valgügn de morc te ciasa, cherdâ-i i monatti a gnî a tò. Chisc gnô gonôt, dütt soc y dlun blasteman; cis sc'ai ne ciafâ en bun Trinkgeld, tolô-i i püri morc sciöche toc de len o sciöche sac, fora de sü léc, in ciameja y gonôt desnüs dl dütt y i sciürâ söi ciars che aspetâ te strada.

Val iade passâ-l en prò, che gnô a conforté y a confessé, tles ciases, olà ch'al podò ciamò ité, o sön porta; pur val sfëssa, che é gnüda fata magari aposta pur la necessitê de chëlla püra jënt. Trei iadi al dé sonâ-l na ciampana dl Dom y a chël son incie les ciampanes dles atres dljies: spo gnô-l dit, da sagns y amares, les Aimaries y oraziuns particulares, stabilides dal vësc.

Tröpes strades ê desertes y arbandonades dl döt. Te valgügn postc ê-le le scich y le tof di morc restés ia por strada y tles ciases tan gran, che l'Autorité comunale â fat sgombré düta la jënt. Mo incie olà ch'al passâ ciamò valgügn, olà ch'al é ciamò jënt tles ciases, ê-l en spavënt da mesei passé; düc ciarâ de ji a mesa strada, ciodi

che da les perts, dlungia les ciases, ê-l gonot borduns o d'atres robes di amares o di morc, sciürades da les finestres jö, o tomades jö dai ciars di morc, che gnô condüc a la sepoltüra. Nia dainré ince jënt morta y restada ia por strada. Al n'ê sön strada plü degun movimënt de jënt o de ciars; mâ vigne tant aldî-n le slingenamënt de ciampaneles che anunziâ ch'al pasâ na fila de ciars coi morc: ai é trac da cater o plü ciavai sot a la guida di monatti. Al é le sêgn che la jënt dô sciampé. Düc sciampâ, por la pora de se taché la mörìa. Mo an es incie podü sciampé pur n'odei nia chi püri caaveri, arcuncés söi ciars sciöche sac o liac: la gran pert desnüs, coi cés che petâ adüm y i brac y les iames che petâ jö por les rodes, ch'al parò plü-tost coes de bisches che persones umane che gnô condütes dô na mort crödia a palsé tla terra, plü misericordiosa che la jënt, y aspeté ailò n'atra vita, conforme a la dignité umana. Empé dles oraziuns de familiari y parenc ê-le le scraiamënt y les blastèmes di monatti che accompagnâ i püri morc a la sepoltüra.

Altrò ê-l val amaré che se tirâ stentatamënter enant, magari pur ji al lazaret, y dô ch'al â fat en pü de strada, tomâ-l da la deblëza y mori sön strada. Düc i apestés dô gni condüc al lazaret; chi che é ciamò pro forza, messâ ji a pé: an odò de gran compagnies de chisc amarés, che i monatti menâ al lazaret; na pert jö ma por forza, ai se parâ ci ch'ai é bognd y scraia ch'ai orò mori a ciasa. Mituns pitâ y cherdâ la uma. Mo i bur monatti parâ düc inant cun sbürles y colpi zënza misericordia. An odò genitori che ne se recordâ plü nia de söa filiolanza, fredesc che s'â desmëntié i fredesc y les sorus; ai n'â tan assâ da fa cun se instesc tles pënes dla maratìa, ch'ai n'e pënsâ plü a degün atri. Mo impò n'ê la bonté y carité nia dl dütt morta. An odò incie genitori che consolâ y confortâ sü mituns, y enscö fredesc y sorus che menâ tla man i plü picî y i cuntâ ch'al ruvâ t'un post olà ch'al gnô ciaré d'ëi y olà ch'al é de bugnd doturs che i vari.

I sagns, che passâ ciamò fora pur la cité, ê düc vestis a la bona, incie i gran sciuri. Te na man â-i gonot na maza o valgügn incie na pistola, pur tēgnî dalunc chi che orô gnî massa da imprò; pur pora de se taché la mōria y pur chēl gran spavēnt ch'an â dai „untori”.

Val parores messun-se sēgn di di monatti, ch'i un bēl plü iadi encunté, y in maniera düc ater che simpatica. Al ê chisc fanc o sorvidusc, che la cité ê stada buna de ciafé, cun de gran paiamēnc, pur fà en laur de gran importancia: condüje düc i amarés de mōria da les ciases y da les strades y plazes al lazaret, y cundüje demez dal lazaret, da les ciases y da les plazes i morc, y i sopeli te de gran fosses comunes. Sciöche i un bēl dit, gnô na gran pert de chisc monatti da la Schweiz. L'inom „monatti” pê-l che vēgnēs dal todēsč „Monatlich”, dea che ai gnô tuc y paiés a mēisc. L'paiamēnt ê gran, mo i laurs ch'ai â da fa è tan rî y burc y incie prigorusc, che incie i gran paiamēnc n'es magari trat purmez püc. Al ê incie val d'ater che i atirà: la „preda” „Beute”, sciöch'al ê pro i soldas de ventura, de chi ch'i un bēle baié. I monatti â veramēnter ordini rigorusc, ai n'ess naturalmēnter podü pié ite nia tles ciases olà ch'ai messâ y podô ji ité a odei sc'al ê amarés o morc da porté fora. Al ê i commissari incie metüs dal comun, che dô i ciaré sura. Mo pur la plü ê-si susc y podô fà te chēlles ciases desgraziades ci ch'ai orô; y de chēsta liberté se n'aprofitâ-i plü ch'ai podô. Gonot ê-l chi de ciasa instēsc che i daidâ a cheri i scioldi y les coses de valüta dl patrun, — ch'ai â magari lié sô na bara pur le mené al lazaret — pur sles partî tra d'ei. Sc'ai â da fà cun jēnt benestante, se fajô-i paié bun, pur condüje fora de ciasa en mort o en amaré. Ai piâ incie ite la jēnt sana, olà ch'al n'ê ciamò; y manaciâ de i lié y condüje al lazaret, sc'ai ne se cumprâ fora cun de gran somes. Sciöche ai ciarâ di morc ch'ai â sô ciars, unse bēle en pü aldi. Un dit dl scraimēnt y blastemamēnt di monatti, che menâ i ciavai y accompagnâ i ciars.

Mo ai â incie vōia de cianté: certes cantilenes stupides y vergognoses, che finî col ritornel: viva la mōria! Infatti pur chisc ê la mōria en vadagn nia pice. Y val iade lasciâ-i incie da gion tomé ia pur strada cadaveri y patüc di apestés, pur fa ji inant la maratia. Ai ê gonot vestis a cōce, y sciöche sēgn de so ser-vije â-i na ciampanela tacada a en pé, acio ch'aif gnis aldis. Val iade ê-l incie d'atri lotruns che se tacâ la ciampanela, fajô finta d'ester monatti y jē fora pur les ciases ad arobé y a en fâ de düc i corusc.

Olà che l'Autorité, sciöche te chēsta gran calamité, n'ê nia plü buna de mantignî l'ordiné, é-le dagnora de chēsta jēnt zēna coscienza, de chisc sciacalli, che s'en aprofiteia zēna degun riguardo a la publica meseria. Anzi a chēsta sort de jēnt i fēsc la presenza continua de meseria y pēna perde vigne sentiment de compasciun y bunté. Y, püra condiziun dl'umanité tomada! Chisc é pur la plü la gran pert! Mo, sciöch'i un bēle incie aldi, rest-el y slumina a mesa chēsta cativeria o „debolezza” umana esempi de carité, bunté y dignité.

Manzoni cunta en fat, che sarâ sozedü plü d'un iade — (mo segü nia tröc iadi): na uma, nia plü der jona, mo trēs ciamò bela y dignitosa, sciöbegn che ëlla s'en sentî bele dla maratia, portâ süa mōta de nü agn, morta de mōria, jô sön strada, olà ch'al passâ en ciar de morc. Ala l'â vestida da festa, a blanch, sciöche pur la mené a val solennité; y ala né la tēgnî nia ponüda, mo sentada söl brac, col piet söl piet dla uma y col cié lascé ia sön süa sciabla, lasciè ia en pü plü che tl son. Can ch'ala rovâ sô l'ultimo scalin dan süa porta, s'ê-l presenté en monatto a soratò la picera morta. „No!” a dit la uma, cun na dignité y serieté che chēl desgrazié n'â mai ciamò odü. „Lascia fa a mé i la meti iö sön ciar”. Le monatto i â fat en pü de post a mesa chi morc ite, y la uma â metü la picera morta ailò söl ciar, l'â ponüda sciöche t'un let y i â metü na peza blancia sura ia. Spo i à-la dit les ultimes parores: „Addio, Cecilia, palsa in pēsc! Injnöt gnarun-sé incie nos y starun spo dagnora adüm. Preia intant pur nos, che

incie iö preierà pur té y pur i atri!" Spo i à-la metü tla man al monatto na bursa de scioldi y a dit: Empormète-me che te na la toches nia y la mëtes sot terra ensciö; y can che passeis da sèra, se prei ch'i gneise a me tò mé, y nia me sora!" Cun chëstes parores se n'era jüda da porta ite; mo præsc é-la indô comparida sön finestra, pur ciarê dô al ciar, cun na möta plü picera söl brac: via, mo coi sègns dla maratia ados. Al é sôa ultima. Le monatto s'â metü na man söl piet y s'ê incliné plü che dant a en gran scior, plü che pur la bella ricompensa, pur le respet de chëlla apariziun straordinaria de dignité umana en mez al desaster che i â fat perde le cié y le cör a la maiü pert dla jënt. „Al sarâ fat", á-l ciamò dit, can ch'al piâ ia col ciar.

Sce bunté y dignité umana s'é mostrâ ciamò a chësta maniera tles families, incie can che le flagel dla möria â stodé lunc y lerch chëlla bella flama, tröp de plü sluminâ tla nôt scöra dla möria le luminus dla carité cristiana, che abraçia diüta la püra umanité, düc i fredesc de Gesù, cumprés cun so sanch da la servitü dl'infer y reconciliés a l'amur dl Pere in Cil. — Tl lazaret ê-l plü iadi gnü a mancié le proviant; al n'ê plü no patüc no scioldi: mo dagnora ê-l la carité de val persona, ricca incie de virtù, che portâ aiüt. — Mo plü de düt s'â mostré te chël desaster dla möria de Milan la carité cristiana tl'opera dl Vêsko Card. Federico Borromeo y de sü proi. Bële can che la möria â metü man, à-l mené na lêtra pastorale a düc sü proi y i amoni: „mostrede sègn la virtù dla carité, ciarede di fis dla dljia, che s'é a os afidés y che é sègn tla maiü meseria y necessité. Ai forma osta familia. No i arbandonede, mo daided-l y conforted-i, olâ chi podeis! I messeis ester pronti incie a lascé chësta vita plüost che arbandoné üsc fis, che é afidés a osta cüra. Ensciö fajera-i inc'ïö. Jide incuntra a la möria cun ligrèza, olâ ch'al se trata de vadagné en anima a Cristo! Fajédè sluminé ostes virtus de umilté, modestia, purité, carité y paziënza y dütes les atres virtus! Ensciö ciafarun-se incie le pardon de Dî y la liberaziun dal

flagel dla maratia. „Ensciö amoni le bun Vêsko y insciö fajô-l incie. Al osservâ les regoles y precauziuns contra la maratia, les insegnâ y racomanâ incie a sü proi; mo tân inant ch'ales ne foss nia d'impedimënt a l'ativité pastorale y caritativa. Olâ ch'al se tratâ, de chësta, ne sconâ-l nia. Al jô dlunch a mesa i amarés ite: tl lazaret jô-l gonôt a conforté i amarés y i moribondi, a porté aiüt de vigne sort a sorveliê y conforté le laur de sü proi y de düc chi che servi; al jô tles ciases, y olâ ch'al ne podò nia ité, se fermâ-l dan les portes y les finestres; a console y benedi i amarés y i sagns sarés ia. Dagnora ê-l a mez i apestés ite. Sü parënc, vêscoi y principi tignò pro a i di ch'al dô s'en sciampé fora de cité y i ofri sü palac y sües ciases; mo al n'â mai azeté degünes ofertes, sciöbëgn ch'al odò che le prigo de se taché la maratia gnê tres maiü. I sü de ciasa, caplagn, segretari y servidusc é morc oramai düc. Mo empò n'â le bun famei mai arbandoné le pastorec. Y sciöbëgn ch'al é tres sté tan danter i amarés ite n'al mai ciafé la maratia, y al s'en fajô instëss le plü de morveia. I proi dla cité de Milan stimâ a les parores y fajô a l'esempio dl Vêsko. Proi ê-l dlunch da odei, olâ che les necessités é plü granes: tl lazaret, tles ciases, tles plazes y strades, cun amarés y morc. An i odò sön strada olâ ch'al é de püri amarés che é apëna plü bogn de se tra inant o che tomâ ailò; ai confessâ y benedi, y portâ, pur ordine dl Vêsko, gonôt incie aiüt materiale. Ai jô cul vestiment cürt; pur ne toché nia la strada, che é gonôt infetada, y osservâ les regoles de precauziun contra la maratia, mo â tan inant ch'ales n'empedi nia l'ativité pastorale y de carité. Olâ ch'al se tratâ de chësc, y dan da düt „de salvé incie en'anima sora a Cristo", vagâ-i süa vita cun generosité y jô incuntra a la möria y a la mort cun ligrèza. De cër setanta (70) ploans (curac), che la cité â la-ota, n'e-l mort sessanta (60)!

Dò le meis de jügn 1630 ê-l la möria al colm. La popolaziun dl lazaret, che é de cër 2.000, é passada t'en cürt tèmp a 12.000; y plü tert fina a 16.000. La maiü pert mori. Ai prüms de messé é

tl lazaret la mortalité de passa 500 al dé; plü tert é-la rovada a passa 1.000; y finalmënter a plü de 3.000. La popolaziun dla cité è dô la möria, mâ plü de zirca 64.000; y denant fo-la stada de zirca 250.000. I „decurioni” che â l'amministraziun dla cité, ne pordejô ignò dô ai gragn laurs che è tres da fâ pur chëles desastroses necessitês. Al messâ trës gni metü d'atri monatti y d'atri commissari pur chi che mori y pur le numer di amarês che gnô tres maiü. Tl lazaret n'ê-l plü degüna lerch. Purchël n'ê-l gnü fabbrichè en secundo, fat de baraches cun mâ en parei en-cër-ia. Chësc â lerch pur 4.000 persones, mo al è ciamò tröp massa pice. Purchël é-l gnü fat fora de en fa ciamò dui; la costruziun é gnüda scomenciada, mo an certo punt é-l gnü a mancié i scioldi y

y le material, y i dui lazarec, che foss stês tan necessari, è restês mec fac. Y ensciö ê-l cun düt. En iade n'â le lazaret degügn medi (duturs) y mâ cun ofertes de magn paiamënc n'â la cité ciafé valgügn, — mo massa püc. Ensciö se rovâ i scioldi y duc i mesi publici, deperpo che le bojëgn gne tres maiü; gonôt ne savô i decurioni nia plü ci fa, y sc'al i gnô incie comuniché necessitês dër granes, messa-i respogne ch'ai ne podô fa nia.

Al mori tröc pici mituns, purci ché les umes è mortes de möria. La cité à orü fa na sort d'ospital pur les umes y i pici mituns, mo pur mancanza de mesi n'â-l nia podü gni fat. Plü iadi, sciöch'i un bel dit, é resté le lazaret zënza nia da mangiè: Mo can che la necessitè è propi sön som, s'ê-l fat

Wohl dem Mühenigen zu Lob und Ehr der hochgelobten Jungfrauen Maria Mutter Gottes, hat ein Erwidrig Kölnisch Erlante Nachbarschaft zu dem andern Welt Berge in 1636 durch Einrede der Bürger von der Landigen Dichter der Zeit (siehe die dort samte alle) Parteien in diese würdige Sonstheit zu der ersten Anwesenheit in der ersten Verlobung und die Zeit in 1636 Jahre auf ein mal in die Stadt mit einer andern Proceßion abzugeben beginnend über die gewöhnlichen Straßensystem der Herren in dieser Weltzeiten zu halten Verlobt. 1636

La Pli de Mareo - tofla votiva

inant la carité privata, a stravardé chëla püra jënt da messei morì da fan. Pur i pici mituns, che â pordü les umes, à l'ultimo tèmp valgügn albü l'idea de mëte ciores tl lazaret, pur alaté i pici zënza uma. En iade é la gran fossa — unica — che é gnüda ciavada dlungia le lazaret, plëna colma de mortc; y enciö ne gnô-l plü sopeli degügn mortc, che é tl lazaret y fora pur cité: y chisc gnô trës de plü. I decurioni n'ê bogn de ciagé plü de gügn a fa chël laur. Ai é bel rovés al punt de confessé ite ch'ai ne savô nia plü ci fa. Te chësta necessité estrema i é-l gnü en bun pensier al President dla Sanité: Cun les legrimas ai edli é-l jü da chi dui bogn padri capuzineri, a chi ch'al â sorandé la presidenza dl lazaret, y i à dit che la cité ne savô plü ci pié a man. I dui padri à empormetü aiüt. P. Michele, che é en esemplare d'energia, à empormetü de delibré la cité y le lazaret tl tèmp de 4 dis da düc i cadaveri; y de arjigné tl tèmp d'atri 4 dis fosses nöies y assà pur dialalungia. Al é spo jü, acompagné da rapresentanc dl Tribunal dla Sanité, fora pur les campagnes y é sté bun d'abiné adüm, cun süa autorité y sües pordiches y cun l'autorité dl Tribunal cër 200 paur. — Dô 8 dis é düc i mortc sopelis, y al é prontes fosses nöies che â basté fina a la fin dla mörìa.

La fin dla mörìa

Enciö é resté le desaster al colm i meisc de messé y agost. La popolaziun dl lazaret é in ultima söi 16.000, sciöbëgn che l numer di morc gnê incie trës maiü y é in ultima de passa 3.000 al dé. I amarès é pur dü: Tröc de chi che é ciamò bogn de sté empé, é sentés y ponüs damprò da les portes, d'atri aspetâ te chi gragn porti y tles strades che traversâ le lazaret. Tröc é fora de sé y scraia y ciantâ. Medi, proi y capuzineri, monatti y d'atres persones de servije â n gran da fâ cun la jënt y la roba che gnô destcariada al lazaret. Düc â da fâ ci ch'ai pordejô: Tan gran é le bojëgn da vigne pert.

Co mai ch'ai é bogn de resté edemes y meisc te chël post, pro chi laurs tan

de fadia y tan da sgricié, pro chëla jënt che ne mostrâ ater che plaies y patimënc, angonia y mort? — Chi che servi tl lazaret é de döes sorts: Al n'ê tröc, — sciöche i monatti — che s'adatâ a chi laurs ciodì ché a odei un dé sö l'ater trës mâ maraties y plaies, meseries y agonies, é-si diventés indiferënc y â pordü vigne sentiment de pieté. Mo al n'ê d'atri, y nia püc, — sciöch'i capuzineri che daidâ P. Felice, che sté ailò nia mâ pur forza y paiamënt, mo cun paziënza y amur, te chël post che parò a tanc mâ de pëna y desperaziun, mo che ei odô incie sciöche post de grazia y misericordia divina, y jô cun na paziënza eroica y finamai cun ligrëza, adincuntra ai laurs plü burc y plü prigurusc, adincuntra a la mörìa y a la mort.

Ai prüms de setëmber â tröc de chisc bele lascé la vita y palsâ sëgn tla fossa comune coi milesc de morc da la mörìa che ei â assistì tles pënes dla maratìa. Incie sëgn odô-n de chisc bugn padri, valgügn bele cotan vedli, che se tirâ cun fadia da na baraca a l'atra, da un porte a l'ater, a daidé olà ch'al é debojëgn, sciöbëgn ch'ai s'en senti estësc bele da la maratìa. La mort, ch'ai â odü y contemplé di cëntc iadi, no cun freida indiferenza, mo cun pieté sovrumana tl corp martorié de sü fredesc, chësta mort â-i trës dant a sü edli: No mâ sciöche na liberaziun da düc i mais de chësc monn mo sciöche la porta a n'eternité de ligrëza te ciasa dl Pere dla misericordia, ch'ai orò servi in fedelté fina a la mort.

Chisc prüms dis de setëmber é spezialmënter desastrusc tl lazaret. Al fô sté gran cialt y sëgn parò-l ch'al s'arjignass ca na tempesta. Le ciarü s'ê trasformé in nëi, che gnô trës maius, trës plü scürs. Vigne tant aldi-n en brunturamënt dl ton, che é apëna da desfarenzié dal sciüsciüre che é demestrü tl lazaret pur la jënt che baudiâ y i ciars che jô ite y fora, cun roba y cun jënt, vis y morc. Mo a mesa ai ciarüsc che sâ lascé jö, al bas, odô-n ciamò le sorëdl mez ascugnü dai nëi; al menâ jö en luminus debl, mo empò en gran cialt, na certa bampa, pesocia da morì. An conesciö che en temporal é daim-

Pitüra de Lois Irsara (foto H. Planischek)

prò, mo an ne capì da ci pert che al manaciâ o da ci pert che le ton brun-turâ, sciöbëgn ch'an l'aldì vigne tant en püch. Mo al ne jô degun vënt, an ne senti le plü pice movimënt d'aria; söi lëgns n'odô-n na föia sora che se moiô, an n'odô en vicel sö les rames. Mâ la vidundera se lasciâ odei ch'ala jorâ sura le têt dl lazaret y se lasciâ jö, cun les ares destenüdes; mo, spor-

düda pur chël sciüsciüre, che gnô trës da chël post de spavënt, jorâ-la atira ndô sö a l'alt y s'en sciampâ.

Al ê chël en tëmp ch'an va inant in compagnia zënza dì na parora y che le laurant, che sapa te ciamp, lascia de cianté sënza se n'intëne: en tëmp che va dan fora a la burasca; olâ ch'al pê che la natüra, chita de fora ia, mo agitata internamënter da na gran pasciun,

drüches a terra vigne vivënt y ajuntes na gravité particulare a vigne laur, incie a l'ozio y finamai a l'esistenza instèssa. Mo te chël post, che è bele pur sé enstèss destiné ai patimënc y al morì, odô-n che chëla püra jënt, che n'â bele zënza tan assà, zedô sot chësta oppresciun dla natüra: Al n'ê di cëntc che gnô t'en iade plü stletc, tröc mori cun tormënc plü terribili, cun angonies plü penoses. Magari n'ê-le mai passé pur chël post de spavënt y meseria n'ora tan crüdia che chësta.

Mo la liberaziun è daimprò. Al n'ê ciamò dër scür che la tempesta é scomenciada. Emprüma à-l metü man de tomé de gran gotes, pesocies, tres plü spësses. Ales petâ oramai sciöche granijeres söl stöp dles plazes y strades, y les fajô sprinzé a l'alt da vigne pert; un che à la desaventura de se ciafé adoss chëla tempesta, è t'en cürt tēmp nia mâ bagné sciöche en punjn tomé t'ega, mo incie curi de paltan dai cialzà fina al ciapel. Prësc s'é les gran gotes dütes unides y l'ega à metü man a gnì jö, sciöche ala foss jütada cun pazuns. Al parô n deluvio; y ensciö à-la düré valgünes ores, fina sö la doman. Spo à-l ciamò plovü dialalungia in maniera normale.

Chëla plöia diluviale à fat gragn dagns y costé incie valgügn morc. Mo ala à lavé demez la mörìa! — Chi che è stés bogn d'i sciampé vis a chëll'ultima crisi, à la maiü pert salva la vita. Ai metô man de vari y vari snel. Degügn ne s'amarâ plü da nü. oramai degügn ne gnô plü menés dai monatti al lazaret. Chësc â te püc dis lascié jö chël peis de tormënt y desperaziun; i patimënc parô segn dütt plü lesiers, ai è confortés da la speranza de vari.

Vigne dé acompagnâ le bun P. Felice gran compaignies de jënt varida fora dl lazaret. Y cun üna de chëstes compaignies orun-se stlüje nosta storia. A mez al lazaret è-le na capella, costruïda tla plaza libera, mo l'ultimo tēmp stlütta ite da dües perts da baraches. abita-des da amarès che è tl vari. Le bun Padre. president dl lazaret, n'orô che süa jënt. che i sciampâ a la mort, s'en iiss da chël post de patimënc sënza sollevé so pensier in ringraziamënt al

Signur y Patrun dla vita y dla mort, y sënza i saludé y i dé, sciöche en bun pere, sües ultimes amoniziuns.

La capella è fata de colones y purchël da vigne pert daverta, ala è alzada sön dui scalins y da vigne pert, incie les stanzas di amarés, odô-n pormez a l'alté, che è a mesa la capella. A pé d'Alté aspetâ, injlené dant al tabernacol le P. Felice, fina che düc è stés arjignés encër la capella. P. Michele s'â festidié d'i mēte in bel ordine, tan ch'al è possibile pur chëla püra jënt, ciamò tan debla y miserabile, cun vestimënc de vigne fatezza y de vigne curü, pur la plü no completec no entiers. Can che düc i varis è dailò, é P. Felice jü sön Alté y à scomencié na picera pordica. De chësta orun-se chilò mâ scrì valgügn pensiers pur dé ciamò n'idea de ci ch'è la mörìa, che i varis y i padri ne savô ciamò nia che jô a finì y pur dé n'idea dla virtù y grandezza morale de chi bogn padri, che à albü la direziun y düta la cura de chël post de meseria y spavënt, che degügn atri ne sla senti de suratò.

„Sides benedida la Santa Trinité, Dì Pére, Fì y Spirito Sant, ch'Ala à usé cun nos süa gran misericordia, y s'à delibré da la maratia y da la mort, pur se condüje endô sagns a nöia vita y ai laurs da vigne dé pur os y ostes families! Sëgn podeise odei y capi ci grazia ch'al é la sanité. Mo denant che s'en jì, orun'se ciamò dé n'odlada a chi milesc y milesc che à lascé le lazaret da chëll'atra porta, che va a la cortina, a les gran fosses comunes! Priede pur ei vigne dé, ché incie ei se recordarà d'os ia en l'ater monn. En dé o l'ater messarun-se incie nos ji ia dô. Dede spo na odlada ai milesc y milesc che resta ciamò tl lazaret, nia ciamò següsc da cala porta ch'ai s'en jarà prësc fora. Y finalmēter orun'se dé na odlada a nos che s'en jun a ciasa: Ciodì mai à orü Idì salvé nos püc in vita dô che tan de milesc de nüsc fredesc y de nostes sorus à messé morì da la mörìa? — Segü pur se mantegnì na picera popolaziun provada da patimënc y affliziuns y plëna de gratitudine pur süa misericordia; na popolaziun che capësces che la vita é na scincunda de Dì,

che nos messun adoré pur fa de bones operes da podei presenté ad Èl. Da encò inant sides osta vita consacrada a l'amur de Dì y dl prossimo! Recordé-se üsc compagns che resta chilò tl lazaret, nia següsc de podei düc se gnì dô a os. No i ofendede cun na ligrèza rumorosa, y despensierada y mondana!

Tröc d'os rovarà a ciasa susc: ai arà mancia les plü cares persones de süa familia; peri y umes che n'à plü degügn mituns! Fajede da pere y da uma ai pici mituns che n'à plü degügn! Chi che à bel endô sües forzes, deides chi ch'é ciamó debli y stënta a se tra inant, i jogn deides les persones vedles y malasanes! Priede pur üsc compagns che resta chilò, che l Signur, che é sté tan bun cun os, dais incie ad ei präsc la sanité o, sce Süa santa orenté comana atramënter, la grazia de podei fa na mort; y ch'i podunse düc s'odei en iade la-ia, olà ch'al n'é plü no mais, no patimënc, no mort!"

Duc é scomötc da les parores dl porcadù, tröc à les legremes ai edli. — Mo t'en iade s'é düc i edli alzés y ôc al percadù: P. Felice s'é injlené jö y s'à metü encèr le col na corda, sëgn de colpa y penitënza. Spo à-l dit sües ultimes parores d'adio: „Pur mé y pur mi compagns de mì Ordine che à laoré chilò, se prei ciamò pordenanza de nüsc fai y de nostes mancanzes: Sc'i n'un datrai nia capì le gran onur che Gesù s'à fat de podei servì Èl cun servì te chësc post sü fredesc amarés; sce la deblèza umarà s'é moscedada ite massa te nosta opera de carité, y nos sun val iade stés frac o despaziënc a ostes cherdades, y ne s'un nia dagnora traté cun amur y bunté; sce nosc comportamënt s'à val iade ofendü o dé scandalo; de döt se pre-i pordonanza! Y ensiö che os se pordoneis a nos, prei Chël Bel Dì ch'al se pordones a os düc i piciés". Chëstes é valgünes dles beles parores dl P. Felice. Mo ci che ne se lascia nia scri, é la maniera. L'animo cun chël ch'ales gnò pronunziades; al nominà onur le guern di apestés, ciodi ch'al l'aratà veramenter en onur, al prià pordonn pur mancanzes cometüdes, ciodi ch'al aratà d'avei veramënter debojeng de gnì pordené!

Mo chëla jënt, che à odü chi bogn padri, sciöch'ai se sacrificà dé y nôt pur i amarés y daidà y confortà düc, tan ch'ai podô, in vita y in mort, y se recordà che tan tröc d'ei à incie lascé la vita pur chël servije: chi varis che se recordà düc chësc, n'é plü bogn de se tignì ite süa comoziun; tröc pità dad alt. Le bun Padre i à ciamò dé la benedisciun.

Spo à-l tut na gran crusc, che é dlungia na colona dla capella e s'à metü a capo dla picera procesciun. Dô la crusc, portada dal P. Felice che jô descuz, gnô-l en grupo de mituns de vigne eté, dër variamënter vestis, tröc descuc, tröc in ciamëja; spo gnô-l les èlles che menà oramai vignüna na möta tla man; spo gnô-l i ei. Ai é ciamò düc scomötc da la perdica ch'ai à aldi; ai jô col cié bas y recità deboriada, a cori, l salmo Miserere. Da la figüra desmagrida y da la cira ch'ai à podô-n capì tan ria ch'ai l'à albüda. Sëgn jô-i t'en ater post a passé valgünes edemes de convalescenza, la quarantena, sciöch'an dijô la-ota, spo podô-i ji a ciasa.

La ciasa é ciamò, mo ci müdaziuns! — Chi püc che n'à nia albü la maratia o che é varis a ciasa, i ciarà a chi che gnò dal lazaret, sciöche ai fos resoris da mort! Y na pert ciarà fora veramënter sciöch'ai gnis da n'ater monn, specialmënter les persones debles y vedles. I jogn y chi che é zënza sagns s'à präsc endô remetü in forza y pià ite sü laurs da denant. Cër ote dé dô chëla plöia deluviale gnô-l bele dauri endô portes y botèges — olà ch'al é ciamò resté valgügn in vita dla familia o dla parentela. Sciobëgn ch'al é gnü tröp arobé y desdrüt y roviné, è-l ciamò roba plü ch'assà ti magazins, pur la pücia jënt che é restada in vita y düc cialfà-n a bun marcié. Ensiö é la vita präsc endô stada normalisada tla cité varida.

Mo la möria é stada en flagel massa ri pur scomparì dl düc, zënza lascé val sëgns de süa potënza de destruiziun. Un o l'ater s'amarà ciamó, mo i püc y tac é apëna plü da odei, la maratia ne se pià nia plü inant y vari snel. — Tröp plü da mené picie é chi che restà cun mais y deféc che n'é nia plü da vari. Chisc restà afidés in maniera partico-

lare a la carité de sü compagns de maratia plü fortünés che â endô ciafé súa sanité y sües forzes. Y n'è-la fosc incie al dé da encö y dagnora che i püri amarés y desgraziés é afidés a la carité fraterna di sagns, che dess dagnora se

recordé che la sanité é na gran scincunda ch'i sun oblighés d'adoré particularmënter pur chi che ne l'à nia y é purchël da la medema Divina Providenza afidés a nosc aiüt y confort.

Pitüra de Lois Irsara (foto H. Planiscek)

Es-te bun da capi?

1. Es-te bun da capi či ch'la Gadra va y cunta
tles tleres y čiöbies nets dal disté,
dertant che la Löna bel plan a ci s'alza,
la val y les munts tal scür a arjonté?
2. La val scuta y palsa en cira netia,
stopada bel tlonz dal zândl d'arjont;
dalunc y danprò döt co dorm en-
ceria
y süsta tal som ch'al pö soffi d'ont.
3. To cör fa scuté 'nlò! Rodunt a che'
ora
aldì podarà-l či ch'ar'à da cunté
dascusc, sön so iade, la Gadra bel'
sora
tles tleres y čiöbies nets dal disté!
„Not” de Peider Lansel,
poet ladin-grijun
adataziun ladin-marora: l. c.

Da doman

1. Plan, bel plan s'endespra l'alba
sön les pizes dlunch dles munts,
y la löna blančia blančia
se ascogn corajö en funz.
2. Y les steres beles chïtes
è sen dötes destödades
y na usc de na čiampana
va y se spann por les valades.
3. Tal païsc la jont co palsa
ta la pêsc da la doman;
pai fossês dlungia la strada
l'ega paza va bel plan.
4. Vigne tant ia dô les čiasas
è-l vâl ial co spia la dé:
al se copa cater pöresc
y met man spo da čianté.
5. Y na aria frescia frescia,
na bon'aria enbalsamada
ven sen sö da la taela
y mo bagna de rosada,
6. de n porföm ch'al pö de viola
y de minza y de paltan,
de n odur de tera môla,
de basile y de ciordam.
7. Cösta pêsc, cösta poesia
döt le cör a me enplesc
de n contont, de n'alegria
co tal cöl n grop mo fesc.
8. Sen te n iade gracia y ciga
n puntin jö n tru de Pâl,
y na vedla scostedida
va a jüté so urinâl.
9. Y na jöna en čiameja
sön sorà ven fora snel
dlun čiantenn na melodia
con na usc desco n vicel.
10. Dô les munte te na ločia
le soredl 'der loé
tlonz la baja sön la bočia
bel te chel ch'ar'ô tra l flé.
„Matinada” de Vitür Cadel,
poet ladin-furlan
adataziun ladin-marora: l. c.

U'ISTÉ.

Tres plü a l'alt va l sorèdl, tres plü di dà-le jö sön nosta natüra y dlunch é-l sluminé, te vigni val, sot vigni crèp, te vigni furgnun y sfossé, sot vigni lègn y brüja, do vigni čiasa y tablé, dlunch ó-l scialdé. Sëgn d'isté é-l l sorèdl che regnëia sö a l'alt y jö al bas. Či che al à messé s'ascogne d'invèr, ó-l y mëss-el trà ite d'isté. Al mëss dé vita a düit, čina a la creatüra plü ascognüda. Al mëss dé čiald y dé forza pur gni gragn y stersc y de valüta y pur pudëi maduri.

La sajun, che dà la vita a la jënt, é l'isté. Al é inč la sajun dl plü gran laur. Čina sö a l'alt, sö nanter i crèp vëgn-el lauré. Dlunch vëig-un busiän, te chi pra, te chi čiap, te chi bosc y sön munt.

Cun düit, che al é la sajun dl plü gran laur, é-l impò la sajun, che i plesc l plü a düč canč. Scebëgn che al é la sajun, olà che la tera vëgn l plü bagnada dal suiüs dla jënt, é-l impò inč la sajun, che la jënt uress dagnora avëi. Y spezialmënter é-l la plü bela sajun chilò te nüsc paisc. Čiarede ma, tan de furesti che al vëgn chilò da nos a se gode la vita te nostes beles vals y sö pur nostes beles munts. Madër nos ne udun tan gonot nia l bel de nüsc paisc, dea ch'i sun ausà. I jun dlungia ia gonot cun i edli stlüč, i pestun finamai lassura sön les belëzes de nosta bela natüra y la profanun.

I savun magari a i di l'inom de val munt o de val col söla lüna, mo l'inom

de nostes valades y de nostes munts ne savuns nia. I cunesciun gonot la storia d'Egito o dla Grecia, mo i ne dun gnanca a mënt, ch'i pestun datrai sön peres, che podess se cunté la storia de tröc miliuns d'agn.

La sajun da d'inver se lascia udëi düit l bel de nosc paisc.

Regules dl tēmp pur la sajun da d'isté

L vënt de jügn ne sofla demez degügn.

* * *

Co dess pa ester l tēmp de jügn?
Čiald, sorèdl y plöia, spo ne ruvin-el degügn.

* * *

Jügn frëid y mol,
ruviné düit l'an pò-l.

* * *

Iuli dess ester čiald y scialdé,
sce blaa y friüč dess garaté.

* * *

Sciöche l mëis de messé,
insciò sarà inč l jené.

* * *

De iuli la plöia
fesc a jënt gran möia.

* * *

À l'agost gran rosada,
la tēperatüra vëgn laldada.

* * *

Tröp sorèdl d'agost
fesc de buna blaa y most.

* * *

Sciöche l tēmp da s. Čiascian (13. 8.),
tröc dis l'arà-n.

L paisc da Rina

La parora Lina y Rina

La parora **Rina** veng da Aelina (mons Aelina l'an 892 cfr. A. Vittur, pag. 221). L pröm iade veng la dlijia da Rina nominada l'an 1347, an che l Papa Clemente VI, che regnâ laota a Avignon, ti à conzedù na indulgenza (adòm co les dlijies da La Pli, Al Plan, San Martin, Badia y Corvara). Te che letra stal scrit: Ecclesia S. Petri de Lina; dea che te cōsta parora pronunziuns plü saurì l „R” co l „L”, s'è cambiada da parora Lina te Rina. Mo tla parora todescia „Welschellen” é-l restè l „L”, anzi al n'è gnü dui denfora, sciöche ince tla parora „Deutschellen” (la picia cōra sura Mantena todescia).

La posizium de Rina

Rina è beng corsciöda sòn un rogn, oramai ncolada sò sciöch na coa de rodunderes (cfr. Vittur), mo al è bel a pert de soredl y cun döt al ert nia tan al prigo da les roes y da les loines (a Rina el plü tera da saurun, ia da

l'atra pert, a Pliscia, el plü tera da arjila). Dea che al è fora insom la val, gné Rina popolè dan da atri posc. Les dlijies da La Val y da Lungiarù veng nominades do chera da Rina. Dan da ia è l laur da paura der sfadius y döt messè gni portè o rené sò. Sc'al è agn asòc crescial der pùch.

L cambiamont di cognoms

Ti libri de calogna pon osservè n gran cambiamont di cognoms. Manti gnì s'è spezialmonter i cognoms oriundi da Rina: Costlunger o Castlunger (Costalungia) — Mellauner (Moriun) — Pedevilla (Pedùla). A Rina el tròc cognoms importà da atres comunes. Dan da duc l cognom Craffonara da Badia; da chilò vegnal ince bele da zacan l cognom Sottsas. Da La Val vegnal l cognom Promberger (Promberg), l cognom Pallestrong (Pastrogn) y ince l cognom Sottrovisch. Al è ince cognoms todesc: Gasser, Winkler y Huber.

I nobli de Rinkwein

L ciastel de Tor da San Martin des avei certa pert che va zeruch a dan

Rina (foto ac)

Rina (foto ac)

l'an 1.200. Còsc podaran ince di dla ciasa dl Còstner tla vila de sura (a confrontè co les atres ciases era fina dan pùc agn ota dl ia y ca) ola ch'al abità n iade i „Nobli Rinkwein” da Turnaròtsch. Weingartner disc che an po mostrè do che la storia de i „Edlen von Ellen” ça cina al 1.200. Vittur disc cina al 1.300; mo do l 1.350 dessi ester jùs a Falzes y a San Laronz, olà che la scetta se fos destòdada l an 1.527. Chisc nobli de Rinkwein des avei scinchè na ciampana a la dlijia d' La Pli. Còsta messà, do sòa intenziun, gni sonada can ch'ai pià ia a messa les domegnes y les festes, sontà sòl ciaval blanch bel puzenè sò. Por dè segno da mete man de sonè, gnel umpiè a Turneretsch un gran fùch y la ciampana messà gni sonada cina che i nobli comparì a La Pli sòn plaza de dlijia. Vittur cumpeda sò de plù Rinkwein y n certo Kaspar v. Rinkwein che è a San Laronz y à ciamò lùsc a Rina, des avei fat n fond por la vedla gran ciampana da La Pli l an 1.460.

Tornarecia è al de da ncò l pròm lùch, cun ciasa y majun nòdes, a man derta da ji sò Rina. Plù da die è còsc

Tornarecia de sot y les ciases de sura, ola ch'an disc sen Ioche y Sciomun, è laota Tornarecia de sura. L ultimo da Rina de còsc cognom Anton Turneretscher è mort a D'Alla l an 1961. A Antermeia el ciamò còsc inom che va inant: un iade sot la forma italianizada „Turati”, no sen mudé Turneretscher.

Tintal

Tintal — Ithental — Weidental aldi dan tomp pro la còra de Onies, dea ch'al è plù dan pro da Onies; da Rina inveze el destachè da na gran costa. Mo dea ch'ai baia ladin esi roà pro Rina; insciö ince les dòs ciases da Grones sura Peraforada, che à na picia mes'ora da ji rodunta ia Onies, mo da gni ite sò Rina adori na bona ora.

Signories de Tor y Sonnenburg

Onies y Tintal aldi dan tomp pro la Signoria de Sonnenburg da San Laronz. Na pert de Rina aldi pro chera de Tor y ciamò na terza pert è metòda pro la Signoria de Sonnenburg d'Al Plan. Còsc à importanza por paiè la cuta, de jò les groaries y d'atres coses. Al è da notè che i libri dles matricoles da Rina porta n liber aposta por scrì sò les nascites, i matrimoni y les mortalites ch'aldi pro la Signoria da Sonnenburg i agn 1786 fina 1820.

Rina (foto ac)

Pliscia cun Rina (foto Erlacher)

La dlijia vedla

Impròma aldí Rina pro La Pli. Ti scric vedli el dlunch da li: „In die Pfarre”, còsc è „a La Pli”. Da La Pli nfora gnel plù gonot dit a Rina la S. Messa. La dlijia che veng nominada l an 1347 è gnòda arjignada sò, fata plù grana y alta y deponta i agn 1716/17 y spo consagrada dal gran vesco Caspar Ignaz Künigl ai 28 de iuli 1718.

La cortina

Da la mòria dl an 1636 moril tan de jont, ch'an ne pordùjê nia da condù i morc ia La Pli por i sopeli. Y spo èl ben ince lunc y sfadius da condù i morc da òna munt ia sò l'atra. Por chel gnel fat la cortina i agn do l 1636. Ar'è gnòda benedida dal vesco ausiliare Jesse Berghofer ai 8 de jùgn 1657; l an 1843 era gnòda fata maiù y benedida ai 29 d'agost dal signor Degan Verginer.

Rina ciafa n prou

Dea che al n'è degun prou a Rina, messâ n chel an dla mòria (1636) tròc morì zonza sacramonc. Un caplan da La Pli jê beng plù gonot a Rina a tegnì ufizi; dal 1649 ncà vigne secunda domogna. L SS. Sacramont gnê pormò conservè te dlijia a Rina dal 1676 n nant, l an olà che la dlijia da Rina â ciafè n prou por dagnora.

Dea ch'al morì datrai valgùgn zonza sacramonc y che la gran ega portâ demez i punc y che tròpa nei o dlacia sarâ jò i trus die a la lungia y ch'al restâ nsciò fora por plù die l insegnamont dla religiun ai mituns, à chi da Rina damanè de ciafè n prou por sòa còra. Tronteset paurs — i inoms è duc notà sò tla letra de fondaziun — presentâ por scrit la domanda a la Curia da Porsenù — petierunt et supplicarunt —. Cun contribuc dla dlijia, di paurs y dl comun el gnù fat la curazia l an 1678 ai 8 de jùgn. Sciòch al sta scrit tla letra de fondaziun à l prou l

Alté dlia dlijia da Rina (foto ac)

dovere, pro les atres obligaziuns, de di la S. Messa feria quarta, sexta et sabato — n dedemesaledema, vendres y sabeda.

Ingrandimont dlia dlijia

Ti agn 1909 y 1910 à la popolaziun da Rina cun l interesamont dl prou da la ota signor Antone Pizzinini, fat la dlijia maiù y provedòda den antorè por ei y de na desura por i ciantadus. Cun l ingrandimont èl der da fa ert, che an ne podé nia zessè sciòch an orè. Al à ince arjigné n pice orghe da set registri da la Ditta Behmann che costà 2900 coronas. Y pro còsc el ince gnù fat le finestres nòes da Strobl da Porsenù. — L an 1959 à Viktor Pitscheider de Gherdena puzenè y depont la dlijia da nù. Al à descori ca dòs pitòres vedles che rapresenta l Arcangelo Gabriele che porta l salut a Santa Maria.

Restauro dlia dlijia

Ti agn 1955/56 el gnù fat la scora nòa, do ch'al è gnù arjigné na corda de fer che condusc l material da Lungga sò. Dea che l mone à ciafè l quatir

te scora vedla, an finalmonter podù tra jò la bercia dlungia la dlijia in modo ch'ar'è gnòda plù libera de vista. La corda è gnòda metòda sò, la scora è gnòda fata y la dlijia à ciafè n n'ater aspet por l interesamont y l'energia dl prou Signor Angele Morlang. De plù ciamò co la corda de fer, darà la strada ch'an à scomencè l an 1966, a Rina n n'ater aspet y n n'atra cira.

La calogna

La pròma calogna è stada la vedla ciasa dlia scora, che è plù tert gnòda alzada de n piano. La calogna da sen è gnòda fata sò ti agn 1880/81 sot a signor Antone Canins da Ciastel de Badia, che è ste chi dui agn, sciòch por provvidenza, prou da Rina. Do el roè a Bornech, fora da les mognes y al è mort da ploan a Goas.

Josef Dasser, vulgo signor Ojòp da Peraforada, conesciù por sòa originalità y sòes matades, à metù sò l an 1891 la Raiffeisekasse; al à metù sò l canto ceciliano y l an 1892 al fondè l Cäciliengangsverein.

Dlijia da Rina (foto ac)

Val (Rina) (foto ac)

Sonadus a Rina (foto ac)

Les ciampanes vedles

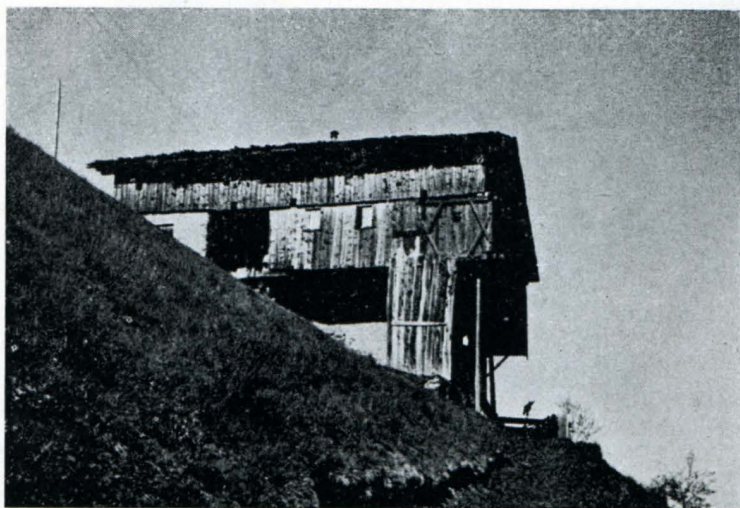
Les ciampanes. La picia dljia da Rina l'ha fata pl ù de 300 agn zonza n prou stabile y la pròma picia ciampana sonà por 185 agn al prou che gnê da Rina l'ha fata plù de 300 agn zonza n la S. Messa y a tigni i ufizi. Còsta ciampana porta l mediesc Anno Domini 1490 y lasura el scrit i noms d'i evangelisti Lucas, Marcus, Matheus, Johannes. Còsta ciampana che pesa zirca 100 chili è dal 1924 ncà tla capela da Costalungia, che veng nominada l pròm iade l an 1844.

L an 1700 el gnù arjignè dòs ciampanes, òna col tono CIS y l'atra col tono E. Te calogna el scrit che atesteia che còstes dòs ciampanes è gnòdes consacrades. Còsc scrit disc: „Ego infra-scriptus attestor praesentes duas campanas pro Ecclia in Welshòl videlicet majorem ad nomen et honorem Sanctorum Apostolorum Petri et Pauli, Marci Evangelistae, et SS. Joannis et Pauli martyrum, minor vero ad Nomen et honorem Sanctae Mariae et Josephi nec non Sancti Stephani Martyris rite consecratas fuisse a nostro Celsmo ac

Val da Rina (foto ac)

Pla de sura (Rina)
(foto ac)

Rdmo S. R. J. Principe et Epo. Brixin. Joanne Francisco comite de Kuen die 16 mensis octobris Anno 1700 — datum eodem die Brixinae Franciscus Antonius Marz Caeremoniarius.

Te còsc scrit veigun l pròm iade dlungia l unnom de S. Pire ince chel de S. Paul. Fina seng el dlunch ma nominè S. Pire. Les statues è ben dagnora doples, ince ches antiches.

L an 1860 el ste l vesco Vinzenz Gasser ch'ha consacrè a Porsenù dòs ciampanes coi toni A y H; la pròma co la iscrizium: in hon. B. V. Mariae, la secunda: in hon. S. Joannis et Pauli M. Les dòs ciampanes è da la Fonderia de Jakob Grassmayr da Porsenù.

Ciodi incuntunse pa te cater ciampa-

nes dui iadi l inom di dui s. Martiri Giovanni e Paolo? Sòa festa è ai 26 de jùgn. Chisc dui sanc veng aratà i sanc dl tomp; i todesc ti disc: „die Wetterherren”. Sò la costa da Rina è l tomp datrai der rie, dan da dèt sc'al veng da Col dla Vedla y Astjoch y sc'al rump fora ncer Pùtia ch'al veng dai jus d'Antermeia ca i fora. Te còsc cajo èl dan da ia l mone da Pliscia che dê segno co les ciampanes al mone da Rina. Purater tl tomp de sis agn à l ton mpiè dòs viles: ai 2 de jùgn dl 1947 la vila de Colac. Bel n chel de el gnù zebrè a Rina l giubileo de 25 agn de signor Valerio Irsara ch'al è corat tla còra. La net dl 28 de ma 1953 el spo vardù jò Costalungia de sot. N trami dui iadi

Pla de sot (Rina) (foto ac)

Ciornadù da Rina (foto ac)

ti an dè la gauja a les cordes de fer che gnê sò te majun y che ne des nia ester stades piantades jò te tera sciòch'al alda. Spo ai 4 de iuli 1955 à l ton copè la patrona Valeria Rungger a Presti te stòta. I vedli da zacan à segù esperienza y savê ciodì ch'ai se racomanâ ai sanc dl tomp. Pro les ciampanes da seng è la grana la ciampana dal tomp; ara porta la scritòra: fulgura frango.

L'aisciòda dl an 1914 èl bele apostè da la Firma Chiappani da Tront trei ciampanes nòes; la maiù dé avei l tono E y es pesè 1030 chili, ben n pù grana por nosc ciampantin; al fos ste avisa na tara co la gran ciampana da Lungiarù ch'è seng. N chel an el rot fora la vera, spo an albù ciampanes assà,

che an à trat jò les ciampanes dai ciampantins por les adorè da corè canun y fa material de vera.

Les ciampanes nòes

Do la vera à jont der mancia les ciampanes che i ladins dà der tròp sòn un bel sonè y la còra ad Rina à defata arjigné cin ciampanes nòes da la Fonderia da Tront de Luigi Colbacchini. Ares costâ netto 32.470 lires. Ares è gnòdes consacrades da signor Degan Giov. Mersa ai 20 de jùgn dl an 1923 co la assistenza de cin proi. Les ciampanes à i toni F G A C D, der de bones ciampanes por l material y acorda sciòch n orghe, segù l plù bel fornimont dla dlijia da seng, ncer l acordè magari l miù sonè de dòta la valada.

Schlosser da Rina (foto ac)

Mituns da Rina (foto ac)

Na confraternità

Por la sclù pon ciamò oservè che l an 1831 el gnù fondè a Rina la confraternità dles pùres Animes dl Purgatorio, na confraternità che an ti dê gran importanza. Da vigne pert dla valada gnele jont sò la munt da Rina a se lascè scri ite, y l liber dla confraternità porta n gròm de noms. Les festes de còsta confraternità ê la festa dla SS. Trinitè, S. Michil y S. Berbora.

L an 1789 el gnù conzedù a la dlijia

da Rina dal Papa Pio VI na indulgenza plenaria por la festa de S. Pire y S. Paul a la dòrada de set agn. — L privilegio dl gran altè, chel ò dì che l prou davagna na indulgenza plenaria da dì la S. Messa, ti è gnù dè l an 1760.

Na vedla dependenza y recordanza che Rina aldí pro La Pli, s'è mantegnida fina ncò. Sce mai ch'al è possibile lascia signor ploan d'La Pli gni so caplan a Rina a tegni i ufizi n la festa dl Patrocinio, ai 29 de jùgn.

s. Alv. Comploj
metùjo do l lingaz da Rina
da s. maester Heinrich Costalunga

Dlijia da Rina (foto ac)

L Grof sön munt

A. M.

Le Grof da Runch ea pa bëgn n che-
stian de morvèia, na porsona dl'aurela
cörta y de compagnia, cun jont stüdi-
da y nia stüdiada, con vedli y jon, con
chi dla meseria, con ères y con èi, con
grofs y con nia grofs; con düč sâ-l da
ciacolé y da taché cunteja.

I mëssun di, che al ea, ciodi che al
n'é nia plü danter nos vis sön cösta
tera. Da l'an passé encà se n'é-l gnü
ete te spitol da Piccolin y danlò i bütä-
ra dër, mo enbindecé messâ-l endò ji
a odèi sôa Rina y so čiastel da Runch.
Desche al à dagnora fat, ensciö i é-ra
inče jüda sëgn en'ultima. Al rodâ ienn
por le monn, mo dër dio ne stê-l mai
fora, ch'al s'an gnea endò zruich te so
bel paisc. A chël i orê-l empò le plü
bun co a düč i atri, ensciobëgn che al
â pa bëgn gonot da brunteré sora chi
da Rina y so paisc, mo an disc: chi co
despria, cumpra.

Les munts i plajea plü de döt y nia
ne foss ste bun da le destaché, čina
che al é gnü san Pire a le cherdé, mo
inče danlò â-l denant mossü ji a Rina
a fa la ota.

A la jont de spitol i fajê-l dagnora
dër l'aurela cörta, mo chë bona löna,
che al â zonza dagnora, ne n'â-l belo
n pez nia plü. Al arà pa bëgn ël sonti
la gauja. Tres endò dijê-l chi dis da
d'alton, che al messâ n iade ji a Rina
a ciafé chi da Rina. Chi dis dan s. Mar-

Runch da Rina (foto ac)

tin é-l jü fora, mo al n'é nia plü roé
zruich. En marcé da san Martin, ai
8 de novèmer da sèra, can che al jea
a čiasa, i à-l dé le bot, al é tomé ia y
é ste mort. San Pire é gnü a s'al dô
por le condü ia tla dërta čiasa, magari
n'ador-ai inče la-ia ön, co sa da fa ma-
tades y l'aurela cörta.

Le grof da Rina n'é nia plü danter
nos, mo de sôa vita tan plëna de bona
löna, de matades y de aurela cörta por
gragn y pici, cuntarà pa bëgn trec agn
le calënder ladin.

Čiamó en iann da d'alton à le calën-
der ladin albü l'ocajun da scuté pro
a zacotan de stories, che le Grof da
Runch y so plü bun compagn, Lois da
Longega, ch'ai i dijea le „bočia”, se
cuntâ fora Longega do na mësa. Čöstes
stories de munt oruns-e düč čiamó
aldì. Metede averda! Lois cunta:

„Chël bëgn, al ea la ota tomp de vera
y iu ea ste trëi agn sön munt da Runch
a vardé.

Sön munt con me é-l la ota inč čiamó
chi mituns da Runch, ch'an i disc le

Grof, spo Nando y Lois. Le plü bun i orê-i dagnora a Pire, al Grof. Spo cancalè, en iade, messàns-e ji con le slop, mo le pröm iade ch'i ea jü, i â la ota ot agn, ê-i jü con Nando, spo m'â-l dé n té gran slop da döes canes da balins. I ên jüs da doman adora, denant co lascé ji i tiers. Con nos sanbëgn â-ns-e inçe tut le çian. Cösc çian â ennom „tapo”. Tla finada saltâ-l adalerch cösc çian, mo çi che al menâ n'ea nia n leo o n rehl, mo na çiana, che al â abiné enzai fora por chi bosc. Nando scraîâ bëgn çi ch'al ea bun: „tir-i, tir-i”. Iu m'oji y... prunfiti!... le mazi sot y sora, chël bëgn.

Chël ea le pröm bot, ch'i â fat, hahahaha!”

Döt cösc cunta Lois da Longega, la ota i dijê-i „boçia”.

Mo lascé-le ma cunté ennant!

„Ensciö jê-ra mefo sön munt. Da mangé ân-se püch, gonot oramai nia. Lat ân-se bëgn datrač, mo nia dagnora. Polênta y lat ân-se bëgn feter dagnora. Val iade n'ân-se nia da mangé... ostr... Tla finada gnê-l ete de té bie-sces te chël pre da Runch. Spo, Nando i tirâ, Lois i tirâ, i n'ea mai bogn da ne n toché öna, spo cancalé mo dijê-i chisc mituns da Runch: „Boçia, tir-i mo tö!” Spo ê-l ste le boçia co i â trat y n'â mazé sot y sora öna, spo ân-se pa bëgn albü dio da mangé, hahaha! Spo ê-l inç en iade gnü Pire, le Grof, lassö, ch'al ea gnü en Urlaub. Al ea

Porté fëgn a Rina (foto ac)

belo l'ater dé jü por Lijun jö y fora a wildern y bel'avisa à-l copé n bel bëch, spo gnê-l bëgn adalerch döt capazo. Le bëch — mo al ea pa bëgn n bel bëch — ân-se taché sò dan üçia. Iu messâ spo ji ete dai tiers. I ea jü sò sora la üçia ia y ete, spo odê-i, ch'al gnea adalerch dui iagri de Lijun, spo â-i scraîé: „Oçio, Pire, ch'al vëgn dui iagri”! Spo à-l de bota tut ca cösc bëch y l'â sciüré te cassa dla farina. Farina n'ê-l, sanbëgn, degüna laete.

'Trates da Rina (foto ac)

Moriùn da Rina (foto ac)

Al ea ste na sòa chestiana, co l'â dé dant, na té jona dal Peculer de Lijun. Cancalé, chi iagri l'â bëgn tut a man. Le Grof sanbëgn ne s'â pa lascé ete. Ai à dlunch chirì, mo te chë cassa ne s'â'i nia entopé da çiaré. Mo la colpa i dê-i a Nando pordërt y al à messü paié dôes corones. Catò, Grof, cösc é döt vëi?"

Le Grof ciügna y disc: „Döt vëi”!

„Pire spo, val iade s'an jê-l y iu ea ma feter su lassö. Al jea fora por chës munts, coi orghi da man, la braia cörta y bel iestì sö. Al jea fora da na té Senerin, spo stê-l inçe fora trei o cater dis. Iu mo stea con fistidi y mo punsâ: Olà é mo le Grof, che al ne vëgn mai. N dé spizorâ-l bëgn do chi coi sö. Spo â-l dui de té poč sot le brac y al â la ria. Bonamonter ê-l pa ste fora por Lijun y gnü a vera y da gni ete ê-l co-reté y s'â spaché i orghi en tan de toç.

Spo m'an recordi çiamó öna. En santa Maria dal ciöf é-l jü danlò ete a rafé stornüda, spo à-l copé na müla da d'asó con n té gran üre, spo gnê-l con cösta müla y n gröm de stornüda lassora.

En n'ater iade à-l copé na olp, spo l'ans-e bëgn cöta, mo stranciosa ê-ra bëgn tan, ch'al n'ea gnanca „tapo”, le çian co l'orea. Inçe chël çian la tofâ ma n pü y s'an tirâ con la coda danter les iames.

Spo s'an jê-l endò le Grof por zaco-tan de dis. Fora por chës munts à-l en gröm de chestianes. Do da trei o cater

dis gnê-l endò zruç, döt megher y püre, spo bütä-ra endo por en pez.

En iade, ch'al s'an gnea inçe a çiasa de net, â-l encunté le bau, n té coscio fosch, co gnea tres plü y plü gran. Le grof, a odèi chë figura foschia, à-l metü man da se temëi, ch'al i tromorâ la braia. Al stea chit y i scraiâ ados te

Studënc da Longiarü, che passa pur Rina l'an dles rogossies 1966

Val (Rina) (foto ac)

düč i lingac, ch'al saa: „Che es-te pa tö? Wer bist du? Chi sei?” Mo degügn ne respognea. Le Grof se tomea čiamó de plü y se n'é sciampé. Can ch'al ea a čiasa, à-l na cira, ch'an messâ miné, ch'al foss roé tles grifes dles stries.

Le bau n'ea sanbëgn nia ater co n té picio cier. Mo le viz da se temëi à-l dagnora n pü albü, le Grof, ensciobëgn ch'al dijea, ch'al n'â pora da nia.

La ota al tomp dla pröma vera êl de té rusci prijoniers co rodâ y da chisc êl trec co se temeaa. Inče nosc Grof, ensciobëgn ch'al ea n bel soldà, se tomea da chi rusci. Le Grof â la ota inče

abiné n té gran revolver, ch'al portâ tres con ël. Spo â-l inče n té gran čian da lu. Con sô revolver y chël čian ê-l ste n pez a Longega y ch'an che al ea gnü n pü scür, ê-l pié ia por ji sô Rina. Apëna ch'al â fat la ota da ete da Longega, encunt-el n té ruscio. Pornant che al l'â odü, s'oj-el y sciampa dlun saltënn fora Longega. Le Grof ne se n'â pa plü anfidé a čiasa en chë sëra. Revolver y čian n'â joé nia, le Grof â ciafé iames”.

Cöstes é endò valgünes stories de nosc Grof. D'atres se n cuntarà le calënder endò n n'ater an, sc'i un da vire.

Ciornadù da Rina (foto ac)

La möta vedla y la maridënta

Oho, dui nüc é-l chilò.
 Sce, chisc adorassun čiamó.
 A chisc tempi čiamó s' maridé.
 Insciö no, insciö l'uomo é savarcé.
 Al é pö jënt bel assà.
 La gran pert ne sa nia či fa.

Či, tö t'es cuntra l maridé?
 Ne t'aràs bëgn nia ciafé
 a brančé ite invalgó,
 scenó l lac foss bel da di trat pro...
 Sëgn te toch-era de resté zënza
 y avëi túa vita paziënza.
 Iadoco ne as-te urü
 y n n'ater ne te ciafes nia plü.

O tö, chi che se marida,
 chi raita pa it tla nida.
 Trà sö mituns sciöch jënt
 a chisc tempi, al é n spavënt.
 Či loade ch'i ti ess a val de té.
 Plü ion uressi, ch'i m'ess fat mé.

I mituns, chi gornassi pa bëgn decá,
 basta che al ne n gniss bel assà.
 Io, sce al ne n foss ma un,
 ne la vagassi da trà n cigun.
 Sc'i rovass sön sis o sön set,
 ne foss-l dl döt nia stlet.
 Aillò ti gornassi decà,
 coragio ti ess-i assà.

Chël disc-te mefo sëgn chilò,
 mo sc'te foss na ota laprò,
 oress-i pa bëgn udëi,
 sce n'te messass inč tö te tomëi.

Chëstes ëres fesc dötes anfat,
 ares à öna plü de l'atra so mat.

Chisc ronc ares baja y leca,
 oramai ai ciafa la beca.
 É-le pa chël de massa,
 sce ara tol l pice y l scassa,
 fesch hissa, hussa, hossa,
 tö t'es mia picia plü prossa.
 Insciö va-ra pa inant,
 al vëgn popolé sciöche denant.

Chisc crauč, ai n'à degöna tëma,
 an é bugn de si gorné apëna.
 Olghé chël n'ó-i pa plü nia,
 impò i ast döt l dé incër ia,
 ch'ai raugna y sfrëia y scraia,
 bindečé se fesc un tla braia.
 La ria jënt s'ingenerëia.
 Ti cunësces bel a la sumëia.
 Bel sciöche la zizzania vëgn-i,
 piec é-si co i piedli y i dlëni.

Tla bibia na ota stal scrit,
 magari l'ast val iade lit,
 che l'empio mëss murì fora,
 mo l' iüst, chël ne va inmalora.

Cun te ne vëgn-un fora,
 ne te lasces avarëi na parora,
 mo picera prò ma instëssa,
 sce ti as a chisc ëi na té rëssa.
 Iö sta möta vedla inant,
 ailò é-l plü interessant.

I m'la snüfi, i m'la stlafi, i m'la čianti,
 mo familia na ota n'impianti.
 Beato l'uomo, che sa da s'la gode.

Col guant da festa (foto Erlacher)

dic ladins

Chi ch'an se fesc enstësc, sa-n co è fat.

Chi co ne va dô l'üsanza, è zonza cherianza.

La berba ne fesc ençiamó dio no nia le chestian.

La bot dà chel vin ch'ara à.

L'erba dal ijin è dagnora plü bela verda.

Vigne mens se fesc la löna, vigne dé n'enpar-on öna.

N sach öt ne sta nia enpè.

Vigne flu pert endô so corù.

Sce t'ôs n dé comané, enpara denant da olghé!

Sce t'ôs che düč le sai, di-al adascusc a zacai.

Vigne resa va en armagnes.

La ciacia dandaia

Tlo orunse empü traté dla ciacia co che ara se stea dandaia empara y plü avisa dla ciacia tla signoria de Mareo dan l'an 1600. Danter cösta signoria co ea dles mognans de Ciastelbadia y la gran signoria da Fodom co ea dal Vesco da Porsenü co â tal ciastel Andrac so licare, rompil gonot fora beghes, litighes, stritariés y vera. Le vesco da Porsenü afitâ ia söa signoria da Fodom y la gran signoria sora Mareo a sciori nobli taliagn o todesc laota. Na pert de chisc sciori la minâ bona con i paurs afitadins co ti messâ dé jö avena por prodei i ciavai dal vesco y laprò ciamo val picio armont. Mo la maiü pert de chisc scochi s'aratâ tan alangrana da se mpormeter döt. I paurs sotmetiüs afitadins proâi a vigne moda da tramonté: empröma ierâi en fit tan gran y sora le termo fora che chisc paurs ne sciafiâ nia a de ca y olâ to; ne roâ nia tles mans de chisc sciori i fic ierés, fajêi püces ciacoles coi paurs — soldas d'Andrac gnea fora en Mareo, jea da chisc paurs y ti tolea a bones o a ries ci co ti plajea le plü, armonc y blâ. Se metea i paurs decuntra, gnêi motiüs tai fers, condüic ta Fodom y sarés ia por valgügn agn o por söa vita; ad atri i lasciâ le ciastelan mazé ia na man, taié fora la lenga, agaié ia les oredles o le nes o ince ti mazé ia na iama y ensciö podêi endo ji a ciasa chi co ea ciamo bogñ. Chisc fac fajea cö le sen dai paurs cuntra i ciastelagn d'Andrac y porchel se refudâi a dé jö so fit a Fodom. Ince le vesco odea cöstes cosses y gonot gnea en te ciastelan spo condané a paié y rofâ le dan ai paurs. Mo cösc sozedea pormó do trec agn de tramonc y plaies. Chisc mai ne podea i paurs dio nia desmuncé y porchel romagnea le ciastel d'Andrac tla mont dai paurs trés descriidité.

Dechel che le ciastelan d'Andrac â la gran signoria sora Mareo ince, se gnêl tres a les patines con le licare de Mareo y les mognans de Ciastelbadia, che ares n'orea nia se lascé foré te sü

fac da na porsona forstira y gonot zonzza dodanza y cherianza. Gaujes de strit ea i bosc, la ciacia y ince les pastöres.

Sora i derc dla ciacia gnêl gonot strité danter Andrac y Ciastelbadia. Forza de tantes gnêl empò slüt val contrat, co ne valea nia por chisc ciastelagn groi y crödi fora dles cherianzes. Ens-ciö èl l'an 1361 gnü fat fora, che la ciacia ai'veci (döt ci co à plömes) tla signoria de Mareo i speta mesa a Ciastelbadia y mesa al licare da Andrac. Mo i sciori Stuck, laota patruns afitadins d'Andrac, ne se nteressâ nia de cösc contrat y por ei ne valêl en poze. Porchel à Ciastelbadia endo proé 1367 a se gni con Andrac y cösc iade èl gnü sorandé la ciacia ai veci döta a Ciastelbadia sot empormet che vigne terzo vicel pié o copé ea da ti dé al ciastelan da Andrac; mo sce Ciastelbadia ne jea nia cina en san Vi (15 de jügn) a cösta ciacia, dea Ciastelbadia atira i lascé a sei cösc al ciastelan y el cialfâ spo plena rajun dla ciacia ai veci por chel an, mo mec i veci piés messâl dé jö a Ciastelbadia. Apena sarâ cösc sozedü che tan bun ne s'orea nia Andrac y Ciastelbadia, tan le sen ti â düc ai ciastelagn.

La ciacia ai salverjins ea ledia por düc; sce zacai tal comune de Mareo piâ na laurs, messâi ti dé a Andrac y Ciastelbadia ci co ti tocâ por dert y chel ea en bel gran to de rost y na sciabla de cösc salverjin. I san ince co che nüsc antenac fajea a pié laurs y lûs; cösc se tradesc le engnom ladin „loara" co ea na tenora da pié chisc scherzabiesces; tai postc olâ che chisc tiers rodâ le plü ien, arjignân ca cösta tenora; an ciaâ sö na gran büja sota, metea leite val stracia de cern por paisa, coria bel pro la büjia soraia con dascia y rames. Can che chisc tiers â fan y ne cialfâ nia lere te bosch val salverjin da scarzé, sightâi da rumper ete te fodàs y stales. Cösta cern te loara tofâ chisc lotri belo dalunc y se confortâ do cösc past. Dlun fladen y groten i donz reflâ la laurs o le lu cuntra cösta büja y dla gran büsia ne metêi nia averda al funz sot les tozes ete sc'al ea düc o morjel, tomâ te loara, se pasciontâ y s'anadea massa tert che ai ea roés te tenora che en te salt n'ei

Jënt da La Ila (foto H. Planinschek)

nia bogn a tra söpert. Tosc i aldïn binzlen y laidren dla fan y dal spaont; fanc y fanceles, patruns y patrones conescea dalunc belo ci che cösc vèrs orea dì y da olà che al gnea alerch; armés con furces, frì, drembli y radabli, zapins y sapes, mazuns y bastuns jea cösta jont da coraji cuntra la loara. Plü dampro che ara roâ y plü da temei che chisc ürli rondenìa te büsc dla mort. Chisc tiers sontia sen la fin y les proâ dotes a sciampé fora de büsc, mo döt deban. Belo èl i pröms podruns co ti rompia i costeis a la laurs piada y vigne colpo y slöpa fajea gni les forzes dal tier plü debles y almanco. Pormo can che an s'odea bel sogüsc che le tier foss mort, lasciân de pesté lassora con cöstes ermes y peres; le plü gaiert jea spo jö te loara a taché le tier mort te val föm por le tra dlung cighen sö y fora; mo gonot s'â cösc òm gaiert ciafé dla laurs l'ultima morta o gnea cina-mai scarzé dla laurs co tolea fora söes ultimes forzes a se defene dla porsona tan crödia. Ea na te laurs o en lu trat fora de laora, fajea döt le paisc festa. An metea man a les cunté sö, co che

an ea stés bogn a copé tan en gran salverjin y vignön les sâ pa atramonter. La domegna gnêl sôn plaza de dlijia mât cunté de cösc fat y chi co l'â copada, portâ sö le ciapel en ciöf plü gran co i atri che düc podess odei, cai co ea chisc brâi.

Val lüsc dla valada messâ ince dé jö a Ciastelbadia salverjins, mo chisc paurs n'ea nia cis ziti. Ai lasciâ mader ester, cina che les mognans menâ do pal licare de Mareo che al ti al dijess a chisc paurs tan odi. Chisc lüsc ea Armentarola, Plan y Sosas te Badia y Plazores te Mareo. Chisc mësc ti ea debit en ciamurc al an y veci dla valüta de 1 ranesc; chi co ne dea nia jö cösc, gnea straufés; le licare podea to en ciaciadú a copé chisc tiers a speises de chisc paurs o ince s'aposté chisc tiers, döt a speises de chisc paurs. Cösc salverjin dea gni condüt fora Ciastelbadia dai paurs can che les mognans â le plü bojügn. Por de te caji tignia Ciastelbadia aposta en ciaciadú y silvan. D'atri salverjins cumprâ les mognans dai paurs — samben bun marcé. Pa chisc salverjins aldìa: lei blanc, le

(foto Erlacher)

gran ial, galedri, variös, valtus, iarines de munt y iarines blances y ciamurc. Tal comune de Mareo ea laota la ciacia tan en malester che les mognans dijea che al ne paiâ nia la meia a litighé por era. Al è ben rio da creie che la ciacia tles gran munts de Mareo, Foje-döra, Senes y Fanes sii stada tan püra da nia paié la meia a ji a la ciacia. Belo la pröma jont sö le mon viea dla ciacia y ne damanâ nia bendio, sce ai podea o no copé salverjins. Laota êl ince fanc y paurs co jea adascusc de y net fora por chi bosch y sö por ches munts a pié tiers de bosch con reis o saïtes y fönes o barestc, por porté a ciasa val to de cern a paré la fan a söa jont dla meseria y stracocia. Ai messâ pordert avei la lizonza dal licare por ji a la ciacia y ne podea nia vene cern fora dla signoria de Mareo ater co a Ciastelbadia y les mognans ti dea lassora ai paurs ci che ares orea. Gnea òn abiné dal spiun dla ciacia te bosch con ermes zonza lizonza, ti aspetâl nia val de bun; al gnea desarmé y saré ia; mo nia püch gonot ciarâ le spiun dla

ciacia da slü i edli a odei na porsona te bosch de de o de net döt mascherada, che i ji damprò a chera n'ea nia val da avei ligreza che ince le loter ciara de söa pel empröma.

Jea de gran sciori a la ciacia, spo gnêl arjigné ca pro dio denant belo. Les ermes messâ soghé, la mangiadöra adatada a la gaujiun; i fanc â tres da fa, da arjigné ca le ciar, meter da lominé le ciaval y les poseres y minizé le pramì y la csöida. Bel plan ên pa ben arjignés y le scior con gran fameia piâ ia, ciariés sö desche ai foss jüs a munt. Belo sö le iade da ji sö por munt a la ciacia alta storjêi pro pa val osti. An ne stea nia mat fora en de o dui, mo gonot plü de en edema y adöm êi pa ben val vint. Vignôn â so laur bel parti ete: ciar y ciaval con ciarati romagnea tla val te val stala y düc i atri ciumpedâ sö por munt. Che i ciamurc odea o aldia atira na te magna de jont, êl ben da sei, mo forza da tantes messâ empo val salverjin la capl y se dé sot. A dormi stén te ches üces de munt o te val stala, se cojinâ a la bona te val cial-

(foto Erlacher)

dira tacada sö te na ciâneora y slapâ
fora le cei deplen. Pormo can che al ea
val tiers copés se tirâ en te scior jö de
munt cuntra ciasa, i costâ pö en te iade
en bel slafun fora dla bursa dai grosc.
Cösc messâ pa spo gni fat gran sö le
iade: pa vigne osti o moar gnêl tignit

chit y fat palsa; düc ciarfâ da mangé
y da bere pasciüs; ön de chisc acompa-
gnadus n'â nia ater da fa co da paié i
debic dal scior y de söa fameia sö le
iade. Dlun cighen y de bona veia jea
düc endo a ciasa y döt l'an cuntâi de
cösc iade.

Lois Trebo

T'ALTON.

Da s. Maria de setëMBER se n va vidunderes y studënc. Insciö dijô-n plü da di y cun chësc orô-n di, che l'isté se n jô y che al gnô l'alton. Sëgn se n va i studënc n pü plü terd, mo inçe sce ai sta plü di a çiasa, ne n'es-i impò ne bognd de fa ste sö l'alton. Chilò da nos puduns di, che cun setëMBER vëgn-el inçe l'alton.

Can che i dis vëgn tröp plü cürç y les ambries plü lunges y i vici s'un va y i lëgns müda curü, spo sa-l dagnora da incrésce. L sorëdl perd so çiald, al vëgn stanch y debl y vedl y impurmalus y strënf. Sce al à da ester bur tëmp, spo é-l mefo dütt l dé scür y feter y burt. Y sce al ess çiamó da fa la plöia o la nëi, spo es-un mefo dütt l dé tl scich y tl paltan y dütt sa mefo frëid y mol y töme. L'alton é pa insciö, l'alton à spo inçe chël mëis, l novëMBER, che recorda la mort y i morç y purchël é-l inçe dër da la ria löna.

Da d'alton mëss-un spo inçe se n trà daite, defora vëgn-el massa frëid, i laurs a la lergia se rüvâ y la temperatüra vëgn tres plü crüdia. Les föies toma jö di lëngs, l vënt sofla, la cortesc vëgn vigni dé plü frëida y mola y burta.

Mo, no, no. L'alton à pa bëgn inçe sües belëzes sciöche les atres sajuns. Da d'alton pò-n na ota cöi adöm i früç de nostes fadies y de nosc laur y de nosc suiüs. Chël é de sigü val dër de bel. Da d'alton, spezialmënter d'otober, é-l pa bëgn inçe la natöra, che mostra çiamó n iade düta süa belëza cun düç chi curusc, che ara vëgn intënta. Al n'é nia plü flus y ciüf, mo al é les föies di legns y dles brüjes, che ciafa düç

i plü bi curusc, che degun depënjadü ne foss bun a depënje tan bel. L majer artist é mefo impò chël, che à cherié dütt cant. De té altons sciöche chisc ultimi agn, y spezialmënter l'ultimo, é bëgn oramai avisa tan bi co l'isté. Çiaré-i ma n pü a les munts da d'alton, tan beles tleres che ares é, sciöche ares foss taiades fora dal bröm dl cil. Çiarede ma n pü ai bi contrastç da d'alton tla natüra, sciöche al variëia da l'or dl sorëdl söles costes al bröm d'accia dles ambries tles vals y sciöche al slumina nanter fora l cöce da fuch dles corsciars che sta pur perde la föia.

Tan bun che al sa çiamó da d'alton a ste dan porta te sorëdl a s'la cunté y a fa vila.

Da d'alton é-l spo tan de beles festes, üna in tl'atra, da segra da Rosare, a la festa dla racolta, a segra de düç, a dotes les nozes, che vëgn zelebrades d'otober. Mo, mi bugn ladins, fora de festes da noza vëgn-el gonot fat festes dl malan, çüdi che al dé da incö ne sa-n gonot nia plü a se tigni ai giüstç cunfins y usanzas vedles y inozëntes vëgn datrai strabaciades y deformades, spo n'é-l veramënter nia da se n fa de morvöia, sce al salta fora legremes y de gran möies y finamai de gran desgrazies. Bel tl pratighé les usanzas é-l gonot i ladins che se mostra dër desliä, magari inçe purchël, che ai ne cunësc nia plü l significat dles usanzas. Chësc pudess-un inçe di, can che ai mëtt inçe man tla val de Badia y „törggelen”. Ai ne capësc veramënter nia, çi che la parora tudëscia „Törggelen” ó di. „Törggelen” vëgn da „Torggel”, chel torche, che drüca l vin fora dla üa. Can che al vëgn fat chël laur, vëgn-el inçe

fat festa, bel avisa sciöche chilò da nos, can che al vègn fat pan. Da „törgelen” indere ne va-ra mai tla val de Badia, čiudì che al ne crèsc mai l'üa. Les usanzas, can che ares vègn defor-

mades, spo vègn-eres da sgricé y ares perd düta süa saü.

Ti dun ma inç la dërta saü a l'alton, spo é-l pa bëgn inç dër de sigü na bela sajun.

Regules dl tèmپ

Sciöche la lüna é de setèmber, insciö é-ra inç d'otober čina mez novèmber.

* * *

La plöia de setèmber é buna pur l paur, mo nia pur l vin.

* * *

Sc'al tona čiamó de setèmber, é la nëi da Nadé de n meter.

* * *

É l'otober dër morjel, vègn l'inver frèid y snel. É-l l'otober frèid y da vënt, spo n'é-l d'inver degun spavënt.

* * *

Vègn-el d'otober la nëi, spo se dūr-un d'inver la sëi. (l'inver sarà sūt).

* * *

Porta l novèmber tröpa plöia, gnarà-l erba de morvöia.

* * *

Sc'an vèiga de novèmber ciuf y flus, vègn l'inver lunch y prigorus.

* * *

É-l sègn čiamó la föia che taca toch, vègn l'inver frèid y pesoch.

CRIST DE GÖMA

Alt söl bel jù
sta l vedl Crist de munt
tan su.
Cun sü brac aspanà
pè-l ch'al ois abracé
döta la munt, i prà ...
Dal funz dla val,
pur bosc scürs vèrc
dër èrc,
gonot sun-se gnü sö,
sön chèsc bel jù
a chirì pèsc, consèi,
a odèi
la bela munt.
Incö ince indô sun-se chilò
y i ciari lunc ...
I à dan da me gran Pütia,

Sass dla Crusc y Rît ...
Ci chit!
Chèsc chit me va a cör;
chilò plü adora è-l l'an che mör.
Les usc dl'isté n'aldun plü nia.
Al me sa da incrèsc,
a odèi che nia plü ne florèsc
y punsé ch'prèsc
la pröma nëi gnarà a curi
la munt, che ô palsé y dormi.
Y l Crist,
l vedl Crist de lègn, döt tampié jö,
resta indô su cassö,
curi de nëi;
tan bel da odèi!
Döt su a mesa süa creaziùn,
sègn de redenziùn. P. B.

(foto Erlacher

Stories y legendes

La popolaziun di paisc dles Alpes à na rica tradiziun de legendes y de stories ch' ne n'é nia sauri da ciafé altró. Chèsta richèza depènd in gran pert dala beleza dla natüra con süs muntès curides de pastüres vèrdes y de boscaies, abidades da na rica salverjina. Morones de crèp, intaiades ite da valz y da fringuns, da formes fantastiches de torz, de čiampanis y de pizades dala somité curides de nèis eternes y de dlaciuns, ch'originèia les fontanes dal'ega frësca ch' destüda la sëi a piantes, a tirz y a persones, ne podò che druché it tl'anima dl'abitant dla sotstanta valada na gran impresciun.

Te tröpes valades y spezialmënter te chèles inciar la Marmolada, po-n čiamò aldì usc antiches söles credènzes, costumanzes y usanzas dla vita bel da di passada de chèles primitives popolaziuns. Al é legendes y stories ch'sa da contè d'antiches divinites, de Salvans y de Ganes, de stris y de spiriti, di čia-stì y d'eroi, de cavalirz y de dames, de dljies y de santuari, de draguns y de fantasmì.

L ciartl dles legendes de na popolaziun se slergia o se stranje in proporziun dla süa coltura y dl so grado de civilté.

La storia legendaria dla val Badia sa da contè dla vita y de fač straordinari dl so plò gran eroe, nominé „Gran Bracun”. Chèsc fò Franciasch da Brach, n descendènt dla nobla familia „Asch-Brach”. Sü genitori fò Crestof da Brach y Catarina Schecking; Crestof fò ste čia-stelan d'Andrac dal 1536 al 1562 y morì tl čia-stel Angerburg dlungia Rai-scia l'ann 1562.

La prüma y la plò vedla generaziun dla nobilté dla val Badia é stada la familia „Asch” ch'à albü plò sugü-origine al tèmp dl'imparadù di Franchi Carlo l Gran. Di descendènc de chèsta familia sa-n püch y nia de prezijo, ater che na müta de Linert de Asch à maridé l cavalir Micorà da Brach l'ann 1308 che fò diventè insciò l capoligna dla fami-

lia „Brach da Asch”. Secund la legenda, i Brach gnè da Verona; te so bopn figurà n čian con n'os tla bocia.

La familia Brach abità l čia-stel tla vijinanza Brach de La Pli de Marò, n fabbriché gran y sterch, stlüt ite da n mür de custodia; al dominà la vedla strada dla val Badia da San Laurènz-Saresc-Framacia. L'ann 1487 fò-l gnü impié dai Veneziagn y Čiadorins pur na vendeta de na batalia purdüda contra Gabriel da Brach. Denant ch'al vèrdess jö ai 20-7-1958, impié dala saita dl tarli, podò-n odèi sura l portun d'entrada na pitüra a frësč con figüres de cavalirz injendlà dan na Madonna, sentada sön n trono de neores. Sot ia stè-l scrit: „Chèsta čiasa gnè fabricada dl 1637 y renovada dl 1722”.

Franciasch da Brach à n gran nemich personal ch' fò l cavalir Jambatista dla nobla descendènza di „Colz”. Jambatista abità tl čia-stel Freieck da Picolin, do chi Colz à abandonè la süa residènza a Coz de Badia, pur podèi sorvelié dami i laurz tles fujines de Al Fur da Picolin; chilò av-i èi l'ufize de „sura-stanč” y dependò dal vèscò da Pursenù, ch' fò l patrùn de Al Fur.

Ai 7 de dezèmber dl'ann 1582 fò l Gran Bracun söl iade da Corvara al čia-stel da Ruac a La Ila. Tl passè l bosch de Col Maladèt, Jambatista con sü dui mituns Adamo y Caspar Martin, daidè da atri compagns d'ermes, l'à pié a tradimènt, l'à copè y à čiamò dal gran senn sfiguré y taié sö so cadaver, ch' ne fò nianca plò da conèsce.

Con la mort dl'assassin Jambatista se destudá la nobla familia di Colz (1605?) y l'ultimo descendènt di Brach, ch'à inče inom Franciasch, morì l'ann 1680.

Sön la familia di assassins é-l resté la maledisciun pur l crüd fat de sanch, mo chèla dl'assassiné é čiamò dütaurela recordada con respet pur i famoji fač, sce inče in pert legendari, dl Gran Bracun, l'eroe „zènza pora” dla val Badia.

Sass dla Crusc (foto H. Planinschek)

L dragun dl Sass dla Crusc

Sön Sass dla Crusc abitâ naota, te na sfëssa dl crëp, n dragun gigant. So corp fô tan pesoch, ch'les giames stentâ a l portè y porchël se moiô-l striscian l vënter ia pur tera. Sûs ares fô lerges y lunges y insciò podô-l jorè con gran abilité tles muntas da lunc y da imprò.

Sc'al ti jê pormez n famëi, s'alzâ-l sò, soffâ y ladrà sciöche n liun, daurì la boçia dlun spudan fûch, se l' tirâ tres plö da imprò y se l' dlotì con osc y pel, düt intir. La jënt â metü man de sconè i posç dl dragun, mo chësc â spo metü man de slargé fora so teritorio de ciacia y d'se prejentè olach mai sön pastüres, tles muntas y ti bosç a sberghè tìrz y jënt. De nôt chiri-l sò i tamàs, che dla çer de biscia fô-l da spavënt golus. Düc â na gran pora y ne savò co fa da se defëne.

A chi tēmp viò a Marò n cavalir de gran corasc, Franciasch da Brach, suranominé „Gran Bracun”. Plö gonot

av-el dè prova de gran abilité con súa erma ch'ne falâ mai. Da valënt scizer av-el n bun ödl y na man sigüda y, sc'ël odô naota n bëch de rehl da so ciastel da Brach, fô-l sigü, ch'al tomâ söl prüm bot. Da vedlamënter incà, â arpè i sciori da Brach la sela da ciaval dal sant cavalir Iorz y, canche n cavalir fô naota sentè lassura, degügn, nianca l plö potënt nemico o l plö gran striun, foss sta bogh dl devanje.

Insciò s'â tut dant l Gran Bracun de ji cuntra l dragun tan temü. Èl ti â vistì la sela a so ciaval y fô raité tl post salvar, olach bel tröc cavalirz â pordü la vita cuntra la potēza de chël ri bestiun, purçi ch'inçe la spada plö taianta ne n'è stada bona de taié súa pel, düra sciöch l'aciâ.

Dô püch tēmp fô-l ruvé söl tru ch' mēnâ ala tana dl dragun. Al fô sladè ilò dlungia te sorèdl y apēna ch'al se n'â intenü dl prigo, fô-l saltè sò; la pel â metü man de gracè, sù ödli vardò insciöch n fûch y con la boçia daverta

jê-l dlun soflan contra l cavalir. Snel ti av-el naota stlopetè na bala tla bočia ch' fô passada pur l cör y s'â fiçé ti baroç; l tir s'â lascé jö ia pur tera y se brodorâ dal gran mè, â metü man d'se destrâ y de s' intorje y fô præsc tomè jö dl crëp con n gran plunder, olach'al ne se moiô nia plö; al fô restè mort! L cavalir s'en fô spo indö jü jö te so čiastel da Brach.

Dì ala lungia ne s'â plö mai infidé degügn a ji a ti çiarè al dragun mort; impermò dô valgügn agn â ciafè n famèi pur cajo n gran schelet al pé dl Sass.

Tl post, olach l Gran Bracun â copè l dragun tan temü; â metü sö la jënt na tofla pur recordè l'eroe, ch'â dlibré la val Badia da chël gran castigo.

La tofla fô çiamò dan da valgügn agn da odèi.

L Gran Bracun y l salt dl sfoss de Traonanzes

L cavalir Franciasch da Brach â albü tröp da combat con i Ampezagn y con

i Čiadorins ch' fô diventâ sü nemisc plö temüs. Èl raitâ plö gonot al čiastel de Bottestagno (Peutelstein) d'Ampèz pur ji a ciafè süa nobile spoja Sidonia de Winkelhofen, olach so pere fô čiastelan. L tru de Marò pur Fanes, pass de Lim y la munt de Traonanzes fô lunch y sfadius y èl messâ passè pur samenes y frignuns con gran prigo dla vita. I Čiadorins s'â punsè de n'aprotité de chëstes dificoltes pur l' pié sön un de chisc iadesc y ne l' lascè nia passè tl post dl plö gran prigo tla munt de Traonanzes. Pur ti sarè jö l tru da gni càpert indö te so čiastel de Marò y l podèi avèi sigü te süs mans, av-i trat jö l punt sura l rü de Traonanzes ia, sura n frignun spaventus y s'â ascognü dlungia pur l'aspetè y l' podei pié.

Canche Franciasch fô indö söl tru da gni a çiasa, fô-l ste te na ota dan dal sfoss zënza punt. A odèi la profundité dl sfoss con l spidl dl'ega tan sota te so funz y na trupa de soldas čiadorins bëgn armâ ch' l'inciarcenâ ite y gnè tres plö da imprò, ne s'av-el nia pordü

S. Čiascian da zacan (foto H. Planinschek)

de corasc: n pinsir a Sidonia y n'ater ala Madonna dla Difeja, ti â dè tl cé, de tentè l'imposcibil. Snel dezijo, ti â-l rajonè a so scimel, ti â fiçé i spromz tla çer y ... te n salt spaventus fô-l ste sò l'atra spona. Mo ma con les undles infrades dles giames dant â pié l ciaval l crèp dl frignun dal'atra pert pur se tigni y s'impuntè. Svelto fô saltè Franciasch a tera, â daidè sò l ciaval con sùia gran forza, ti â dit valgünes parcres tl'orèdla y l'â bajè: sègn fô-l salvo!

I nemisc sòl'atra spona av-el çiamò saludé con n bel „inzesc.ù” y, dlun rian, s'en fô-l jü contènt a çiasa.

I Çiadorins â çiamò porvè de mèt adüm bel snel l punt pur l'abiné, mo massa tert: l nobl cavalir i fô sciampè pur dagnara!

L Gran Bracun famojo scizer y franco tiradù

Lunc y lerch fô conesciü Franciasch pur l miü scizer. La proa de chësta sùia gran abilité av-el dè naota con l cavalir Colz, ch' fô n so gran nemico. Dal'ercher de so çiastel Brach de Marò av-el spié n dé Jambatista Colz, ch' raitâ da Picolin fora pur l bosch de Plaies. Conesciü ch'èl l'â albü con so ödl da acula, av-el atira posè so barest y stlopetè lassura, scebègn ch'la lontananza tra i dui fô almanco de üna n'ora d'iade. La saita s'â fiçé tl botun de metal dla sela y s'â rot; l cavalir â albü salva la vita pur miracol.

Naota raitâ l Gran Bracun sön sò scimel blanch pur l bosch de Piceres Plaies y l çiastel Jambatista Colz l'â spié dala finestra dla tor de so çiastel Freiech a Picolin. Gonot av-el messè sciampè dal Bracun a s'ascogn sön so çiastel, mo sègn fô-l arcapité te sùs mans, ch'èl fô inçe n scizer nominé. Èl â stlopetè na saita söl Bracun, mo ala fô jüda dlungia ia.

Sön chësta s'â alzè in pé sò la sela l Bracun densenè, ósc so scimel y mëna na saita de cambio cuntra l çiastel. L Colz â çiamò purdejü a s'en retrà dal'ercher, denant ch'la saita fô passada it pur la finestra, ch' s'â fiçé tl sösot dla tafladüra dla çiamena.

La distanza dl çiastel dal bosch de Piceres Plaies é de na bona mes'ora da ji a pé.

L büsc, ch'la saita â fat tl sösöt, dà çiamò destomonianza dl fat suzedü tl tèmp da zacan.

La çiastelana tl mür

Presc'a püch n chert d'ora de fora dala dljia de La Pli de Marò é-l l çiastel dla nobla familia di cavalirz de Brach. Dlungia l çiastel é-l n vedl mür inciar l'urt, stopè it' in pert da trognores de faü y da ajes; defora dal çiastel passa dlun rauscian l pic rü Forçian, ch mèt sùia ega frësca y tlera tl rü Rudo, che passa pur la val d'Al Plan. La lionda sa da contè dla familia de chësc çiastel:

L cavalir da Brach fô jü te vera y â messè lascè indò tl çiastel sùia sciora. Naota fô ruvé ilò na püra petlera a prié de n'elemojina, mo la çiastelana fô n'èla dal cör dürr y ti â mostrè la porta. La petlera s'en fô jüda demez densenada y â çiamò scraié zeruch, çiaran sò dales finestres dl çiastel: „Te metaras al monn te na ota dodesc mituns!” — Insciö fô-la spo inçe stada. Do da n pez fô-l nasciü dodesc mituns y la uma se n'â salvè solamènter un su, chël ch ti plajò l plò de düc; ala fancela ti av-la dè l'ordine, de portè i atri ünesc ia in rü, acioch'èi se sofoiess.

Söl medemo tru ch'al jé la fancela, av-la incontè l cavalir che gnè a çiasa dala vera. Èl l'â damanda, çì ch'èla portâ te gormel y èla ti â contè dütt cant ad èl. Spo i av-el fat portè pro families de cavalirz conesciüs da tra sò y da educé.

A çiasa ne n'av-el dit nia a sùia sciora de çì ch' fô suzedü, ti orò bun al mütt ch'èla â pro d'èla y se fistidiâ pur la sùia educaziun de futur cavalir. Insciö passâ l tèmp, un n'ann indò l'ater, inçina ch'i mituns fô diventà jogn de na bela prejënza y de na bona educaziun.

N dé â dit l çiastelana a sùia sciora, ch'èl â invié ünesc cavalirz a na festa tl çiastel; la fomena s'â mostrè contènta de podèi ospité i jogn cavalirz y â fat dütt l poscibil, pur arjigné ca bela,

intressanta y allegra la festa te so bel čiastel.

Apèna ch'i ùnesc cavalirz fô ruvâ ad arlerch, â scomencè la festa. Intratan cèna contâ l čiastelan con sù ghesç stories y faç de vera, ch'i fô suzedü ad èl y ad atri sù compagns de vera. Düç se devertì ad aldi rajonan l cavalir, fô alegri y de bona vöia y l priâ, de contè inant inçe stories de deliç da malfaturz y assassins, ch ti fô capitâ sot i ödli te sùia lungia vita da soldâ. Dô ch'èl â albü punsè sura av'el scomencè a contè y â dit: „Al fô naota na uma „snaturada”, ch'â albü dodesc mituns; ùnesc n'orô-la copè y s'en salvè un su da tra sò. Mo èla ne n'â nia podü portè so desègn a termo, ch'la providènza â destiné atramènter: i ùnesc mituns fô gnüs salvâ, traç sò y educâ tl forest. Dije-m'os, çi castigo se meritess pa na te uma?” Atira fô saltada sò la sciora, insciöch'èla foss stada morta da na bisca da tosser y ch' ne n'â degüna idea, ch'la fancela ne n'ess stimé a so comando de sciuré i ùnesc neonasciüs t'ega y â dit plèna de sènn y de mervöia: „Na te uma se mirita d'ester amurada viva te n mür!” Apèna ch'èla â albü pronunzié chèstes parores, ti â çiarè so om y â dit bel calmo: „Chèsta uma es-te tò y i ùnesc inviâ chilò é nòsc mituns ch tò t'as orü sciuré t'ega; l'Onisapiènt â destiné atramènter y èi â albü la fortuna d'ester restâ in vita. La sentènza ch tò t'as fat, t'as-te fat a te!”

La čiastelana â confessè it so fal, â bajè sù dodesc mituns y so om; èl ti â conzedü de se chiri fora l post de so suplizio. La lita fô tomada sòn l mür d'urt dl čiastel; èla â çiamò prié, ch'al ti vègnès metü tla boçia na róta de faü, acioch'èla podess tra l flé. Sce la rama foss diventada n lègn da faü col tèmp, spo fosse-la stada salva; tl cajo contrario, fosse-la stada tormentada ðales pènes dl'infer.

Mo, grazie a Dì, la rama é diventada n gran lègn; la čiastelana â messè fa na lungia y gran penitènza y insciö â-la podü ji a paraisc a gode l premio eterno.

Les gran desgrazies

Ai tèmp da zacan, plö o manco da lunc, fô-l suzedü tla val Badia diversces de gran desgrazies: gran epidemis y cataclismi spaventusc, ch'fajò mori jènt y tirz insciöche les mosces. Inondaziuns, rôs, gran schires de saioç pur plö agn indò l'ater (1338-1340-1341), stletes raccoltes ch'â portè gran meseria, çiarestia y fan pur jènt y bestiam. Mo i plö gragn castighi fô sta les maratis da se „tachè” dl colera (1346) „la gran mòria” y la pest „la mort foscia” (1634). Chèsta fô stada tan ria y spaventosa, ch'la jènt fô morta fora pur trèi cherç. Les campagnes fô plènes de cadaveri ch' gnè mangiâ sò da schires de corf y variöi, purçiodi ch'al mançiâ i proi y i çiafafosses da i supoli. La jènt, spezialmènter i jogn, s'en sciampâ da lunc dales çiascs pur ne se tachè la maratia. Dô ch'ala fô stada passada, fô-l olâ ch'mai cadaveri inciarch da ciafè, çiamò magari dô agn.

L schelet de na persona, ch'fô gnü ciafè te çiampani tl'ocajun de laurz faç da ilò, po belavisa ester ste chël de „un sciampè” dala pest.

L schelet tl çiampani dla dlijia d'Onies

Al tèmp dla gran mòria, l'ann 1636, la jènt porvâ di sciampè ala mort foscia y jè a s'ascogn tles muntas, sò pur i crèp, ti andri o inç magari t'atri paisc da lunc.

N paura ladin de Lijun ch's'en sinti oramai dala maratia, s'en fô sciampè sura munt ca y fô ruvé tl paisc d'Onies, olache degügn ne n'â plö mai aldi nia da inciara. L'ann 1834 gnè-l renovè l tèt dl çiampani de chèla dlijia y ilò fô-l gnü ciafè l schelet de na gran persona. Chël paura, ch' s'en fô sciampè dala peste da Lijun pur ji a s'ascogn t'en post sigü te çiampani dla dlijia d'Onies, fô giüsta ruvé ilò a mori; sù osc fô spo gnüs supolis con solenité te chèla cortina dô 198 agn da sùia mort.

I osc sot l frogorè

Al vègn contè, ché canch'al vègn tut fora l frogorè te vedles çiascs, rüv-en gonot pro osc. Jènt vedla sa da di,

ch'olà ch'al gnê metù ite zacan n frogorè te na čiasadafüch, gnê-l copè tirz, insciöche čians, giac o agni y i osc supolis tl post, olach'al gnê fat it l frogorè; chësc ess portè fortuna ala familia de čiasa. Te tēmp plö da di, ess činamai l pere de familia copè un de sü mituns, pur podëi supoli i osc sot l frogorè.

Al é ince čiamò te val čiasas da odëi al dé da incö, dēnz batüs it tles parančes de port; l vedl besaün dijô ch'insciö se sparagnâ chi, ch'al i tomâ fora i dēnz, la fadia de s'i abiné adüm pur l

dé dl giudize, olach'al i mēss mostrè düč al Creadù.

Ala fô suzedüda naota, che t'en mesc da paura s'â amarè tl medemo tēmp l patrùn y la patrona y al parô, ch nia ne juess plö. Tla finada s'av-i punsè, de ji dal curat pur s'aconsié söl da fa. Èl ti â dè l consëi de tra demez l frogorè. Da ilò fô-l spo gnü ala lüm l schellet de n pic müit, ch fô gnü supoli tla cortina dl paisc con düč i onurz.

Čiamò l medemo dé i dui amarà â podü lascè l let y â vit tröc agn in bona sanité y concordia.

La capella de Coldagheta dlungia Ciampèi a La Val

Či ó pa dì incö chësta folla de jënt,
An pò i cumpedé oramai sö a cënt,
che é sëgn sön chësc col, domisdé,
abinada?

Al ne se trata min no de val sarada.
Al ne basta a udëi chi da Rungg y da
Čians,

un o l'ater al n'é inč da Lunz y da Plans.
N Memento i fajuns a chi d' Costa
burjada,

ch'é gnüs adalerch cun d'atri d'buriada.
A chilò sön chësc col uns na vista dër
bela.

Te n cürt tēmp al é gnü fat sö na capela.
Sëis gnüs adalerch n pic pü inč curiusc.
Sc'ara dūra n pü dī, ma no gnid despa-
ziēntusc.

La picera čiampana, che indant à soné,
os fedeli a la devota funziun à cherdé.
La capella y čiampana sëgn vëgn be-
nedida.

Toled pert cun devoziun n pü inčë
sintida.

N santuario da nü à-n indò a La Val
dla fede al é sëgn — al ti dà jò al mal.
Čiampèi da zacan à apëna n bun inom,
magari incö vëgn-el alzé so cognom.

ac

Can che an vëgn daite da Pidrò fora,
vëig-un sö a l'alt a man ciampa da
Čiampèi sön n col na picera capela,
ch'é gnüda fata sö l'an 1969. Da la udëi,
vëgn-el l pinsir dl poet: „Droben steht
die Kapelle, schauet still ins Tal hinab”.
L pinsier de fa chësta capella é bele
da 35 agn incà. I ultimi agn à-n moder-
nisé i fabricaç y spo à-n incoroné i
gragn laurs cun chësta capela in unù
de S. Ujöp, patrūn di lauranč.

L desëgn gnë proieté da Pire Rives
da Piccolin. I laurs é gnüs fač dal ti-
scler Agostin da Pastrogn, dal muradù
Pire da Čiablun, dal moler Guido Ta-
vella, dal spanler Federico da Pidrò y

dal feur Pasquale da Pidrò, diuč da La
Val. La čiampana, che à l tono b alt y
pësa 62 Kg y vëgn da a mesa l'Italia sö,
é gnüda inforada da Ludwig da Peccèi
da Rina. La čiampana é gnüda arjigna-
da de voto. Ara porta les imagines de
s. Florian y de s. Agata cun les iscri-
ziuns pur ladin: „S. Florian, tignide
dalunc da nos tranì y mé de fuch”.
„S. Agata, periede pur nos cuntra la
rò”. Čiampèi é perseghité da les roes;
les mersces dl 1966 é ciamó dlunch da
udëi, l plü sö pur i pra da munt.

S. Agata, martorjada incër l'an 250
a Catania tla Sicilia, vëgn venerada ailò
cuntra la eruziun dl'Etna, che manacià
de ingravé ite la citté cun la lava. Da
ailò infora va süa veneraziun cuntra l
mé de fuch y la tempesta.

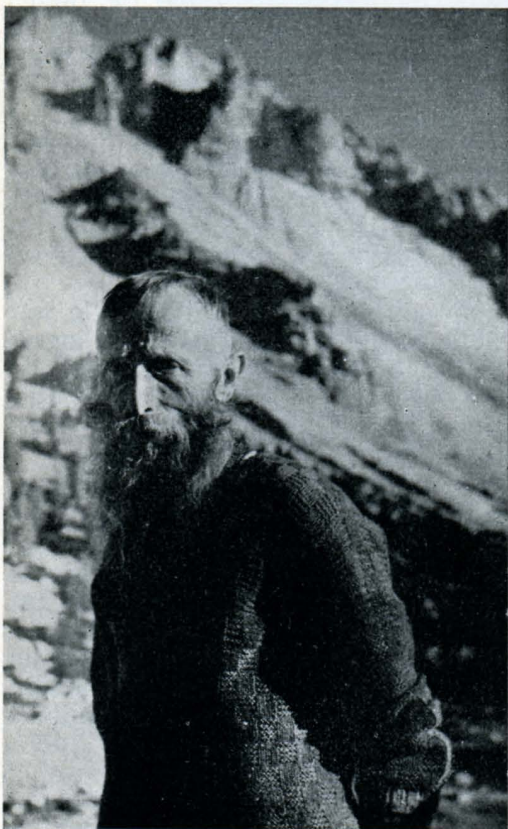
Čiampèi é nominé l prüm iade pur
scrit l'an 1296. Te tan de tēmp zru-
ch y te tan de prighi pò-l ester ste sön
chësc col n tēmp n sëgn religius a chë-
sta santa, y da chësc magari vëgn
l'inom Coldagheta.

Les scultüres te capela é n crist,
S. Ujöp y santa Maria da l'aiüt, che
porta l bambin, fates cun maestria dal
artist zipladù Fridl Clara de Baldessé
da Lungiarü. Da la pert de sura é-l fat
purmez n armé cun l patuc da dì mës-
sa. La capela é gnüda fata da la familia
Comploj con l'aiüt di vijins y benedida
l'ultima domënia de setëmbër domisdé.

ac

Le Famei

1. Iu can ch'i ea n te picio famei,
da vardé ciafâ-i dagnora tan sei:
2. I jea a muje la ciöra:
ben plena la copa dla möra;
3. y mangiâ pal pan n pü de lat:
al n'ea tan püch ch'i â presc fat.
4. Spo jê-i endô en-nant sö por le Jü;
i mo falâ ben gonot le trù;
5. i metea man da mo temei...
oh püre picio famei!
6. Can che iu stea bel sonté,
gnê-l gonot zacai a mo disturbé:
7. al ê i rehli con sü bi corgn
co čiara sce le famei dorm;
8. bi ligri ciütia-i dô n len cà;
can che iu i čiari, tira-i n salt y
s'an va.

9. Oh bela fontana enlò te chel pré,
enlò plü gonot i tiers va a gosté!
10. I va ia en chel col bel vert coraia:
enlò vegn-el belo adora ombria.
11. Enlò inče i tiers sta ad armeri
y deperpo söi lens s'la čianta i veci.
12. Le famei disc: „Cösc è n post co
me plesc,
na üčia oress-i mo fa, sc'an gness
daidês;
13. cösta oress-i fa leria y alta,
ara mangiass pa ben val peres y
malta;
14. sora porta de bi corgn iu à metü,
a düč chi co l'à odüda, i à-ra plajü.
15. Te cösta sta-i spo a fa le möt vedl,
frat vegn-i tan, spo sta-i mât plü
a soredl.
16. Sen eis-e aldì la storia dal famei:
či sa-n pa sc'ara è inče vei.

CLARA WILLEIT, BIEI

(foto H. Planinschek)

GRANĀIASA DA LA ILA (ĀIASTEL COLZ)

Al ne n'è da se n fa mervöia, sce an conscidra la lergia conca dl paisc de La Ila, chè propio chësta pojizium è stada chirida fora dala nobilté dl medioevo pur fabbrichè sö dui čiasti, ch'â albü na gran storia: l čiastel Ruac y l čiastel Colz. L prüm è tomè sot l pëis dla večiaia y l secundo, so fre plö jon, tronegiëia čiamó dütaurela cun maesté y superbia sö n crëp, che fesc da fondamënta gajerda y frëma ala costruzium quadrata, ch'â tigni trüz pur secoli ales forzes dl bun y dl rí tëmp, ales veres, ales čiaresties y meseries di tëmps passâ.

La gran costruzium s'alza sön la fundamënta de 20 mètri d'altëza y sön i mürz de m. 1,50 de grossëza, pogiei-el n tët alt, ért y spiz, de forma de dui triangoli y de dui trapezi giganč. Naota passâ-l a mez l tët sö n čiampani alt de guardia y i ercri di cantuns cun les

feritoies fô a 4 ödli sigüsc al servisc important de spia pur i movimënz ascognüs tla vijinanza dl čiastel. I muralius de proteziun cun feritoies, na ota incër düť l gran fabbriché ia, â dënz (merli) a coda d'udundra insciöche inče i mürz dl čiastel, cun cater torz torones ti cantuns, l gran, lerch y pesoch portun de parančes dla grossëza de 10 cm., armades de plates de fer, les düs stighes de pera, che porta da n partimënt al'ater, la fujina pur la reparazium dles ermes. Les čianôs tla fundamënta cundüsc ales sotstantes perjuns, les portes ti gragn salf alč y frëič de n perfeto ot toron, insciöche chël dl'entrada, lascia punsè a n čiastel fortifichè dër vedl, magari dal prüm tëmp dl Sacro Romano Impero.

An ne sa la data de costruzium, mo al mëss ester almanco dl tëmp dan dal XII. secolo, purčiodi che an à notizia

de n zerto Domène de Colz de La Ila, che fô sté a chi tèmps consiadù ministerial dl patriarca de Aquileia. Tl'urbar de Suneburg vègn-el impormó nominè l'ann 1468. L jaz y l tèt dl čiastel vedl fô a n tèmp vardüs jö, adüm cun l çiampani de guardia, insciöche an pò udèi da valgügn lègns çiarbonisà dl sot l tèt y fô resté in chèstes condiziuns plö che n secolo nia abità; te chèsch tèmp ch'al fô abandonè tomâ-l adüm i dènz di mürz, di muraliuns y dles cater torz. Plö sigü por chèsch motivo ne vègn-el nia nominè tl vedl urbar de Çiastelbadia dl 1296 y dl 1325.

Finalmènter l'ann 1468 gnê-l indò metü sö da nü l jaz y l tèt, mo nia plö l çiampani, y comedè i mürz y les torz, che restâ chèsta ota zènza i carateristici dènz, insciöche al çiaara fora l čiastel al de da incö. Sigü è-l purater, che do l'assassinio dl Gran Bracun dl 1582, i muraliuns fô gnüs alzà a set metri y rinforzà cun 30 puntuns da Crestof de Colz da Freieck, pur tèma da les reaziuns de castigo da pert dles trupes bëgn armades dl vèscò da Pur-senù, Crestof Andrè de Spaur.

Pur via dla larghèza dl'ampla conca de La Ila y dla süa posiziun al zentro dl'Alta Val Badia, curida da gran boscaies düc incër ia, è-l ci poscibile, che l čiastel sides sté fabrichè sö propio te chèst post y che al sides sté adorè plö ch'ater a scopo dla çiacia, che messâ ester a chi tèmps richiscima de salverjina; basta odèi l gran numer de „cornadiures de cerf” tles vedles çiascs dl paisc.

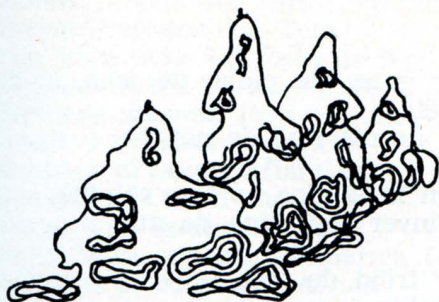
Do che la dinastia di Colz de Freieck fô morta fora cun Jambatista (l'assassin dl Gran Bracun) præsc do l'ann 1602, passâ l čiastel ai Winkler de Colz da Ruac a La Ila; dal bopn sö insom

la prüma stiga, che raprejentèia l stambech, pò-n conèsce la dinastia di nobli „Winkler”. Magari pò-l inçe ester sté i Ruac à fabrichè sö l čiastel, deache i Winkler se nominèia „da Ruac” a La Ila y sciuri da Ruac fô pö i patruncs dl čiastel da Ruac. Tl vedl čiastel da Ruac, che fô apèna 20 menüç da inciarà, gnê-l mostrè na porta de fer, che cundejö tla munt. Daite fô-l n gran büsc y i vedli dla familia Granruaz savö da dl, ch'al fô n tunel che condejö al čiastel dla Grançiasa, pur podèi ji a tèmp de vera da un al'ater; purater, olache chèsch metö man o ruvâ tla Grançiasa, ne nà-n mai crafè sö; plö sigü fô-l tomè adüm cun l ji dl tèmp.

Dai Winkler, ch'â albü inçe dui vicaresc y aministradus a Tor de S. Martin, che fô sté Jan de Winkler da Colz a La Ila dal 1685 al 1691 y Jambatista de Winkler da Colz a La Ila dal 1704 al 1739, passâ la Grançiasa ai Mayrhofen da Sumpunt, che l'â albüda por püch tèmp y spo diventâ-l „çiasa di püri” dla comune y, ultimamènter, ruvâ-la tles mans de dües families da paur por lizitaziun. Les families Pescosta y Rottonara è stades fina da püch i patruncs; sëgn l'â Otto Pizzinini dl Sporthotel „Teresa” da Pedraces. Çiastel Colz de La Ila vègn generalmènter nominè „la Grançiasa da La Ila”. Al è çiamó al de da incö l plö bëgn tignì, l plö imponènt y l plö sterch y amirè čiastel dla Val Badia cun Tor da S. Martin, ch'â inçe conservè l so vedl stil y la süa parüda da vedl čiastel” di tèmps passà.

Tla curt dla Grançiasa fô-l gnü çiaev n gran büsc dan la prüma gran vera, olach'an fô ruvâ sö n vascel, che contignì n riter cun süa armadüra, çiamó nia mal conservè.

F. P.

L'INVER.

A aldi chësta parora „inver”, sa-l bele feter da frëid y atira s'imaginëi-un la nëi y la dlacia. L sorëdl é feter sciöche al se dodass. Al dorm la maiù pert dl tēmp y sce al é da udëi, spo vëgn-el dër terd do chères munts de Fanes sö, mo al ne s'alza nia tröp, dër bas va-l sura fora y purnàn ch'al pò, se n sciamp-el indò do jö, y che l'à udü, l'à udü, y i atri pò se tofé. Al é pa bëgn tröpes çiases y tröpes vals, che ne vëiga mëisc a la lungia nia l sorëdl d'inver. Scebëgn che al ne scialda nia l sorëdl d'inver, sa-l mefo impò düd val d'ater, sce al dà, plü luminus almanco y nia tan scür düd l dé. Mo l'inver é fat insciö y ara ne va pa a l storje atramēter zēnza l rumpe, al é pa dlacé. Düd ó palse d'inver, l sorëdl, les munts, i bosc, i pra y inç dōta l'atra natōra. Inçe la jēnt pò palse de plü, spezialmēter la jēnt da paur. Al é pa bëgn vëi, val sarà-l dagnora da fa, mo impò n'é-l nia plü chël gran laur, co che al é d'isté. An pò pa bëgn ste plü te stüa do na mēsa a carté cun amisc o vijins o compagns, o scenó sōn fur o do fur y tignì y vardé l mugun bun çiald. Pro chësc laur dl dōt nia de fadia vëgn-el spo cunté stōries da rì o da pité, vëi o nia vëi, tratan che al nëi defora, sciöche l cil foss davert.

L'inver é pa inçe na sajun, che i plesc dër a trōpa jēnt. Punsun ma n pü a dōta nosta jēnt jona o m̀anco jona y a düc i turistč, che se devertësc cun i schi. Çiaré-me ma n pü a chères gran lignores de jēnt, che aspeta dan i liftč, sot a vigni tēmp, ores ala lungia, pur gni pro a se lascé trà sö na munt y fa

jö n bel rait. Sce an messass pa aspeté tan dī te na lignora pur gni pro a se cunfessé, ne sa-i iö, çì che an dijess, cis sce al toss n dër frëid y l vënt che sofflass sciöche n mat. Mo al ó pa düd ester! L turismo chilò da nos é diventé le pan da vigni dé y purchël é l'inver inçe diventé chë sajun, che mantëgn tröc ladins. A che i tomass-el mo ite a di giulan inç a Chël Bel Dì, che al se dà l'inver tan blanch y tan lunch. Sce al ne perd madër no la paziēnza, dea ch'i strabaciun pa tan sües festes.

L turismo é da spavēnt dērt, mo i ne dessun nia sciuré sōn na pert Chël Bel Dì, chël é pa çiamó plü dērt. Ester é-l pa chël lasö che se dà y s'à dagnora dé nostes beles munts tan adatates pur l sport da d'inver y pur les belëzes da d'isté. D'inver él spo inçe dër de beles festes y da tröc vëgn-el inç araté les plü beles. Al é chëstes la gran festa da Nadé cun so Maduines, cun sües scincundes, cun la cripele y düd l'ater, che infurnësc les festes. Spo la festa da Nanü cun tan de bambunes che cogora fora pur nüsc trus y fesc catovires a la gola de düc i mituns. L'ultima festa de Nadé é spo S. Guania, o s. Bogna, sciöche i Maroi disc. Dailò roda i trëi resc da na çiasa a l'atra y çianta y disc rimes y präia val pur chë püra jēnt, che ne cunësc nia çiamó la stëra de Betlem y so luminus. Nos dl'Europa ch'i un l'or da sterne, mostrun mo n pü de buna orenté y ti n dun inç n püch a chi che ne n'un n'à dëgun.

Do s. Guania vëgn-el çiamó i gran frëiç y spo va-ra indò cuntra na miù sajun.

Regules tl tēmp pur l'inver:

Dezēمبر morjel,
döt inver resta chël.

* * *

Sc'al tona de dezēمبر čiamó,
tl'an nù l vënt gnarà tres indò.

* * *

Dezēمبر frëid y an da früč
sarà-l sigù pur düč.

* * *

Dezēمبر frëid dassën,
l'aisciüda adora vëgn.

* * *

Sciöche l dezēمبر, insciö l jügn.

* * *

Plü frëid che al é de jené,
plü čiald ch'al gnarà d'isté.
É jené mol y morjël, düť l'an sarà n
pür trapel.

* * *

É dër pici i rüs de jené,
tröc früč y vin al pò garaté.

* * *

Tan de gotes de plöia, de jené, al é
pa vëi,
gnarà-l de mà floč de nëi.

* * *

É-l sëgn la talpina co fesc talpinà,
döra l'inver sigù čina de mà.

* * *

É-l dër frëid de forà,
spo scialdarà agost assà.

* * *

Forà mol y da vënt
n an da früč a nos se cunsënt.

* * *

É-l de forà l tēmp lisier y morjel
spo ne s'un va l'inver nia tan snel

* * *

Vëig-un de forà i moscheruns,
döt l'an nia massa čiald n'aruns.

La tera: forma – dimenjiuns – movimenc

FORMA: Dër da di aratâ-n, che la Tera ess la forma de n disco plat. Hesiod nes la descri sciöch n tambürle gigantesch zircundé dal'ozean y taché sò danter la ota celesta y l'infer. Impormó tl seculo IV dan Cristo s'à-n punsé, che la Tera podess ester na cogura. Dò la teoria dl'astronom Tolo-meo (dl seculo II dô Cristo) é la Tera l zentro dl'Universo; i atri planeč y les stères rodâ te n de incër la Tera arataada ferma tl zentro ia (teoria geozentrica). L'astronom Micorà Copernico (1473—1543) indere dijô, che l Surëdl é ferm y che düč i planeč rodâ incër

ia, che l baratejô dl de y dla nôt é na consequēza dl rodé dla Tera incër se instēssa (teoria heliozentrica). Tl seculo XVII ciafâ l'astronom Kepler (1571—1630) sò les leges, che gorna i movimēč di planeč, y Galilei (1564—1642) confirmâ con sües scopertes y prôs sigüdes la verité dl pinsir de Copernico. Contra la fin dl medemo seculo à-n inče reconesciü, che la Tera n'è nia bel turona mo na cogura n püch platorada ai pols, che la Tera è n sferoide. Deache la Tera n'è gnanca n sferoide bel regular, i dà i geografis a chësta forma speziala l'inom de geoide.

DIMENJIUNS:

Mesa axe dal'equator al zentro dla Tera	=	m	6.378.388
Mesa axe da n pol al zentro dla Tera	=	m	6.356.912
Platoramënt	=		1/297
Zirconferēza dl'equator	=	m	40.076.594
Zirconferēza dl meridian	=	m	40.009.152
Largöra dla Tera de plëgn	=	kmq	510.100.000
Largöra di ozeans y mers	=	kmq	360.700.000
Largöra di continēč y dles isoles	=	kmq	149.400.000

Contegnü dla Tera	= kmc	1.083.319.780.000
Massa — pëis dla Tera	= kg	5,976 setiliuns
Densité mesana dla Tera	=	5,52
(La Tera pesa 5,52 otes de plö che na cogura d'ega grana unfat)		
Distanza mesa Tera — Surëdl	= km	149.509.000
Distanza mesana Tera — Lûna	= km	384.403
Largöra dl'Ozean Pazifich	= kmq	179.700.000
Largöra dl'Ozean Atlantich	= kmq	106.100.000
Largöra dl'Ozean Indian	= kmq	74.900.000
Largöra dl continent Asia	= kmq	44.513.313
Largöra dl continent America (dl Nord y Süd)	= kmq	42.025.821
Largöra dl continent Africa	= kmq	30.136.241
Largöra dl continent Antarctis	= kmq	13.176.727
Largöra dl continent Europa	= kmq	10.522.103
Largöra dl continent Australia y Ozeania	= kmq	8.941.005

MOVIMENČ: La Tera sta bëgn sot a diesc diversci movimënc; valgügn de chisc é de carактер astronomisc y d'atri de carактер fisisc. I movimënc prinzi-pai de carактер astronomisc è chisc: 1) movimënt de rodaziun dla Tera incër süa axe; 2) movimënt de revolu-ziuun dla Tera incër l Surëdl; 3) movi-mënt a cone dl'axe dla Tera; 4) nuta-ziuun o movimënt a zigzag dl'axe dla Tera.

1) **Movimënt de rodaziun:** La Tera roda üna na ota incër se instëssa te 23 ores, 56 minüch y 4 secunč; chësc tēp se tlama „de dô les steres” „o de sideral”, purčiodi ch'al é l tēp cha passa danter dôes passades indolater de na medema stëra söl medemo meridian dla Tera. Mo l dër de, l „de su-redlar o tropisc”, düra zirca 4 minüch plö di: da 24 ores y 30 secunč d'invern a 23 ores y 59 minüch y 39 secunč d'istë. L de suredlar è l temp, che passa danter dôes passades indolater dl Surëdl al medemo meridian dla Tera. Chësta desfarënzia danter i dui dis vëgn dal fat, che la Tera mëss vigne de se rodé n zig plö inant, che mâ de na rodada avisa incër se instëssa, pur ruvé in confrunt al Surëdl tla medema posi-ziuun dal de denant. L movimënt de ro-daziun à pur conseguëza l baratejô dl de y dla nôt. Al'equator se möi n punt o na porsona cun la Tera åla velocitè de 465 metri al secund, de 27,831 chi-lometri al minüt o de 1669,858 chi-lo-metri al'ora; chilò da nos se möi n punt o na porsona cun la Tera a zirca mesa la velocitè nominada dessura. La Tera

se möi incër se instëssa da west a ost.

2) **Movimënt de revoluziun:** La Tera roda incër l Surëdl te 366 dis y 6 ores y 9 minüch dô les stëres y te 365 dis y 6 ores y 4 minüch dô l Surëdl, che foss te n ann dô les stëres o ann sideral; la Tera mëss fa te 365 dis y sis ores 366 rodades y n chert. La Tera fesc sön so iade incër l Surëdl zirca 939 miliuns de chilometri (2.567.875 km al de, 107.000 km al'ora, 1783 km al minüt o 29,7 km al secund!). La Tera ne fesc ne sta gnanca bel rodunta impè, mo n püch ceca: ala fesc n piz de 66 gradi y mez impè de 90 gradi in confrunt al plan de rodaziun y de revoluziun. Chisc fač à pur conseguëza les sajuns dl'ann. Inče söl'iade incër l Surëdl va Tera dal Surëdl è-l na desfarënzia de zirca 6 miliuns de chilometri. La Tera nia na roda bel turona, mo ovala; dan-ter la maiù y la mëindra lontananza dla la Tera da west a ost.

3) **Movimënt a cone dl'axe dla Tera:** I stüdià à ciafé fora, che les dôes mes-es axes dla Tera, pur gauja dla maiù forza d'atrasiun dl Surëdl y dla Lûna söl'equator, bandurëia n püch y che vigne mesa axe descì tl spaziu n cone cun la spiza al zentro dla Tera. Chëst movimënt à pur conseguëza, che l Surëdl incunta l prüm de d'aisciöda (20 o 21 de merz) l'equator zirca 20 minüch denaňt che la Tera ais compli na roda intira de de revoluziun incër l Surëdl. Chëst movimënt à inče pur conseguëza la desfarënzia danter l'ann dô les stëres y l'ann dô l Surëdl.

4) **Nutaziun o movimënt a zigzag dl'axe dla Tera:** Al se trata de n bandoramënt periodisc y eliptisc dl'axe dla Tera, che se complësc te 18 agn y mez y che provochëia variaziuns periodiches tl spazamënt nominé dessura. I dui pòls ne descri nia na roda bel regulara, mo na roda a zigzag. La nutaziun è na consequënza dl'atraziun dla Lùna söla Tera. Taché adüm ales medemes gaujes è plö sigü inçe l spostamënt dl Pol dla Tera, da chël ch'al vëgn de piceres variaziuns tla larghëza dla Tera.

VARIETÉS Y CURIOSITÉS

Les maiüs isoles:	Groenland (America)	kmq	2.175.600
(dl Monn)	Guinea Nöia (Ozeania)	kmq	785.000
	Borneo (Asia)	kmq	736.000
	Madagascar (Africa)	kmq	587.000
	Baffin (America)	kmq	476.000
	Sumatra (Asia)	kmq	420.000
Les maiüs isoles:	Gran Bretagna	kmq	229.885
(dl'Europa)	Island	kmq	102.820
	Irland	kmq	84.420
	Zemlja Nöia (Ruscia)	kmq	82.600
	Spitzbergen (Norvegia)	kmq	39.500
Les maiüs isoles:	Sizilia	kmq	25.426
(dla Talia)	Sardegna	kmq	23.813
	Elba (Toscana)	kmq	223
	Sant'Antioco (Sardegna)	kmq	109
	Pantelleria (Sizilia)	kmq	83
I maiüs leč:	Mer Caspio (Asia)	kmq	371.000
(dl Monn)	Lech Dessura (America)	kmq	84.131
	Victoria (Africa)	kmq	68.100
	Aral (Asia)	kmq	65.500
	Huron (America)	kmq	61.797
	Michigan (America)	kmq	58.016
I maiüs leč:	Ladoga (Ruscia)	kmq	18.130
(dl'Europa)	Onega (Ruscia)	kmq	9.550
	Vänern (Svezia)	kmq	5.585
	Ginevra (Francia-Svizra)	kmq	580
	Costanza-Bodensee	kmq	539
I maiüs leč:	Garda (Lombardia)	kmq	370
(dla Talia)	Maggiore (Lombardia)	kmq	212
	Como (Lombardia)	kmq	146
	Trasimeno (Umbria)	kmq	128
	Bolsena (Lazio)	kmq	114
Les maiüs eghes:	Nil-Kagera (Africa)	km	6.671
(dl Monn)	Mississippi-Missouri (America)	km	6.418
	Mazonas-Ucayali (America)	km	6.280
	Yangtzekiang (Asia)	km	5.800
	Ob - Irtys (Asia)	km	5.410
	Hwangho (Asia)	km	4.845
Les maiüs eghes:	Volga (Ruscia)	km	3.688
(dl'Europa)	Donau (Germania - Mer Fosch)	km	2.960
	Ural (Ruscia)	km	2.534
	Vistola (Polonia)	km	1.387
	Rhein (Germania)	km	1.326
	Loire (Francia)	km	1.020
	Tago (Spagna)	km	1.010

Les maiùs eghes: (dla Talia)	Po (Piemont - Mer Adriatic)	km	652
	Adesc (Adesc Alt - Mer Adriatic)	km	410
	Tevere (Toscana - Mer Tirreno)	km	405
	Arno (Toscana)	km	241
	Piave (Veneto)	km	220
I maiùs dlacials:	Vatna Jökull (Island)	kmq	8.000
	Malaspina (Alaska)	kmq	3.800
	Jostedalsbre (Norvegia)	kmq	1.100
	Swärtisen (Norvegia)	kmq	450
	Aletsch (Svizra)	kmq	115
	Gorner (Svizra)	kmq	68
	Mer de Glace (Francia)	kmq	55
Fiescher (Svizra)	kmq	41	
Les maiùs altèzes: (dl Monn)	Everest (Himalaja - Asia)	m	8.848
	K 2 (Asia)	m	8.611
	Kanchenjunga (Asia)	m	8.585
	Makalu (Asia)	m	8.470
	Dhaulagiri (Himalaja - Asia)	m	8.172
	Annapurna (Asia)	m	8.078
	Aconcagua (Andes - America S.)	m	6.959
	Illampu (Andes)	m	6.550
	Chimborazo (Andes)	m	6.272
	Mc Kinley (Alaska - America N.)	m	6.187
	Orizaba (Mexico - America Z.)	m	5.700
	Popocatepetl (Mexico)	m	5.452
	Kilimangiaro (Africa)	m	5.895
	Kenya (Africa)	m	5.198
	Ruwenzori (Uganda - Africa)	m.	5.119
	Carstensz (Guinea N. - Ozeania)	m	5.030
	Mauna Kea (Hawai - Ozeania)	m	4.205
Markham (Antarctis)	m	4.572	
Kosciusko (Australia)	m	2.230	
Les maiùs altèzes: (dl'Europa)	Mont Blanch (Alpes de Savoya)	m	4.810
	Monte Rosa (Alpes de Wallis)	m	4.633
	Dom (Alpes de Wallis)	m	4.545
	Matterhorn (Alpes de Wallis)	m	4.478
	Finsteraarhorn (Alpes de Bern)	m	4.274
	Grossglockner (Austria)	m	3.797
	Wildspitze (Austria)	m	3.774
	Grossvenediger (Austria)	m	3.674
	Sierra Nevada (Spagna)	m	3.481
	Maladetta (Pirenei - Spagna)	m	3.404
	Tatra Alta (Carpazi)	m	2.665
	Galdhöppigg (Norvegia)	m	2.469
Les maiùs altèzes: (dla Talia)	Monte Rosa (Alpes de Wallis)	m	4.634
	Gran Paradiso (Alpes Grajes)	m	4.061
	Piz Bernina (Bernina)	m	4.049
	Ortles (Ortles)	m	3.899
	Monviso (Alpes Cozies)	m	3.841
	Adamello (Adamello)	m	3.554
	Hochfeiler (Zillertaler)	m	3.510
	Marmoleda (Dolomites)	m	3.342
	Etna (Sizilia)	m	3.340
Gran Sasso (Apenins)	m	2.912	

Les maiùs profunditès:	Fossa dles Filipines (Ozean Pazifich)	m 11.486
	Fossa dles Mariannes (Ozean Pazifich)	m 11.033
	Fossa dl Iapan (Ozean Pazifich)	m 9.435
	Fossa de Kermadec (Ozean Pazifich)	m 9.427
	Fossa de Portorico (Ozean Atlantich)	m 9.199
	Fossa dla Tonga (Ozean Pazifich)	m 9.184
	Fossa de Fleming (Ozean Pazifich)	m 8.650
	Fossa de Richards (Ozean Pazifich)	m 7.635
	Fossa Hebrides Nöies (Ozean Pazifich)	m 7.570

I MAIUS Y MEINDRI STATI DL MONN

1) I maiùs Stati dl Monn dô la largöra:

Union dles Republiches Sozialistes Sovietiches (URSS) (Europa - Asia)	22.402.000 kmq
Canada (America dl Nord)	9.976.000 kmq
Republica dl popolo Cinese (Asia)	9.561.000 kmq
Stati Unis d'America - USA (America dl Nord)	9.520.000 kmq
Brasil (America dl Süd)	8.512.000 kmq
Australia	7.687.000 kmq
India (Asia)	3.268.000 kmq
Argentina (America dl Süd)	2.780.000 kmq
Sudan (Africa)	2.506.000 kmq
Congo - K. (Africa)	2.345.000 kmq
Algeria (Africa)	2.301.000 kmq
Arabia Saudita (Asia)	2.253.000 kmq
Mexico (America dl Nord)	1.972.000 kmq

2) I maiùs Stati dl Monn dô la popolaziun:

Republica dl popolo Cinese (Asia)	720.000.000 ab.
India (Asia)	511.000.000 ab.
Union dles Republiches Sozialistes Sovietiches - URSS (Europa - Asia)	234.000.000 ab.
Stati Unis d'America - USA (America dl Nord)	200.000.000 ab.
Indonesia (Asia)	111.000.000 ab.
Pakistan (Asia)	107.000.000 ab.
Iapan (Asia)	100.000.000 ab.
Brasil (America dl Süd)	90.000.000 ab.
Republica Federala Todescia (Europa)	60.000.000 ab.
Nigeria (Africa)	58.000.000 ab.
Gran Bretagna (Europa)	55.000.000 ab.
Italia (Europa)	54.000.000 ab.
Francia (Europa)	50.000.000 ab.

3) I mëndri Stati dl Monn dô la largöra:

Vatican (Europa)	kmq	0,44
Monaco (Europa)	kmq	1,50
Nauru (Ozeania)	kmq	21
San Marino (Europa)	kmq	60
Liechtenstein (Europa)	kmq	160
Maldive (Asia)	kmq	298
Malta (Europa)	kmq	316
Barbados (America dl Nord)	kmq	430
Andorra (Europa)	kmq	453
Singapur (Asia)	kmq	581

4) I mëindri Stati dl Monn dô la popolaziun:

Vatican (Europa)	ab.	1.000
Nauru (Ozeania)	ab.	6.000
Andorra (Europa)	ab.	14.000
San Marino (Europa)	ab.	18.000
Liechtenstein (Europa)	ab.	23.000
Monaco (Europa)	ab.	23.000
Maldives (Asia)	ab.	101.000
West - Samoa - Ozeania (2842 kmq)	ab.	130.000
Sikhim - Asia (7.107 kmq)	ab.	180.000
Island - Europa (102.828 kmq)	ab.	196.000

NB. Por pudei s'imaginé plö saurì la grandèza o picolèza di Stati nominà dessura, dess-al gni confrontà cun l'Italia, cun nosta Regiun Trentino - Adesc Alt, cun la Ladinia y la Val Badia.

Italia	kmq	301.249	—	ab.	54.000.000
Trentino - Adesc Alt	kmq	13.613	—	ab.	830.000
Ladinia (Val Badia, Gherdena, Fascia, Fodom y Ampez)	kmq	1.250	—	ab.	33.000
Val Badia	kmq	402	—	ab.	7.800

La Lùna

La Lùna è l'unico satelit dla Tera. Ara è a na lontananza mesana dala Tera de 384.403 chilometri; s'ua lontananza varièia da 356.410 a 406.670 chilometri. Na ferata, che jiss a 120 chilometri al'ora, ess 19 edemes por ruvé söla Lùna; Apollo 11 à albu cater dis y la lüm rifetada dala Lùna à püch plö de n secund. La Lùna à n diameter de 3480 chilometri (zirca n quarto de chël dla Tera) y na largöra de 38.000.000 chilometri quadraç (les dües Americhe n'è 42.000.000). La Lùna è n corp destödé y slumina purchél de lüm rifletada dal Surëdl. La Lùna è sënza aria y sënza ega. La temperaturä varièia, aladò dles zones sluminades dal Surëdl o dles zones scöres, da 120 gradi sura la nula a 150 gradi sot la nula. Söla Lùna è-l planüres y munts, cercli y craters, sfesses. Ales planüres i è-l gnü dé l'inom de mers. Les munts è dütes vulcans cun craters destödà; ares arjunč altèzes de 11.000 metri. I cercli è de gran depressciuns (planödes basse) a forma de n cercl. Danter les scopertes plö nöies è-l inçe chësta: La Lùna n'è nia turona sciöch' na cogura, mo sciöch' n për, cun na goba cuntra la Tera y l'atra dal'atra pert. La Lùna

è cater miliards y mez d'agn vedla; ara dess ester plö vedla dla Tera.

La Lùna è sotmetüda a trei movimënc, tla direziun cuntra l'ora: 1) movimënt de rodaziun incër s'ua axe; 2) movimënt de rivoluziun incër la Tera; 3) movimënt de traslaziun cun la Tera incër l Surëdl. La Lùna roda incër se instessa y incër l Surëdl tl medemo tēmp: te 27 dis, 7 ores y 43 minüč dô les stères y te 29 dis y 12 ores y 44 minüč dô l Surëdl. Purchël nes oj-la dagnëra la medema pert. Mo l'aspet dla Lùna müda impò da n de al'ater: l satelit passa da na s'ua fase al'atra. Chëstes fases depënd dala posiziun dla Lùna tratan so movimënt de revoluziun in confront ala Tera y al Surëdl. Canche la Lùna è danter la Tera y l Surëdl, nes oj-la la pert scüra y n'è nia da udei: al è la fase de Lùna foscia (la Lùna s'alza da duman y va jö da sëra). Canche la Lùna à a per dla Tera, è-l da udëi mez l toch dla pert sluminada (o la quarta pert de dōta la Lùna): al è l prüm chert de Lùna (la Lùna s'alza da misdè y va jö a mesanöt) o l'ultimo chert de Lùna (la Lùna s'alza a mesanöt y va jö da

(foto Erlacher)

misdè). Canche la Lùna è bel ia dô la Tera y che la Tera è danter la Lùna y l Surèdl, è-l da udei düta la pert sluminada dla Lùna: al é Lùna plèna (la Lùna s'alza canche Surèdl va jö y va jö canche l Surèdl s'alza). Canche la Lùna è bel avisa danter la Tera y l Surèdl (che pò mâ suzeder da Lùna foscia), nes stop-la l Surèdl: nos un na scürité dl Surèdl. Canche la Lùna è bel avisa ia dô la Tera (che pò mâ suzeder da Lùna plèna), vègn-la stopada dala Tera: nos un na scürité dla Lùna. La Lùna roda cun la Tera incër l Surèdl te n ann.

La Lùna provochèia söla Tera les mares altes y basses, de piceres müdaziuns tla presciun dl'aria y n'aziun söl magnetismo dla Tera in relaziun a süa distanza; mo ala ne influèsc nia söles condiziuns dl tëmp, söl crèscè dles piantes, söles maraties dla jent y di tiers.

In'ultima çiamó in cürt n pü' de storia di jori de sateliç artifiziai y de barches spaziales cun jënt, n pü' de

storia sciöch'an è ruvà söla Lùna. Ai 4 d'october 1957 slopetâ sö i Rusci l prüm satelit artifizial a jorè incër la Tera, l „Sputnik 1”; ai 31 de genaroiener 1958 slopetâ sö inçe i Americagn so „Explorer 1”. Ai 12 d'auri 1961 slopetâ sö i Rusci süa barca spaziala „Wostock 1” cun Gagarin, la prüma persona tl spazio; ai 5 de ma slopetâ i Americagn sö süa barca dl spazio cun Shepard, l prüm astronauta american. Rusci y Americagn à spo slopeté sö inant sateliç d'ert incër la Tera y l Surèdl. cuntra la Lùna, Venus y Mars, mo sanbègn inçe barches tl spazio cun üna o dües o trei persones, ch'è rodades tröpes otes incër la Tera. Al è inçe sté dües desgrazies, olà che trei Americagn y n Ruscio à pordü la vita. I jori plö dalunç y de morveia è garatà ai Americagn cun „Apollo” 8 — 11: Apollo 8 cun Borman, Lovell y Anders è jorè pur la prüma ota incër la Lùna; Apollo 11 cun Armstrong, Aldrin y Collins à porté i prüms dui astronauti ad arsi söla Lùna.

A. D.

RIMA POR NA SARADA

- 1) En bel y en bun dé a os düč canč!
Olà jeis-e pa encö con üsc plü bi
guanč?
- 2) Belo dio suns-e tlò por s'aspeté:
al metess presc man da mo jeré!
- 3) Al mo pö ch'i eis-e inče na nücia:
i ne la menareis mino ia sön Püčia!
- 4) Na nücia s'eis-e chiri fora öna dles
plü beles:
ara è plü bela de dötes les sonseles.
5) Fora de čiasa de so pere vegn-era
sen menada;
cösta è la vita co è por era desti-
nada.
- 6) Da pere y oma ciaf-era čiamó la
benedisciun
ch'ara i vai dagnora der bun.
- 7) Encö la menareis-e sö da Signur
Degan,
enlò sarà-l la bela festa co met
man:
- 8) el fajarà con entrami en bel gran
grop
co sarà por döta osta vita ciolé
toch.
- 9) Chel ne va plü da desfà,
gnanca sce a l'önn o a l'ater al i
an röarà.
- 10) Adencuntra vegn-ai chi de Badia
con na gran alegria.
- 11) La musiga sona, de Badia è la
banda;
ar'aspeta la bela nücia co ven con
la gherlanda.
- 12) Da pié ia ès-era tlò La Pli
acompanada da n tlap de sonsi.
- 13) Cösta è Milia dal Tescere!
Tan i an cresc-el mo a düč endere!
- 14) Nos d'La Pli n'orun nia la lascé jì,
mo i ne podun nia plü la tegnì!
- 15) Sen che chi de Badia ven a s'la tó,
se tom-era a nos ete enpormò:
- 16) sc'i fosson nos jüs a s'la cherì
jö dal Tescere d'La Pli!
- 17) Mo sen è-l belo massa tert:
al s'an röa; i àn ben tan en-iert,
- 18) mo i messun mât i la lascé a chi
de Badia
cösta bela gran fia.
- 19) Mo sc'i oreis passé nosc confin,
enlò podeis-e pa ben n pü dauri le
taquin,
- 20) zonza ne podareis-e ben nia der
tlò La Pli l'üsanza è pa enciö!
- 21) Sen, oreis-e paié o no??!
Zonza poduns-e čiamó s'la tó!

Clara Willeit, Biei

(foto Erlacher)

CRONICH

Al é indó passé n ann y al mët man n ann nü, l'ann dl Signur 1970. Porchël suns' inçe iö, l „calënder ladin”, indò söll'ade. I sper de avëi podü ruvé te dütes les çiases y families dla Val Badia y tles families ladines tl foresto, d'ester gnü tut sö con plajëi. Do ch'i s'à porté dant de bi toç de prosa y poesia, ó-i çiamó in ultima Se cunté val fora dla cronich dl 1969, di avenimënc plö importanç sozedüs fora por nosc Monn turonn, tl'Italia, te Südtirol y tla Val Badia.

L'ann 1969 è plö o manco sté n ann de benedisciun por l'umanité. La vera tl Vietnam y te Biafra sciöche i combatimënc incër Israel è jüs inant; al è sté revoluziuns te diversci Stati y de gragn disordini chilò y ailò; al è sté tremoroc, catastrofes, desgrazies tl'aria, söl mer y söla teraferma. Mo tan de plü è-l gnü fat por mioré la situaziun dla popolaziun tla meseria y tla desfortüna; al basta punsé ai miliardi ch'è gnüs dà fora por daidè dlunch fora por l Monn. In plö jarà l'ann 1969 ite tla storia sciöch'ann di gragn jori incër y sö la Löna.

America dl Nord

L maiü avenimënt dl'ann 1969 è bëgn stada la conquista dla Löna. Bele da Nadé dl 1968 è i trëi astronauç americagn Borman, Lovell y Anders jorà por la prüma ota cuntra la Löna y diesc otes incëria. Do che trëi d'atri astronauç â porvé fora l „modulo lönar” joran incër la Tera (de merz dl 1969), l'â i trëi astronauç Stafford, Cernan y Young porvé fora sö n jore incër la Löna (de ma). De iuli/lugio è-l spo garaté l gran jore por arsi söla Löna: i trëi astronauç Armstrong, Aldrin y Collins è jorà cun l'astrobarca Apollo 11 cuntra y incër la Löna, Armstrong y Aldrin è arsis cun so modulo söla Löna y düc trëi è do otedé indò ruvâ sagns intun zoruch söla Tera. De novëmber jorâ bele la secunda partida de astronauç americagn, Conrad, Gordon y Bean, in direziun dla Löna y arsi lassö. Inçe chëst jore è jü bun. Tratan

l'ann 1970 ó i Americagn joré dui o trei iadi ad arsi söla Löna.

Richard Nixon, l nü presidënt di Stati Unis d'America, à passé so prüm ann de aministrazion y à fina sëgn podü mantigni bel püch y nia de chël ch'al â impormetü a sö litadusc; mo al à pö çiamó trëi agn de tëmp. Ala fin de novëmber è-l mort l pere-capofamilia dl conesciüs Kennedy. I Mori pè-l che sè sides architã ia, mo la resistënza cuntra la vera tl Vietnam vëgn tres maiü. Da decordé è çiamó danter l'ater les gran burasches, che à toché perts di Stati Unis y à gaujë de grandiscimi dagns y tröc morç.

America dl Süd

L'America dl Süd o America latina (porçiodiche la popolaziun rejona in gran pert lingac neolatins: spagnöl y portogheje) è n continënt sënza pesc. Oramai te vigne Stato dal Mexico al'Argentina è-l sté l'ann passé o na rivolta o de gragn dejordini. La gauja prinzipala forma les stletes condiziuns soziales dla popolaziun y i gragn contrasç danter i patruns y i servidusc, che Fidel Castro (l capo dl Stato comunista de Cuba) anüza por tizé a so plajëi. Danter i dui Stati de Honduras y de El Salvador foss-l, por gauja de na partida de calcio, presc rot fora na vera; ai s'è bele saltà adoss, mo in ultima s'è-si impò gnüs a bones.

Africa

Danter la Nigeria y Biafra (dui Stati tl' Africa zentrala, che aldí na ota adöm) è la vera zivila jüda inant. Tramí dui è ala fin dles forzes y al pè, ch'an ois pa se gni. Tla Libia, tla Somalia y tl Sudan à i soldas surantut l govern; tla Libia è-l gnü metü jö l re Idris I°. Tla Republica Südafricana y tla Rhodesia goerna na minoranza blančia sora na gran maioranza mora; altró è-l scialdi Mori capi de Stato y de goern (nia dagnëra por la fortuna dl Stato). L'Egito è praticamënter tles mans di Rusci: chisc dess daidè l pre-

sident Nasser a istrui y rinforzé l'esercito egizian por n'atra vera cuntra Israel; mo in pratica verd-i Nasser y fistidiei-i, che les ermes y i scioldi imprestà ne vais nia indò pordüs y che l'Egito ne saltes nia adoss a Israel.

Asia

Danter Israel y i Stati Arabesc incèria n'è-l čiamó degüna pesc y al manacia de rumper fora la quarta vera (do chèles dl 1948, dl 1956 y dl 1967). Degüna tria ne à dandadüt i partisaneri arabesc, che à tles mans la Giordania y l Libano, jënt che ne n'ó nia lauré y che se lascia gian mantigni. Porchël oress-i mefo inče avèi Israel, l'urt dan düt l desert incèria. Mo Israel ne scona nia y dà zoruch sènza pordonn. — Tl'India à l govern da combater cuntra de gran dificoltés, porčiodiche la popolaziun ne n'ó nia massa lauré y vi porchël te na gran meseria. Mo al pè impò, ch'ala vades bel plan sòpert, porčiodiche an čiara de se n'aprofité dl West y dl'Ost. — La China è sciöche na cialdira plèna de dinamit sura n fuch ia: guai sc'al à da gni tizé massa y ch'ala à da ji ciara, che i 700 miliuns de Chineji à da rumper fora de sòa porjun de bambù! — Tl Vietnam va la vera dagnèra čiamó inant. Mo tl Vietnam n'è-l nia ma vera, mo inče revoluziun: revoluziun da pert di partisaneri comunisč dl Vietcong cuntra l govern de Saigon. — L Giapone, l'unico paisc dl monn che s'à ciafé döes bombes atomiches jö por l če y che dan 25 agn è a tera, à indò fat sò düt cant y è diventé l plö rich dl'Asia y la terza potènza economica dl Monn (do i Stati Unis y la Uniun dles Republiches Sovietiches = dla Ruscia).

Uniun dles Republiches Sozialistes Sovietiches = RUSCIA

I Soviets čiara dandadüt de tigni trates les cordes danter Mosca y les capitales di Stati satelič (comunisč) ia do la coltrina de fer: con la Polonia, la Republica Democratica Todescia, la Cecoslovachia, l'Ungaria, la Bulgaria y la Romania. Ma la Iugoslavia y l'Albania è stades bones a ti sciampé y god na zerta autonomia. L'Ungaria y la Cecoslovachia, ch'à inče porvé de se

staché dala Ruscia, l'à paiada borta, y de do ne n'á gnanca plö degügn porvé a nia olghé/stimé a Mosca. — De merz s'è la Ruscia y la China saltades ti čia-vèis; an aratá bele, che i dui giganč comunisč se saltass por dassen adoss y ch'al dess ca na gran vera danter i dui „fredesc”. Mo l prigo ch'al rumpiss fora la terza vera dl Monn o de gni coionà indertüra dal rest dl Monn i à destut de fa vera y i à unis a se gni a bones. — Tla Ruscia è-l gnü slopeté sò d'october trèi fligri spaziai cun indöt set persones tl medemo tēmp; ai è rodá incèr la Tera y s'á baraté fora astronaut, mo l'esperimēt de boli adöm döes o trei barches spaziales pè-l che ne sides nia garaté. — D'aisciöda è-l tomé fora na maratia de morvèia, la „generalitis”, che à costé la vita a dejedot generai tl tēmp de dui mensc.

Europa

Tla **FRANCIA** n'è la popolaziun nia plö cuntēta cun so presidēt De Gaulle. Porchël s'á l general punsé de reformé l senat dla Republica y l'aministrazium di departimēnč (dles provinzie). Al à tignì n „referendum” y à damané, sce la jënt è a üna cun èl o no. La popolaziun i à dit de no y De Gaulle s'è do ònesc agn de presidēza trat zoruch. Presidēt nü è spo diventé Pompidou, l compagn de De Gaulle.

Tla **GERMANIA** è bëgn les lites por l „Bundestag” (l Parlamēt) stades l'avenimēt plö important. La CDU/CSU è bëgn restada cun sù 46,1 porcēt dles usc y 242 deputés l partì plö sterch, mo al n'ess adoré 250 deputés por avèi la maioranza assoluta. L' SPD à ciafé 42,7 percent dles usc y 224 deputés; l' FDP à ciafé 5,7 porcēt dles usc y 30 deputés. Dütes les atres listes n'á nia arjunt i cin porcēt dles usc, ch'ales messà avèi por ciafé n deputé, y è insciö tomades fora (danter chēstes inče chēla dl' NPD). L' SPD s'á atira metü adöm cun l' FDP y à formé te n cürt tēmp n govern sot Willy Brandt. Conseguēzes: la CDU/CSU è passada al'oposiziun y la valüta todescia è alzada dl 8,5 porcēt.

La **GRAN BRETAGNA** rüva tres te de maius dificoltés por gauja de sües püches colonias y sü condomini fora por l Monn, mo dandadiüt por so isolamënt tl'Europa. Do chësta gran vera è-la gnüda inviada de fa pert dl Marcé Comun Europeo, mo ala n'ä nia oriü; sègn prèi-la de podèi fa pert. Mo denant che gni tuta sö mëss-la se mudé daite y se adaté al sistem economich dl'Europa continental. — De gran dificoltés à-la chëst'ultimo ann inçe albü tl'Irlanda dl Nord, olà ch'al è rot fora de gran stritaries y discordies danter i catolizi y i protestanč. I protestanč è rič y à l govern tles mans, i catolizi è plötost dla meseria y n'ä püch y nia da di. In plö è-l tröc catolizi, che oress — sciöch'ai è na ota stà — se destaché dala Gran Bretagna y se unì al Stato catolico dl'Eire.

Tla **SPAGNA** è l prinz Juan Carlos de Bourbon destiné a diventé re do les demisciuns o la mort dl general Franco. Por gauja dla penisola de Gibiltera (che geograficamënter alda pro la Spagna y noliticamënter pro la Gran Bretagna) s'è i dui Stati n pü saltà ti ciavëis.

Dal **VATICAN**: L papa Paul VI° n'ä nia da ri y tröp da combater te čiasa y fora de ca. Dificoltés i fesc valgügn membri dla curia a Roma, mo inçe diversci vëschi fora por l monn; tröp da laur i dà spo i proi por gauja dl zelibat. D'october è-l sté a Roma na sinoda straordinaria di vëschi por traté diversci problems dla dlijia y dla religium, mo i dui problems dla pilora y dl zelibat n'è nia gnüs tratà. La Dlijia catolica passa tèmps dër critic y l napa ciafa da des-ciolé problems dër delicač. Purater: la nöia liturgia tl lingaz dla oma plesc tres plö y plö ala jënt. L papa à fat a mez isté na vijita ofiziala al Stato de Uganda tl'Africa. I orun perié por l papa y por la Dlijia.

Italia

I avenimënc plö importanč è stà chisc: Dò les lites politiches dl 1968 è-l defata gnü formé n govern provisorio sot Leone. De novèmber spo è-l gnü metü adöm n govern con na bona

maioranza sot Mariano Rumor. Mo chëst govern à ma albü mez ann de vita, spo è-l jü in broda por gauja dla crise tl PSI, che s'è despartì tl PSI y PSU. I avenimënc plö importanč tla vita economica dl Stato forma sènz'ater i tröc scioperi, che döra da mëisc y che à toché dotes les rames dl'economia: al è jü a perde zirca 300 miliuns de ores de laur. Inçe i scolari y studënc, dala scola mesana in sö, à fat desmostraziuns, sciomia che l govern i è jü ad incuntra con tröpes reformes dla scola. In plö è-l gnü fat valgügn atentač sön ferates. Les forzes dl'ordinò publico à tröp laur por combater l banditismo y i colpi de lotri cuntra i bëgns publizi y privač. Propi l'ultimo momënt vegn-un a savèi, che la Čiamena di deputés à dé pro la lege por conzeder l divorzio inçe tl'Italia, cun 325 cuntra 283 usc. Al manacià purater inçe de gni scrit fora lites politiches por meter da nü l parlamënt, mo sègn ne n'ald-un pa plö nia dainciarà (i partis de maioranza se tèm de perde usc y tröc parlamenters de perde l post, sc'al gniss lites nöies).

Südtirol — Provinzia da Balsan

Inçe por la popolaziun dl Südtirol è l'ann 1969 sté n ann plëgn de avenimënc. Economicamënter pò la jënt ester cuntënta: al à dé ca tröpa ordöra y üa, de bun vin, blâ y fëgn assà; l movimënt di foresti è sté extra gran. Mo al è inçe sté valgünes desgrazies söles munts y tles campagnes, söles strades y tles fujines; al è sté valgügn de gragn mes de fuch, che à desdrüt čiases, majuns y bosch. Do les lites politiches y aministratives dl'ann 1968 è-l sté ai 8 de jügn dl'ann passé les lites de Comun. I resultač de dotes trëi les lites è bele gnüs portà denant. Al dess ma čiamó gni decordé, che tl Cunsei regional y provinzial è-l inçe indò ruvé n Ladin: Franz Demetz de St. Cristina, y che cater di cin Comuns dla Val Badia à müdé umbolt (sc'al è sté por val o no mëss-un impormó odèi). Da sègn inant resta inçe l Cunsei regional y provinzial y i Cunseis de Comun cin agn „in carica”, sciöche l parlamënt. Do l maiü avenimënt è bëgn sté,

ch'al é finalmënter ruvé alerch l „pachl” o la racolta dles propostes sciacarades fora danter l'Italia y l'Austria y Südtirol por miore l statut d'autonomia de nosta provinzia. Al n'è nia na scincunda de Chël Pic Bambin, che contëgn düüt čiche la popolaziun s'à dejidré, mo al prejënta na mioriaziun in confrunt dl statut da sëgn. Al è di ala lungia gnü sciacaré ia y ca por ciafé chëst y chël'ater, mo de plö pèl ch'al ne sides nia sté mitl de arjunje. La prüma istanza che messâ ciafé l „pacl” por l'ejaminé è la SVP: la giunta dla SVP l'à plö dis ala lungia ejaminé y in ultima racomané cun 41 cuntra 23 usc ala reuniun generala de l'azeté; la reuniun generala l'à azeté cun 583 cuntra 492 usc. Sëgn rüva l „pacl” dan l parlamënt a Roma y a Viena y messâ čiamó dan Nadé gni traté. L „pacl” contëgn inče valgünes coses por i Ladins dla Val Badia y de Gherdëna (mo nia por chi de Fascia, Fodom y Ampëz, porčiodich'ai è sot Trënt y Belluno). Chisc dess ciafé a Balsan n „intendent” = proveditur ai stüdi ladin por dōtes les scoles ti Comuns ladins, n rapresentant ladin tl Cunsëi regional y te chël provinzial de Balsan, la rajun de gni daidà söl čïamp dla cultura, dla stampa y dl radio.

Val Badia

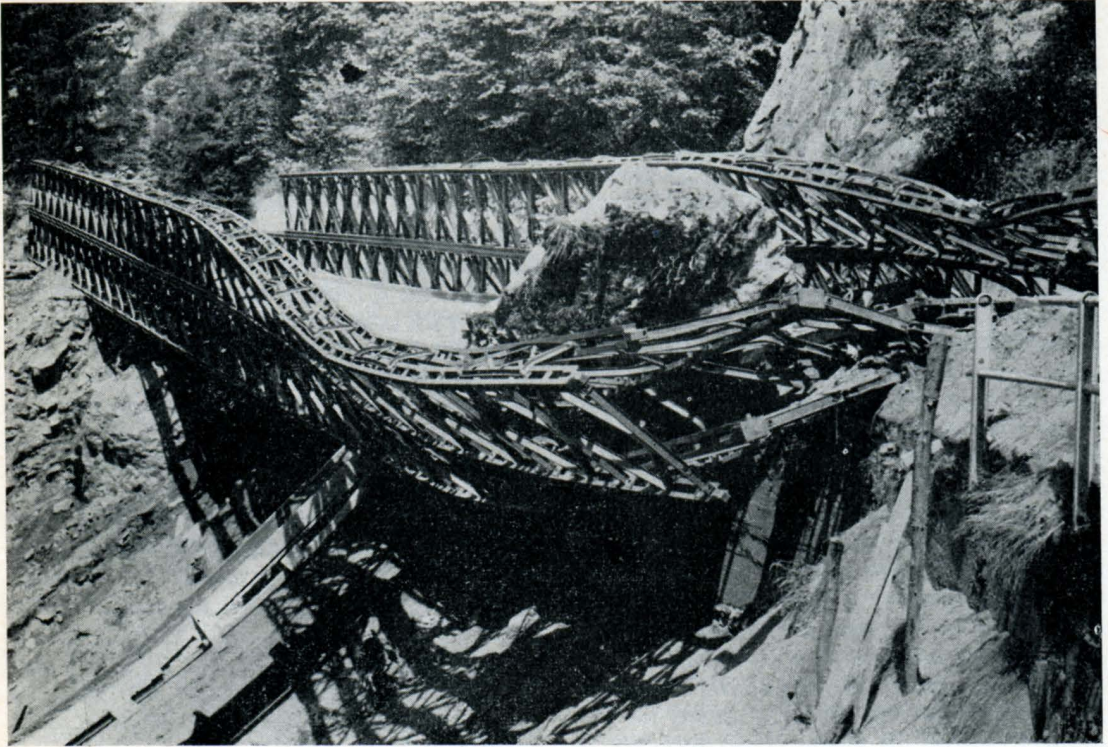
Denant che pié l jore da Comun a Comun y da paisc a paisc valgünes notizies fora dla vita amministrativa, culturala y dl laur. La vena dla Val Badia, la strada nazionale nr. 244, che da S. Laurënz condüca a Reba y che por gauja dles gran eghes dl'ann 1966 è gnüda dër rovinada, à-n finalmënter ruvé de cuncé: an l'à trata plö rodunta y slargiada y an i à fat de gragn mürs cuntra l'ega. — D'inver è-l sté nëi assà, d'isté è-l sté plötost frëit mo bel, d'alton è-l sté dui mense ala lungia l plö bel tēmp. Düüt chëst à porté pro, che l moviment dl foresti è diventé cotan maiü. che i paurš à podü fa na bona racolta di früč dla campagna, che la jënt à tröp laur y da vire, che la jënt se stà bëgn y pò dassënn frabiché. L „calënder ladin” à purater podü odëi con plajëi, ch'al vëgn scrit söles čiasas

privates y d'alberch tres de plö inoms ladins: inoms tuč fora dala geografia, dala storia, dala legënda y dala flora dles Dolomites (inoms sciöche „Italia” y „Monaco” n'à chilò da nos nia da chiri). Important è-l inče, che i inoms scrič söi fabricaç vëgnes scrič por ladin, nia por talian o todësch.

Dër tröp è-l tratan l'ultimo ann gnü fat söl čïamp dla cultura ladina. Tla Val Badia è-l bëgn cater uniuns culturales plö trëi uniuns dl teater, dodesc cori de dljia y cin müsighes. La uniun culturala „Ert por i Ladins” dà vign'ann fora l „Calënder ladin” y l sföi de cultura „Rezia” (la „Rezia” dl 1969 à por titolo „Legendes y credënzes ladines” y è gnü scritta da Franzl Pizzinini), organisëia mostres d'ert (chëst'ultimo ann n'è-l sté cater: a Badia, Bornech, Porsenü y Balsan) por i artisč, se fistidëia di cori y di grupi teatrai, sciöch' inče di studënc dla Val Badia. D'isté è-l purater indò sté la lita dl president y dl cunsëi d'amministrasiun: a president è-l indò gnü metü siur Angel Morlang, curat da San Martin.

La „Uniun di Ladins” à lascé fa na plata de čianties ladines čiantades dal cor ladin „Jepele Frontull”, à miore cun tröc libri interessanč la biblioteca ladina, à metü adöm dōes desenes de trasmisciuns culturales por l radio, à organisé l „VI° De cultural ladin” a Corvara y à inče indò dé fora so foliet d'informaziun y de cultura „Sass dla Crusc”. L cunsei dla „Uniun” à de ma tut pert ala lita dl president nü dla „Uniun Generela di Ladins” (president nü è diventé Dot. Franzl Vittur. Inče la „Uniun di Ladins” dla Val Badia à albü söa lita dl president y dl cunsëi: sciöch president è-l indò gnü metü Lois Ellecosta.

La „Uniun di Maestri Ladins” dla Val Badia à organisé por i scolari na gara di ski y na festa cun čianties y mostra in ocasiun dla premiazun dles gares por n scrit ladin y n desëgn; trames dōes les manifestaziuns è stades ad Al Plan. In plö s'à-la fistidié por dé fora n liber ladin por la secunda y terza classe: „Uorsin” e „Tonin dles čiampaneles”.

(foto Erlacher)

I grupi dl teater da La Ila, La Val y d'La Pli à indò porté dant de bi teatri, ch'á dër plajü ala jënt. — I grupi corai è jüs deboriada sön Börz. — Les müsiges à tut pert a diversces manifesta-zions, chëla da La Pli y da La Val danter l'ater inçe ala festa a Maran, olà ch'ales s'á tigni dër bun.

In plö s'è d'auri valgünes persones dles cater uniuns culturales dla Valada abinades a San Martin por meter adöm la cherta da mené al vëscò da Porsenù por damané che l ladin vëgnes reconesciü ofizialmënter inçe te dljia.

CORVARA

A Corvara è-l dandadiüt sté les gares internacionales dl „V^o Paraski” y dl „Porschetreffen” y la „Ciacia ala olp”. Söl ciamp cultural è-l sté l „IX° Convègn dl'AEDE” taliana y l „VI° De cultural ladin”. Al è gnü sistemé i rüsc danter les trëi fraziuns dl Comun y metü na nöia condüta dl'ega. An ó fa na funivia da Corvara sön Plan de Boè, da ailò inant söla cresta dl Padon y

söla Marmoleda. — Por i campionač mondiai di ski dl 1970 ia in Gherdëna è-l gnü dorturé fora dassënn la strada de Frana. Sö por i crëp incër Colfosch è-l sozedü valgünes desgrazies, che à costé la vita y plö persones. Corvara y Colfosch passa n tēmp de gran svilup.

BADIA

A La Ila y a Pedraces è-l gnü daurit les nöies čiases dl Cassa de sparagn dla provinzia da Balsan. La Ila pè-l che ciafes inçe la nöia čiasa de Comun y l'istitut comercial. Al è gnü metü man de fa la nöia sala parochiala. D'october è-l mort do na cürta maratia l curat, siur Valerio Frenes, a 68 agn; a l sostitui spo gnü siur Richard Sottara da San Martin, caplan a St. Cristina.

A S. Ciascian è-l dandadiüt sté l „I^o Festival Ladin” dla Val Badia, a chël che müsiges y ciantarins y grupi da bal de dötēs les valades ladines à tut pert. Spo è-l sté l giubileo de 25 agn pro dl curat, siur Oreste Chizzali. La dljia è gnüda arjignada da scialdé y

Pescosta bombardé (foto H. Planinschek)

I paisc à ciafé so „asilo”. In plö è-l gnü fat na gran condüta dl’ega, ché jê tan de bojügn. — Tla bela gran scola nöia de **S. Linert** è-l sté chëst’ann la mostra d’ert di artisč dla Val Badia, organizada dal’E.p.L. A S. Linert è-l danter i atri mort i dui fredesc Sandro y Sepl Trebo, a 90 agn.

LA VAL

L’avenimënt sozedü chilò, che à fat l plö parüda, è sté l me de füch, ch’è rot fora ai 11 d’auri domisdé sön Costa y che à desdrüt cin çiases y cin majuns. Les cin families de Costa à pordü tröp, mo al è atira gnü abiné roba da mangé y da se vistì y scioldi por i sënzatët.

D'istè è-l spo gnü fat da Preroman sö na strada por podèi indò fa sö döt cant. Tratan à dotes les families cialé altró alberch. — An à metü man a fa sö la nöia čiasa dla scola, che va tan de bojügn. — D'istè è-l spo inče sté la festa de giubileo dl miscionar Sepł Dapoz por sü 25 agn ch'al è pro. L medemo dé è-l inče gnü fat la festa dla noza d'or de sü geniturs.

SAN MARTIN

Da **S. Martin** n'è-l nia tröp da cunté sö. Al è indò gnü fabriché val. Či che an s'aspeta l plü è na cundüta dl'ega. La bela festa dla noza d'or à fat Mariangel y Tarina Trebo de Tor y Honnes y Marianna Zingerle.

La dljia da **Lungiarü** à dèr de bojügn de gni restaurada daite y defora: al mäss gni arjigné da scialdé y depënt la dljia da ite; al messass gni dorturé sö i orghi. Plö tert vègn-l magari inče arjigné l soné electrisc. Porchël à siur curat Franz Sottara y i capi dles uniuns dl'aziun catolica organisé na copa dla fortuna (Glückstopf), che à porté sü

bogn früç. An spera de gni daidà inče publicamènter, porčiodiche l restauro vègn a costé tröc scioldi.

Ad **Antermeia** è-l sté l'unica mëssa novela dla Val Badia, chëla dl primiziant Rudi Chizzali de Collac. Al è sté na bela festa por döt l paisc y la Valada. Na mëindra festa è stada chëla dla noza d'or dl per Frenner de Plaza. L paisc è sté extra perseguité da desgrazies tratan l'ultimo ann: d'aisciöda è-l mort l scolare de pröma Carlo Unterweger; d'istè è-l mort l pere de familia Lois Craffonara y la oma de familia Rosalia Clara; d'alton n jonn de 24 agn. An à metü man a comedé la strada, mo an n'à nia plö ruvé.

MARO

Ad **Al Plan** è-s-un dandadüt tl laur de lascé fa sö na bela gran čiasa por la scora elementare y mesana, che va tan de bojügn, porčiodiche la vedla čiasa dla scora è massa picera y incompra. — Al è gnü dorturé fora les strades da Al Plan a Pederü y da Al Plan a Furčia. I soldas à ruvé de fa la strada

Noza d'or de Honnes y Marianna Zingerle

Siur Valire Frenes, de Costa da La Val, mort ai 26. 10. 1969, curat a La Ila

che condüc da Pederü sön Fodara Vella y Sennes y la plaza di figri sön Sennes. Al Plan â belo les telecabines da Ju y plö sciovies; por Nadè è-l çiamó gnü fat döes scagnovies: öna da La Miara sön i Fop y l'atra da Furçia sön Pre da Peres. In plö è-l sègn ad Al Plan na chidlara automatica.

Do l gran laur, che l plovàn Albino Pezzei â lascé fa pro la dljia da **La Pli** (al ê gnü depènt la dljia daite), à l plovàn Merch Craffonara sègn lascé dorturé sö la fassada y la sacrestia de dljia y i mürs de cortina. — De novèmber è-l çiamó sozedü na borta desgrazia, che à costé la vita a dui paurs: l gran manz de Soratrü è gnü mat, à rot la morona y l'üsc de stala, è rodé incèr y fora por l paisc y à copé l patrùn de Soratrü, Ludwig Willeit sen., y l'ostü de Sotrü, Jan Ploner, che oró l pié y condü zoruch te stala. Al è sté na grandiscima sopeltöra y La Pli n'arà

bègn mai odü tan de jènt da vigne pert a na sopeltöra.

A **Rina** è-l sté l'ultima jöbia de novèmber trèi pers che s'â lascé dé adöm. Ailò è-l inçe mort n original de na persona: Pire Graffonara da Runch, ch'è conesciü lunç y lerch. — Al pè, ch'al ne sides mai sté tan de nozes tla Val Badia che tratan l'ann passé: nozes vèrdes, d'arjent y inçe d'or. Mo la noza dl'ann è bègn stada chëla de Heinz Kostner da Corvara con Elsa Finazzer d'Andrac (Fodom). L novic è l möt plö vedl de Franz Kostner dl hotel „Posta-Zirm” da Corvara, la novicia la möta plö jona d'Eugenio Finazzer d'Andrac. Ala festa da noza, ch'è gnüda zelebrada con solenité in prüma tla dljia da Corvara y spo tl hotel dl pere, à tut pert bègn 230 persones. A düc i maridà da nü tröpa fortuna y tröc mituns te cüna!

A. D.

La Val (croniches)

L'inver cun dër tröpa nëi à purté gran poscibilites de esercitè l sport de chësta sajun. Chësc an unse albü chilò La Val tröpes gares da ji cun la lüsa. Les beles pistes, tignides davertes dal club de chi dles lüses, che è gnü metü sö dan tröc agn, à chërdè tröc atleç de chësc sport te nosc paisc a praticchè y a fa gares da ji cun la lüsa. Tratan l'inver à inçe funzionè l prüm „Skilift” metü sö chilò La Val, y che è de proprietè de i fredësc Rubatscher - Ustaria Pider.

Al è l vèindres 11. de aurì. Incièr les trèi domisdè, do che la gran çiampana a sunè les trèi, aldin te nosc paisc l lunch y ri ürl dla sirene. Düc, troc çiamó cun l çiapel tla man dijon l: „Vi adoro . . .”, aldì chël scrai y dedò l son de la çiampana che sunâ „a martel”. Fora in COSTA é-l rot fora n gran mè de füch.

Costa in flammes

Chi che se para dal füch saltâ adalch cun tröc volonterusc pur ji a destudè les gran flames che cun so luminos é da udèi sura düc l paisc y gran pert dla valada. Pur düta la valada aldín les sirenes dles campagnoles cöcenes che rufâ adalch da vigni paisc a purté aiüt. Ince chi da Burnech y Kiens é gnüs avertis y è sta dô püch incè söl post. Les flames â bel desdrüt tröp pur can che chi che se para dal füch ruvâ söl post, deache la localitè de Costa è üna dles localités de nosc paisc che à dër pücia ega y che ne pönia gni arjunta cun auti. Mo cun l'aiüt de i tröc che se para dal füch è-l gnü metü sö da „la gran ega” na cundüta dër lungia che purtâ gran aiüt, mo, les gran flames che se é bel destenüdes fora sura dütes les majuns y çiasas, ne pudò nia gni destudades. I patruns de

chël lüch: Ploner Sepl, Ploner Gabriel, Ellecosta Sepl, Comploj Sepl y Angel Frenes à pudü se tó püch de so patüch. Cun les leghermes ti edli, cun les mans che tremurâ y dan i pisc i pici mituns düet sprigurâ, messâ chisc patrums udëi sciöch les flames desdrujô abitaziuns de vëi instësc y de tîrz. Inciër 30 persones a purdü te che desgrazia l'alberch. I tîrz à pudü gni salvâ feter düch. L dan è de plü de 100.000.000.

Pur radio y stampa ruvâ la notizia de gran desgrazia te tröc paisc, no ma de la nosta valada, mo inçe fora de ca. La jënt è stada dër de bun cör y de gran generositè a dëidè i burjâ jö y desfortunâ.

La firma Brugger da Valdaora à fat da Preromang sön Costa na bela strada che è bel ingiarada y ulâ che al po passè de pici y gragn auti. Chësta strada sarâ de gran ütli pur l fabbrichè che gnarâ metü man l'an che vëgn.

A la fin de mà, ca. 50 dis do che les flames a desdrüt les abitaziuns de Costa, è indò gnüs cherdâ in aiüt chi che se para del füch. Tl bosch de i desfor-

tunâ che un cuntè denant, é-l rot fora n mè de füch. Inçe in chësc cajo é-l stè de gragn dagns.

San Snese, dè de patruzinio, è gnü festeggiè cun gran solennitè. In chël dè a festeggiè Felize Dapoz (etè de 83 agn) cun süa fomena Pulonia (75 agn) la noza de 50 agn. La musiga à acumpagnè da duman da Čiablun čina jö dlijia i „nóc d'or" y i mituns (4 mitans y 9 mituns) (Franzel è tumè te vera). Berba Felize è nene de 36 mituns. Dan dlijia se è abinada düta la popolaziun a tó ite chi de Čiablun, sciöch'ëra à fat dan 25 agn can che Siür Sepl, plü vedl de i i mituns de Berba Felize y Meda Pulonia, jè pur l prüm iade sön altè a di süa prüma mëssa. I čiantadüs, sot la direziun de Felix Dapoz (l plü jon de chi de Čiablun) à ciantè, acumpagnâ dala orchestra de Burnech, la Mëssa de Hayden: Missa Johannes de Deo in B.

Siür Sepl Dapoz è miscionar tl Borneo (KOTA KINABALU SABAH — MALAYSIA) bel dal 1948. In vacanza é-l gnü l'an '56, '64 y chësta ota à-l fe-

steggiè sù 25 agn de prò y 50 agn de noza de sù genitori. Al è piè demez ai 6. 7. '69 col fligher da Kinabalu y è ruvè dô 7 dis de iade a Roma. Al è ruvè püç dis dô a La Val, ulà che al à passè d'istè sües vacanze. Siür Sepl jarà indò zruich te süa cüra de animes ai 9. 12. de chësc an 1969, y ruvarà a fa Nadè tl Borneo. So post de Misciun cunta 2500 de batià, 500 catecumeni. Siür Sepl, che baia çiamò dër bel l ladin, mëss avei te chël post i trèi lingac (dialec) de chë jënt, spo çiamó malayi, n pü de chinej y naturalmënter l'inglej, lingaz che vëgn baiè te scora. Te scora insëgn-el ca. 350 mituns. Dlijia ne à-l çiamó degüna; ma te scora al n pic altè dër a la buna cun lasura n crist che è gnü fat dal zipladù: Filippo Tavella de La Val. Cun l'aiüt che è gnü fat de la popolaziun l'ultimo iade che l miscionar è stè in vacanza é-l gnü fat sö na calonia. L laur pur l rëgn de Di è dër sfadius a punsè, che te chël paisc é-l mesa la popolaziun che à la religiun di Animisten, ma $\frac{3}{4}$ è catolici y i atri adora l Dio, i Diis de i Mohamedanri, Bud-

dhisti, Konfuziani, Taoisti y Protestanti. La jënt cultivëia i riji y laora cun la gume, che vëgn tuta fora di lëgn. A Siür Sepl i augüra düç i ladins tröpa sanità y de gran progresci pur l rëgn de Di.

Gragn è i laurz pro les strades te nosc paisc. La strada che va da Plans pur Furnacia y Armentara è feter a fin cun i laurz faç dai fredesc Walch da Kiens.

A mez Setëmber à la firma K. Wieser de Uttenheim metü man de fa la strada Plan-Bagn-Spescia.

N'atra strada gnarà fata ia „dla da l'ega”.

Dër bun inant va i laurz pro la nöia çiasa di tejeri A. Alton y J. Schuen.

Ai prümz de Otober à na Firma de Salzburg metü man i laurz de mët a jì les çiampanes electrisc.

L tëmp à chësc an dër daidè nüsc paurz che è sta dër cuntenc cun la raccolta y è sta straverdà de granes eghes, temporai y gran desgrazies.

Sottara Pio

Les lites politiches dl parlamënt (19-20. 5. 1968) —

Les lites aministratives dl cunsëi regional (17. 11. 1968) —

Les lites aministratives di cunsëis de Comun (8. 6. 1969).

Tl temp de n ann — dal 19 de ma dl 1968 al 8 de jügn 1969 — è-l sté te nosta Regiun y insciö inçe te nosta Valada begn trëi lites: les lites „politiches” pur meter da nü l parlament: la çiamena di deputés y l senat; les lites „aministratives” por meter da nü l cunsëi regional y provinzial; les lites „aministratives” pur meter da nü i cunseis de Comun. Sce pur i Todesc la „Wahl” è na „Qual”, messun-se nos

dì, che l temp de lita è temp de strita (stritaries). Deache dô les lites è-l indò scialdi düit che se mèt a post y in pesc, pò-l ester interessant a conscidré spo i resultač dles lites, che nes dà n checker tler sura la situaziun politica y aministrativa dla Valada. Purchël vëgn-l porté i resultač dles ultimes trei lites saltà fora tla Val Badia, Comun por Comun.

1) Lites pur l Senat dla Republica:

Comun	PSI	FPS	SVP	DC	MSI	PLI	Zetoles blančes o sënza valüta	Usc dades jö
Corvara	7	5	251	150	10	17	10	450
Badia	11	6	545	489	6	13	29	1099
La Val	—	3	253	182	1	4	18	461
S. Martin	17	5	359	305	1	4	12	703
Marô	18	26	816	295	4	7	40	1206
Val Badia	53	45	2224	1241	22	45	109	3810

2) Lites por la Çiamena di Deputaç:

Comun	PC	PRI	SVP	MSI	DC	PSIUP	SFP	PDUM	PLI	PSI	Usc. d. val.
Corvara	9	1	281	9	214	5	7	4	24	20	574
Badia	4	2	623	7	543	2	6	1	21	15	1224
La Val	—	—	311	—	198	—	2	1	6	—	518
San Martin	5	1	408	3	331	1	3	2	5	20	779
Marô	8	—	932	6	345	2	26	1	10	14	1344
Val Badia	26	4	2555	25	1631	10	44	9	66	69	4439

3) Lites por l Cunsei regional y provinzial:

Comun	PC	PPTT	SVP	MSI	SFP	PRI	PSI	DC	PLI	Usc bl. o sënza valüta	Adöm
Corvara	1	3	308	—	2	—	1	131	27	12	485
Badia	3	8	698	4	6	4	4	436	24	10	1197
La Val	—	3	315	1	4	—	—	165	—	2	490
S. Martin	—	2	447	1	1	1	9	254	4	13	732
Marô	3	7	974	2	27	2	8	265	7	8	1303
Val Badia	7	23	2742	8	40	7	22	1251	62	45	4207

4) Lites por l Cunsei de Comun:

a) **Comun da Corvara.**

Dles 528 persones, che podô ji a dé jö la usc, à 498 dé jö söa usc; 453 à dé jö na usc de valüta, 36 üna sënza valüta y nü na blančia. Dles dües listes à la lista da Corvara ciafé 320 usc y ünesc aconsiadusc, chëla da Colfosch 133 usc y cater aconsiadusc. Umbolt è diventé Goffredo Declara da Colfosch.

Paisc	Usc de valüta	Lista 1 „La Ila”	Lista 2 „S. Ciascian”	Lista 3 „Badia”	Lista 4 „Lauranč”
Comun					
San Linert	543	21	7	470	45
La Ila	336	313	1	16	6
San Ciascian	258	5	242	5	6
B a d i a	1137	339	250	491	57

La lista nr. 1 à ciafé cin aconsiadusc, la lista nr. 2 à ciafé trei aconsiadusc, la lista nr. 3 à ciafé sis aconsiadusc y la lista nr. 4 à ciafé un n aconsiadü. A umbolt è-l indò gnü metü Herman Pescollderung da La Ila.

c) **Comun da La Val.**

Dles 575 persones scrites ite tles listes de lita è 482 jüdes a dé jö süa usc; 480 persones à dé jö na usc de

Paisc	Lista 1 „Ciastel”	Lista 2 „Lungiarü”	Lista 3 „DC”	Lista 4 „Pütia”	Lista 5 „S. Martin”
Comun					
San Martin	262	7	10	—	87
Lungiarü	9	79	118	—	7
Antermeia	13	1	1	125	4
SAN MARTIN	284	87	129	125	98

La lista nr. 1 à ciafé set aconsiadusc; dles atres cater listes à vignöna ciafé

e) **Comun de Marô:**

Paisc	Scrič ite tles listes de lita	Usc dades jö	Usc de valüta	Lista 1 „Cancun” d’Al Plan y Rina	Lista 2 „Ciampa-nin” d’ La Pli	Usc sënza valüta/blan-ches
Al Plan	659	579	570	554	16	5 / 4
La Pli	488	408	379	51	328	22 / 7
Rina	339	305	285	285	—	18 / 2
M a r ô	1486	1292	1234	890	344	45 / 13

La lista nr. 1 d’Al Plan y Rina à ciafé önesc aconsiadusc, la lista nr. 2 d’La Pli à ciafé cater aconsiadusc. A umbolt è-l spo gnü metü August Ties d’Al Plan.

Interessant pò-l çiamó ester n con-

b) **Comun de Badia.**

Dles 1317 persones scrites ite tles listes de lita è 617 da San Linert/Pedracces, 387 da La Ila y 313 da San Ciascian. De chëstes 1317 persones scrites ite tles listes è 1211 jüdes a dé jö söa usc; 1137 à dé jö na usc de valüta, 27 na usc sënza valüta y 47 na usc blančia.

valüta y döes na usc blančia. A umbolt è-l spo gnü metü l dot. Carlo Miribung.

d) **Comun da San Martin.**

Dles 848 persones scrites ite tles listes de lita è 425 da San Martin, 263 da Lungiarü y 160 da Antermeia. De chëstes 848 persones scrites ite tles listes de lita à 752 dé jö süa usc: 723 persones à dé jö na usc de valüta, 20 na usc sënza valüta y 9 na usc blančia.

dui aconsiadusc. A umbolt è-l spo gnü metü Serafin Frenner da San Martin.

frunt danter l numer dla popolaziun al 1. 1. 1969 y chël di scrič ite tles listes de lita pur les lites de Comun: Di 382 abitanč da Corvara è 528 persones scrites ite tles listes de lita, che foss l 63

porcent dla popolaziun; di 2161 abitanč de Badia è 1317 persones (= 61% dla popolaziun) scrites ite tles listes de lita; di 1036 abitanč da La Val è 575 persones (= 55%) scrites ite tles listes de lita; di 1386 abitanč da San Martin de Tor è 848 persones (= 61%) scrites

ite tles listes de lita; di 2396 abitanč de Marò è 1486 persones (= 62%) scrites ite tles listes de lita. Di 7811 abitanč dla Val Badia è 4754 persones (= 61%) scrites ite tles listes de lita.

A. D.

Corvara

L calènder dl'an 1963 — pag. 80-85 — à porté la storia dla fabricaziun dla dlijia nöia da Corvara. Sègn, do cater agn, orunse indò porté valch te chësc calènder de či che é suzedü i ultimi agn dan dl düüt dla dlijia y spo inče di atri affari.

L cronist à scrit dër de beles parores sura la funziun dla cunsacraziun dla dlijia nöia! Ailò dij-el, che al é gnü mostré da vigni pert tröpa cuntentèza y sodesfaziun y al osservèia, che la providènza de Dì à daidé dassèn y ara daiderà čiamó. An pënza a les parores dl salmo: Nisi Dominus aedificaverit domum, sce l Signur ne fesc la čiasa, se sforzi deban i lauranč.

Al é gnü metü ite l ventilator pur l scialdé la dlijia y al vègn lauré pur oje demez l'ega dl tèt. D'otober é-l gnü metü les plates dan la gran porta de dlijia. Ai 28 de setèmber se n'aprofitèi-un dla dlijia nöia pur tignì la reuniun de düč i cori dles dlijies dl decanat. La ultima foss stada l'an 1923 a Lungiarü. Al s'é abiné 215 čiantadus — 50 ne n fô-l ma bel da La Val. An ti à scinché a düč i cori na mëssa da imparé pur chësta ocacijun y siur Alverà Angel dl dom da Pursenü à suratut la direziun. Tla gran sala dl Hotel Posta s'é düč abinà pur la marèna. Laprò é-l gnü tignì perdiches sciöche inče te dlijia y i cori fajò gara a se devertì cun diversces čianties. La Val y La Pli à čiamó porté dant dui toč dl'aurela cürta. A la festa é-l inče gnü invié l'ombolt de vigni comun y i capi dles scores. La comisciun de musiga diozejana à contribuì pur daidè corì les spēises.

S. E. l cardinal Agagianan, che passà pur Corvara, é stort pro tla dlijia pur i dé na odlada.

Les čiampanes: Na raprejentanza da chilò é jüda de dezèmber a Desproch, olà che la firma Grassmair à coré les čiampanes. L laur é ste fat te diesc minüč. Ai 15 dl mëis ès-un jüs a les dô cun düüt ai pantunci y i brac dles čiampanes à-n tut pro Ambach da Burnech. S. E. l vësc Heinrich Forer à cunsagré les cin čiampanes l'ater dé. Al é a mez inver.

I toč dles čiampanes: La picera é la čiampana dla pesc. Ailò é-l ste l comandant di Alpini a dé na bela somma. Tota dla quarta, dl'Angel custode, é Augusta Pinter; tota dla terza, de s. Ujöp, é-l Maria Thaler. Pur la secunda y la grana é-l toč i capi dles fraziuns da Corvara y Pescosta. Les dües vijinanzes à cunzedü dui miliuns.

Ai 17 é-res gnüdes trates sön čiampanin. Les dües maius čiampanes sonà ite la pesc da les Maduines da Nadé 1962.

1963: Ai 12 de jené da soné vöies vègn-el soné dütes les čiampanes pur coroné l laur. Al collaudo é-l prejënt l'ing. Pfunderer da Viena, che à fat l trausagn dles čiampanes, l'ing. Beikircher y Firma Ambach da Burnech. che à metü sö l soné electrisc. Düč se mostrà cuntènc cun l'acord sauber dles čiampanes nöies. La mëindra čiampana, dër vedla, che sarà bel stada pro la prüma capela de s. Caterina, vègn reservada pur soné l'agonia.

In s. Iaco vègn-el porvé ciarà cun n compressor la fundamènta dla dlijia y fat l collaudo, con plèna sodesfaziun.

A la fin de setèmber é-l ste fat la prüma plata pur calonia nöia y ala vègn metüda sot tèt.

Noza de H. Kostner

(foto Erlacher)

L'an 1964 à-n lascé fa les statues de s. Maria y de s. Ujöp dal artist Franz Mersa da Pursenü. Spo é-l gnü scinché n calesc, na monstranza, l tabernacol y na paramënta da festa.

1965: al rüva adalerch n cunfarun nü di omi. Al vëgn inçe metü sö l coro di ëi y pro chësc à gran mirit Jan Willeit d'La Pli de Marò.

L'orghe: Dl'orghe se n'à tut sura bel a la fin dl 1963 Rudi Granruaz. Les fraziuns y d'atri contribuësc. Al vëgn benedi in segra da Rosare da S. E. Mons. Heinrich Forer y colaudé da Otto Rubatscher, organist dl dom da Porsenü. L'orghe é ste fat da la Firma Pirchner da Steinach am Brenner.

1966: L prof. Rasmò da Trënt à arjigné l plan pur restauré la dlijia vedla y l contribut pur chël laur é cunzedü. L laur é gnü fat dai restauradus Pescoller da Bornech y al é veramënter garaté sot a vigni regula d'ert.

Te püch agn é-l gnü fat tan tröc laurs pro la dlijia nöia y vedla da Corvara y l maiü mirit i alda sënz'ater a siur curat Angel Complojer, che s'à porvé çì che al é ste bun, y spo a düta la jënt da Corvara y dla valada y inçe ai furesti, che vëgn d'inver y d'isté a Corvara. I inoms de düc chisc benefadus dles dljies da Corvara é scriç sö y sarà recordà pur dagnara.

ac

L calènder y la mosüra dl tëmp

Bele dai tëmps dër da di s'â l'uomo intenü, che l Surèdl rodâ — sciöch'ai aratâ — bel dô regula incër la Tera ia, che les sajuns y les fases dla Lûna gnê dô vigne tan de tëmp. Purchël s'â-i tralascé söl Surèdl y söla Lûna por mosurê l tëmp. Insciö è-l gnü sö, sciöche prîmes unités de mosüra, l de y l'ann y an à albü l calènder. L calènder è l sistem de divijiun dl tëmp, por chël che oramai düc i popoli à tut por funz l movimènt in parüda dl Surèdl o l movimènt dla Lûna incër la Tera.

L movimènt (in parüda) dl Surèdl à dé dôes mosüres: l **de**, ch'è fondé söl gni indolater dl de y dla nôt (ch'è na consequènza dl rodé dla Tera incër se instèssa), y l'**ann**, ch'è fondé söl gni dô vigne tan de tëmp dles sajuns (ch'è na consequènza dl rodé dla Tera incër l Surèdl. L movimènt dla Lûna à dé d'atres dües mosüres: l **mens**, ch'è fondé söl gni zoruch dla medema fase dla Lûna (Lûna plèna o Lûna foscia), y l'**edema**, ch'è fondada söl gni indolater dles cater fases importantes.

L guaio è gnü canch'an s'â intenü, che degünes de chèstes mosüres ne se lasciâ meter in ores avisa (ch'an ciafâ fora spartian l de in 24 perts unfat) y ch'al ne n'è nia mitl de meter tl'ann suredlar n numer avisa de lünaziuns. Infati: üna na lünaziun dëra 29 dis, 12 ores y 44 menüç y l'ann tropisc (funz dl'ann zivil) dëra avisa 365 dis, 5 ores, 48 minüç y 46 secunç.

Da chilò vëgn-el la varieté di calendri zivils pro i diversci popoli: valgügn, sciöch'i Egiziagn, metô mâ averda al Surèdl; d'atri, sciöch'i i Musulmans, mâ ala Lûna; çiamó d'atri, sciöch'i Greci y i Ebrei, se sforzâ de meter a üna i mëisc dla Lûna cun i agn dl Surèdl cun l'arjunta de dis y mëisc. L'ann zivil de 365 dis avisa gnê metü sö dai Egiziagn y osservé çina al tëmp de Iulius Cesar (100-44 dan Cristo). Mo chëst'ann zivil è massa cürt: al i mançiâ 5 ores, 48 menüç y 46 secunç, che

l'ann tropisc à in plö. Deache pur i bujègns dla vita pratica l'ann mëss ester fat de dis intirs y deache les 5 orës, i 48 menüç y i 46 secunç fesc fora te cater agn oramai n de intir (avisa 23 ores, 15 menüç y 4 secunç), à Cesar stabili de meter vigne quarto ann n de laprò al mens de forà. Mo insciö è l'ann dl calènder indò diventé n püch plö lunch dl'ann tropisc (de 11 menüç y 14 secunç plö lunch). Deache chisc 11 menüç y 14 secunç de massa fesc fora te 400 agn bun trei dis (avisa 3 dis, 2 ores, 55 menüç y 20 secunç), à l papa Gregor XIII° stabili de tó demez l de 366 a trei agn secolars endolater y de i al lascé mâ al quarto ann secolar. Insciö un-s'al de da incò agn lunç cun 366 dis düc chi che se lascia spartì pur cater (pur ejèmpl: 1968 y 1972) y i agn secolars 1600 — 2000 — 2400 etc.; düc i atri agn è agn comuns con 365 dis.

Segn messuns' çiamó nes damané, çiche n de y çiche n ann è, tan lunch che n de y tan lunch che n ann è. Al è bele gnü dit che la Tera roda incër l Surèdl y incër se instèssa. In prîma mëss-el gni dit, ch'i un dui agn y dui dis desvalis por dërada: l'ann y l de siredal o dô les stères, l'ann y l de suredlar o dô l Surèdl. L tëmp, che la Tera à pur rodé üna na ota incër se instèssa, è de 23 ores 56 menüç 4 secunç y à inom de dô les stères; i podun l definì l tëmp, che passa danter dôes passades indolater de na medema stëra söl medemo meridian dla Tera. La dërada dl de dô les stères è dagnëra unfat, purçiodi che la Tera roda incër se instèssa dagnëra unfat, purçiodi che la Tera roda incër se instèssa dagnëra cun la medema velocitè. Mo chësc de ne pò nia gni confundé cun l de dô l Surèdl, pur chël ch'an arata l tëmp danter dôes passades indolater dl Surèdl al medemo meridian d'la Tera. La dërada dl dër de suredlar variëia da 24 ores y 30 secunç d'invern a 23 ores 59 menüç 39 secunç d'isté, purçiodi che la Tera ne roda d'invern

y d'isté nia cun la medema velocitè incêr l Surêdl. Deache no l de dô les stêres no chel dô l Surêdl n'è lunch de avisa 24 ores, à-n tut l de suredlar mesan y l'â fat de avisa 24 ores. L'ann sideral corespogn al têmp, che la Tera à pur rodé na ota incêr l Surêdl: a 366 dis 6 ores 9 menüç dô les stêres y a 365 dis 6 ores 9 menüç dô l Surêdl. Chest ó di, che la Tera mëss rodé te

365 dis y sis ores 366 otes y $\frac{1}{4}$ incêr se instèssa. L'ann tropisc (o suredlar) è indere l têmp, che passa danter dui dis cun l de y la nôt unfat d'aisciöda indolater y che pur gauja de na picera spazada è de zirca 20 menüç plö cürt d'ann dô les stêres. L'ann tropisc döra 366 dis 5 ores 48 menüç 46 secunç dô les stêres y 365 dis 5 ores 48 menüç 46 secunç dô l Surêdl.

A. D.

N té boz dé ne sazà mai plü desmoncé

Val de gran encö iu ó se cunté.

Na gran desgrazia tlo La Pli é-l donté.

En gran manz é gnü lède y salta fora por tru,

a le pié orea so patrun ji, le paura de Soratru.

Dlun bürenn jê-l l manz, al ea mat y sprigoré,

düç chi che al odea, orê-l èl copé.

Le manz metea man da büre entrés plü y plü,

na tara ne n n'è-l mai çiamó sozedü.

Y le pröm à-l spo copé so patrun,

ch'orea ji a le pié, tla man à-l en gran bastun.

Le manz stea chit, bel damprò à le patrun podü ji,

spo con le çe al bas le manz le pügnâ do chë si.

Söa fomena y söa möta à döt cösc odü,

çi che al ea döt con so pere sozedü.

Mo por le salvé es-eres ères saltades

y scraiâ „aiüt, aiüt” fora por chës strades.

La fomena scraiâ: „Ai, ai, çi spaont”,

präsc le manz l'â inçe era albüda sot i donz.

Döt sprigorada en aiüt saltâ söa fia

y çi fortüna ch'arà albü chë Maria.

Dal manz präsc inçe era ea stada piada,

coi corgn.l'â-l èl empez strascinada.

Na gran fortüna à-res albü chës döes ères da i sciampé,

zonza chëres inçe orea le manz spo copé.

Tan le rio â-ra la mort en chë sëra jö La Pli,

ara n'ea nia encontonta ma con ön tla vila d'La Pli.

Inče en n'ater orea proé cösc rio manz da le pié.
 Oh, či püre chostian é ste cösc tan desgrazié!
 Le pröm ea te söa čiasa enlò en angonia,
 püč vari de sot ê-l l'ater co moria.
 Ai, ai, cösc é ste en gran spaont!
 Bradlé bradlâ te cösc paisc bën dōta la jont.
 Con le rio manz ne n'ê-ra rîa čiamó fora,
 dōt rio y mat saltâ-l entoron te plaza dla scora.
 Spo jê-l endò dlun bürenn sö por plaza d'La Pli.
 Al n'ea nia encontont, en n'ater n'orêl čiamó cheri.
 Plii ensö à-l čiamó odü en mōt co sciampâ
 y le manz con de bor gran edli i čiarâ.
 Dal gran spaont le mōt é sciampé sö na si
 y enlò é spo jü le rio manz a la finì.
 Scür y öt ê-l sora dōt le paisc,
 ch'ai â te püch tomp albü dui peri sön paraisc.

Cösta poesia é gnüda scritta da Clara d'Laronz d'La Pli de Mareo in
 ocajiun dla gran desgrazia, co é sozedüda a La Pli de Mareo ai 12 de
 novëmber 1969, olà che n rio manz de Soratru à copé te püch tomp so
 patrun Vico Willeit y l'ostì de Sotru Jan Ploner.

AMISC,

boiun n gôt a l'ann ch'é stè
 pur dōt l bun ch'ël à portè!
 boiun n gôt a chël che vëgn
 ch'al fejes a nos düč de bëgn!
 boiun n gôt a nos chilò
 ch'adöm, bi sagns, rovuns' indò
 te n ann, vignun bel ligherzin,
 indò pro n gôt de chësc bun vin!

Spaia y chîta ven la net

1. Spaia y chîta ven la net,
 va da val sô cuntra i crep;
 dlunch destenn-era sôa pêsc,
 sôî paîsc, sôn vigne mesc.
 Te ches ċiases vêrt la lôm,
 dô chi vidri dûċ adôm
 bel s'la cunta y s'la rî,
 va plan plan sen a dormî.

2. Spo de munt n ont morjel
 jora a val desco n vicel,
 va pai vidri a spicolé
 ċi che jont è tal somié,
 va debota spo a le di
 a la lônâ sô a ci;
 y la lônâ mess s'la rî...
 ċi arà-ra mai aldî?

CALÈNDER ROMANO GENERALE

por l'an 1970 è ma provisorisc, definitiv vègn-l pormò canche l Missale y l Brevir nü vègn dé fora. Tl Calènder Romano, che vel pur la Chiesa Cattolica Romana à cancelè tröc Sanč dal Calènder generale, Sanč di prüms secolì y insciö inant. S. Zezilia à-i chiamò lascé. S. Catarina da la roda à la Commissiun Liturgica cancelè, l'Abate dl Convent de s. Catarina sö la Munt dl Sinai, olachè s. Catarina è venerada cun gran devoziun, à protestè dassèn al Papa Paulo VI, che à cancelè dal Calènder Romano s. Catarina. Val mo-daziuns pò-l begn ester che al vègn chiamò.

Solenitès dl'an liturgico, che foss les gran festes dl'an y che à la precedènza a dütes les festes di Sanč y Patroni è-l dütes les Domènies d'Advènt, de Carsèma y les domènies dl Ciclo pasqual, spo dütes les festes de prezet: Nadé, Nanü, s. Guania, s. Ojöp, l'Anunziaziun dl Signur (25. 3), Jöbia y Vèindres y Sabeda Santa, Domènia de Pasca y de Pasca de mà, la Ss. Trinitè, l'Assènza y les Antles, s. Jan Battista, ss. Pire y s. Paul, s. Maria dal Ciüf, Gnissant, Cristo Re, l'ultima domènia dl'an y no plü l'ultima domènia d'otober y l'Immaculata. Sce l'Immaculata o s. Ojöp o n Patrono dla parrocchia foss de domènia, spo mess l'Ofizio y la s. mès-sa dl'Immaculata o de s. Ojöp o dl Patrono gni festegè la sabeda.

Gran festes é-l la Dedicaziun dles Dlijies o dla propria Dlijia y dl prüm Patrono dl paisc o dla Diocesi (s. Čiascian).

Val Sanč vègn spostà a d'atri dis, particolarmenter l'Advènt y la Carsèma è segnada de piüč Sanč, por celebrè la feria dl'Advènt y dla Carsèma.

Canche l Missale y l Brevir nü vègn dà fora, spo čiarass-el fora l Calènder Romano Generale insciö, sce al ne vègn chiamò val pice cambiamènt:

IENER—JENÈ—GENARO

1	Solenitè de s. Maria Uma de Di	1
2	Ss. Basilio y Gregorio	3
6	Solenitè di 3 Rësc	1
7	s. Raimund Penyafort	
13	s. Ilario	
17	s. Antone Abate	3
20	Ss. Fabian y Sebastian	
21	s. Agnes	3
22	s. Vinzenz martire	
24.	s. Franz de Sales	3
25	Conversiun de s. Paul	2
26	Ss. Timoteo y Tito	3
27	s. Angela Maerici	
28	s. Tomesc d'Aquino	3
31	s. Giov. Bosco	3
	Domènia do s. Guania:	
	Batescimo dl Signur	2

FORÀ

2	Presentaziun dl Signur	2
3	s. Blaje, s. Ansgar	
6	Ss. Pauli Miki y Comp mart	3
8	s. Iarone Emiliani	
10	s. Scolastica	3
11	s. Maria da Lourdes	
14	Ss. Cirillo y Metodio	3
17	Ss. Servi B. M. V.	
21	s. Pire Damiani	
22	Catedra de s. Pire Ap	2
23	s. Policarp	3

MERZ

4	s. Casimir	
7	Ss. Perpetua y Felizita	3
8	s. Jan de Di	
9	s. Francisca Romana	
17	s. Patrizio	
18	s. Cirillo	
19	Solenitè de s. Ojöp	1
23	s. Turibio de Mongrovejo	
25	Solenitè dl'Anunziaziun dl Signur	1

AURÌ

2	s. Francesc de Paula	
4	s. Isidor	
5	s. Vinzenz Ferrer	
7	s. Jan Baptista de la Salle	3
11	s. Stanislaus	

13 s. Martin I Papa	
21 s. Anselmo	
23 s. Iorz	
24 s. Fidelis de Sigmaringa	
25 s. Merch Evangelista	2
28 s. Pire Chanel	
29 s. Catarina da Siena	3
30 s. Pio V Papa	

MÀ

1 s. Ojöp laurant	
2 s. Atanasio	3
3 Ss. Filippo y Iaco Apostoli	2
12 Ss. Nereo y Achille s. Pancrazio	
14 s. Mattia Apostel	2
18 s. Jan I Papa Mart	
20 s. Bernardino da Siena	
25 s. Beda Venerabile s. Gregorio VII Papa s. Maria Madd de Pazzi	
26 s. Filippo Neri	1
27 s. Augustin	
31 Visitaziun de s. Maria	2
Domènia do Pasca de mà: Solenità dla Ss. Trinité	
Jöbia do la Ss. Trinité: Solenité dles Atlés	
Vëndres do la 2a dom do Pasca de mà: Solenité dl Cör de Gejü	
Sabeda do la 2a dom do Pasca de mà: Immaculato Cör B. M. V.	

JÜGN

1. s. Iustino Martire	3
2 Ss. Marcellino y Pire Mart	
3 Ss. Carlo Lwanga y Comp Mart	3
5 s. Bonifaz Vësko Mart	3
6 s. Norbert Vësko	
9 s. Efrem	
11 s. Barnaba Apostel	3
13 s. Antone da Padua	3
19 s. Romuald Abate	
21. s. Lois, Alvijio Gonzaga	3
22 s. Paulino Vësko Ss. Jan Fisher y Tomesc More	

Martiri

24 Natività de s. Jan, Solenità	1
27 s. Cirillo Alexandrino	
28 s. Ireneo Vësko Mart	3
29 Solenità de Ss. Pire y Paul	1
30 Ss. Protomartiri dla s. Romana Chiesa	

IULI—MESSE

3 s. Tomesc Apostel	2
4 s. Elisabet Lusitania	
5 s. Antone Maria Zaccaria	
6 s. Maria Goretti Verg Mart	
11 s. Benedetto Abate	3
13 s. Heinrich	
14 s. Camillo de Lellis	
15 s. Bonaventura	3
16 B. M. V. de Monte Carmelo	
21 s. Laurenz Brindisi	
22 s. Maria Maddalene	3
23 s. Brighida	
25 s. Iaco Apostel	2
26 Ss. Iachin y Anna	3
29 s. Marta	3
30 s. Pire Crisologo	
31 s. Inazio de Loyola	3

AGOST

1 s. Alfonso Liguori	3
2 s. Eusebio Vercellense	
4 s. Jan Maria Vianney	3
5 Dedicaziun Bas s. Maria Ss. Sisto II Papa y Comp	
6 Trasfiguraziun dl Signur	2
7 s. Domene	3
8 s. Caietan	
10 s. Laurenz Diacono Mart	2
11 s. Clara	3
13 Ss. Ponziano y Ippolito Mart	
15 Solenità de s. Maria dal Ciüf	1
19 s. Jan Eudes	
20 s. Bernardo Ab	3
21 s. Pio X Papa	3
22 Beata Maria Vergine Regina	3
23 s. Rosa de Lima	
24 s. Bartolomeo Apostel	2
25 s. Ludwig, s. Ojöp Calasanz	
27 s. Monica	3
28 s. Augustin Vësko	3
29 Mort de s. Jan Battista	3

SETEMBER

3 s. Gregorio Magno Papa	3
8 Nascita de s. Maria	2
13 s. Jan Crisostomo	3
14 Esaltaziun dla s. Crusc	2
15 B. M. V. Perdolente	3
16 Ss. Cornelio Papa y Ciprian	3
17 s. Robert Bellarmino	
19 s. Gennaro	
21 s. Matteo Ap y Ev	2
26 Ss. Cosma y Damiani Mart	
27 s. Vinzenz de Paul	3

28 s. Wenzeslaus Mart		21 Presentaziun B. M. V.	3
29 Ss. Michil, Gabriel y Rafael Arcangeli	2	22 s. Zezilia Mart	
30 s. Iarone	3	23 s. Clemente I Papa Mart s. Columbano Abate	
OTOBER		30 s. Andrè Apostel	2
1 s. Taresia dal Bamb. Gejù	3	Ultima domènia dl'an:	
2 Ss. Angeli Custodi	3	Solenità de Cristo Re	1
4 s. Francesch d'Assisi	3	DEZEMBER	
6 s. Bruno		3 s. Francèsch Xavier	3
7 s. Maria dal Rosare	3	4 s. Jan Damasceno	
9 Ss. Dionisio, s. Jan Leonardi		6 s. Micorà	
14 s. Callisto I Papa		7 s. Ambrogio Vèsco	3
15 s. Taresia d'Avila	3	8 Solenità dl'Immaculata	1
16 s. Hedwig, s. Margarita Alacq		11 s. Damaso I Papa	
17 s. Inazio Antiocheno Mart	3	12 s. Giovanna de Chantal	
18 s. Lùca Evangel	2	13 s. Luzia	3
19 Ss. Isaac Joques y Comp Mart s. Paul dla Crusc		14 s. Jan dla Crusc	3
23 s. Jan de Capistrano		21. s. Pire Canisio	
24 s. Antone Maria Claret		23 s. Jan de Kety	
28 s. Scimun y Iuda APOSTOLI	2	25 Solenità de Nadé	1
NOVEMBER		26 s. Stefo Protomartire	2
1 Solenità de Gnissant	1	27 s. Jan Apost y Ev	2
2 Comemoraziun di defunti	1	28 Ss. Innocenti	2
3 s. Martin de Porres		29 s. Tomesc Becket Mart	
4 s. Carlo Borromeo	3	31 s. Silvester I Papa	
9 Dedicaziun Basil Later	3	Domènia do Nadè: Sacra Familia	2
11 s. Martin de Tours	3	1 = vègn-l aratè les maius festes dl'an	
12 s. Josafat Mart	3	2 = vègn-l aratè festes dl'an	
15 s. Albert	3	3 = vègn-l aratè memories obligato- ries.	
16 s. Margherita Scozia, s. Gertrude Verg		Olachè al ne n'è degun numer e-l messes di Sanc, che po gni tutes o sostituides cun messes votives o di defunti, sce an ô.	
17 s. Elisabet d'Ungheria	3		
18 Dedicaziun Bas ss. Pire y Paul			

interplac

Geb. RUBNER
39030 KIENS

LAURS DE LIGNAN — Strada dla staziun 86 — Tel. 87 3 31

Produziun in seria de plates d'usc,
de telari d'acià y de lëgn con profil de gumi.

NOELA: Üsc „interdecor” —
da consiè por hotì, pensiuns, abitaziuns.

QUALITES, ch'al à dan i atri usc:
al ne sënt nia l čialt y l frëit, l timpl y l'assüt —
al se lascia lavè y n'à bria de gni depënt.

RUBNER - BLOCKHAUS

LA ČIASA DE VACANZA IDEALA POR LA FIN DL'EDEMA
Sciöch'ütia por ji coi ski o ala ciacia * Por les vacanzes dlungia
l mer o n lech * Sciöch' por foresti o por na sauna * Sciöch
picera čiasa d'urt etc.

39030 CHIENS — Val de Puster (Prov. Balsan) — Tel. 87 3 31

ASSIGURAZIUNS

VITTUR LOIS

PHENIX SOLEIL Y AUSTRIA

Agenzia da BORNECH — Strada M. Pacher, 10 — Tel. 85 9 04

PEDRACES — Tel. 85 1 76

Assigureia contra: Maraties, invalidité y mort —
Me de fűch y devigne sort de desgrazies

Assiguraziuns: de auti y motors
cuntra dagns a persones, tiers y coses.

Walter Kostner

CORVARA

Tel. 83 1 17

Confeziuns — čialzà y guant da ji coi schi — roba
da mangé — proviant — vin — licörs — roba pur
scincundes — sè y tabach — plates da lì (giornai).

Gites — Nozes — Comitives tl'Italia y fora de ca
Informaziuns y prenotaziuns pro la

Direziuns dl Hotel „Posta-Zirm” — Tel. 83 1 75
o pro l Hotel „Sassongher” — Tel. 83 0 85

F I A T

D O L O M I T

G A R A G E

Por na FIAT n Survisc FIAT

La forza dl Survisc FIAT:
plö de 11.000 zentri de assistënza
sura düet l monn.

BORNECH
Tel. 85 3 20 — 85 3 15

FUJINA AUTORISADA pro F. ROTTONARA — LA I L A — Tel. 85 1 21

TONI FRENADEMEZ

LA ILA

Confeziuns — Roba da mangé — Articoli de sport

Chertes y Folieč

POR OSC INTERESSE: Sce èis da cumprè

Mascins da cuji

Mascins da lavè o mascins dal lat
Radio o aparac̃ dla Televjiun
y devigne sort d'aparac̃ electrisc por čiasa ojesse da

PAUL DAPOZ
LA ILA — (Tel. 85 0 05)

Al vègn cuncè mascins da cuji „Necchi”

FREDESC HUBER

CARROZZERIA — AUTOLACKIERUNG — Abschleppdienst

BORNECH — Strada Schorn, 3 — Tel. 85 4 38

Einbrennlackierung — Verniciatura a fuoco

Al vègn inče condüt da strada demez auti rovinà a cuncè

J. Webhofer

BORNECH — Strada Zentrale — Tel. 85 2 14
Filiiale: Strada dla Staziùn — Tel. 85 1 29

Roba da mangè — Feramènta — Ciarbun — Corusc

BUTÈGA DL PAPIR Y DI LIBRI

G. PUERARI

BORNECH — Strada Dante/Corso nr. 2/E

Libri — Papir — chertes — giornali — roba d'uffizio; Comisciuns por laurs de timbri y tipografia; Filatelia cun servisc de novitès; Tabach — stempli, marches y chertes da bollo.

J. Alverà

SAN LAURÈNZ

La bütega che vignun cunèsc pur
roba da mangé, da ojuré y blâ

CONFEZIUNS

JOS. UNTERHUBER

BORNECH

Gran ciasa dai Guanč

BORNECH — PORSENÛ — SAN CIANA — CORTINA

„Alpina“

- ♦ La siëia a motor (Motorsäge-motosega) tudëscia, cun motor a miscela, che se lascia manajé da un su —
- ♦ La mascin da sié, l'unica che va inçe sön munt a sié —
- ♦ Dötes les mascin a motor por l paur

ciafëise tla botëga de

M. TOLPEIT a PICOLIN

Autoelektrik - Elettrauto Philipp Grohe

**BORNECH - Strada Schorn 4a ia
do l Hotel „Bruneck“**

Ala reparëia i impianč electrisc de üsc mezi de trasport.

Nosc magazin tègn a osta dispozizium: Patrìs, ciandëres, pirnes, trombëtes, lüms y düc i atri articoli electrisc y toč da mudé fora.

Rapresentanza: Fujina autorisada dla BOSCH.

Articoli por impianč da scialdé l'auto **Webasto** y **Eberspächer**.

Vider, porzellan, massaries pur čiasa y čiasadafüch, pur hotel y usteria, patüc de čiasa, coses d'ert pur la čiasa y articoli pur scincundes.

K. NEUHAUSER

BORNECH — Tel. 85 2 97

PEPI PITSCHEIDER - Ruac/Badia

Fesc laurs de fer batü a man por čiases privates, hoteli y butëghes: feriades da finestra y porta, crusc da mort, ruli d'fer por pistes di ski, gratùns da mnè tera che se ciària y jota automatic, cadrëies y d'atres massaris por pàurs

Representant por Mascins da siè y da restlè y por Tractors

Radio MAIR - Bornech

Tel. 85 2 47 — Am Graben/Corso

Butëga specialisàda por:

Radio
Televijiùn
Plates dl gramofon

Electroinstalaziuns

Mascins da lavé
Frigidaires
Forgurés a gas y electrisc

A. FALK

CIALZA

BORNECH - Strada Zentràla, 28

Filiale Strada Zentràla, nr. 7

Ex N I E D E R G G E R

Se pita por čialzà d'al, d'ala y de mitùns

Na gran lita por vigne sajùn a de bogn prisce

Propria lavoraziùn sò mostüra y reparaziùns.

Butëga de libri y papir

Joh. Amonn

BORNECH

Strada Zentràla, nr. 54

Tel. 85 1 46

- ♦ Papir — libri — folieč — roba d'ufizio
- ♦ Chertes — Articoli de scola y de hotel
- ♦ Material da fa jö — Chertes da cartè
- ♦ Chertes geografiches por turisč y Alpinisč.

La gran botèga spezialisa-
da dal 1890 incà

Odlà por udèi dainprò y
dalunc vègn mosurà de-
bann.

Porchèl è-l gnü arjignè ite
n local apostà con stru-
mènc plö moderns.

Inče odlà da surèdl a
vigne prisc.

Sègn dlungia la
gran botèga tla
passage.

Ros da čiarè lunc
Zeiss, Hensold, Swarov-
ski, Habicht, Beck, Stein

Ros da čiarè lunc
Aparač da fa jö, films
Aparač da svilupè films
Aparač da proieziun
Termometri, barometri
Staziuns meteorologiches

Sègn dlungia la
gran botèga tla
passage.

Mariner
OPTIK - FOTO · BRUNECK

STAMPARIA — Butèga de libri y de papir

H. MAHL - BORNECH

Str. Zentrala — Stadtgasse 40

Material da scora
santes da mort y dütes les coses stampades
libri, calèndri

Ornamènt d'or

à dagnèra süa valüta

Os ciafëis da nos:

variètes da maridè, variètes elegantes, odles, orna-
menč da brac, ores, morones da incër l col y tröpes
d'atres dèr de beles scincundes.

Ornamènc d'or fesc dagnèra ligrèza

Mariner
GOLDWAREN - UHREN · BRUNECK

Wierer

S.p.A.

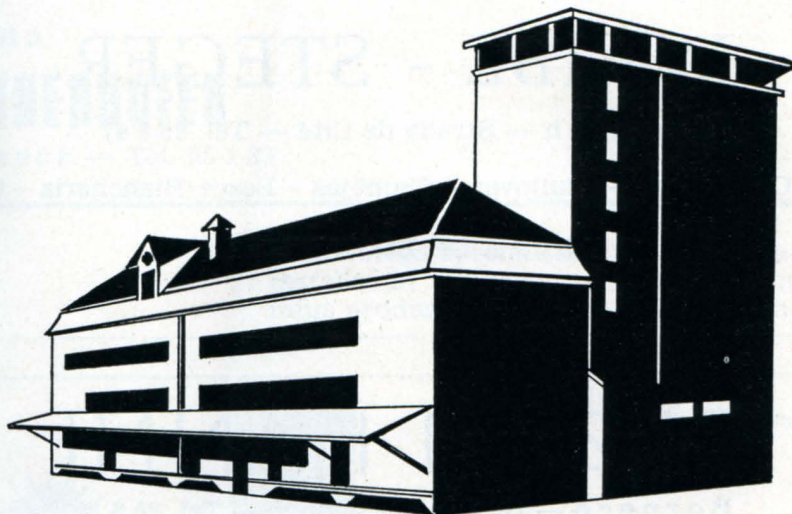
FABRICH DE PLATES DA TËT

Al vëgn fat la „Fana olandeja”.
Al é na plata da tèt de na bela forma.
Ara, vëgn fata te vigni curù. Ara è
sigüda cuntra l dlace y l'ega. L curù
ne desmarësc nia.

CHIENS

FIRMA DE COSTRUZIUNS

Al vëgn fat düc i laurs de
costruziun de ciases y d'atres
fabriches y al vëgn dé cunsëis
practisc.

A. RIEPER MORIN DLA ROBA DA OJURE'
39030 VANDOIES (BZ) — Tel. (0472) 49 8 21

OJUREDE ÜSC TIER DËRT
OJUREDE „PANNONIA” DL RIEPER

Sennerei Genossenschaft

Brixen / Schabs - Natz

Gen. m. H.

Sede a P O R S E N Ū — Tel. 22 2 79

Produziun de smalz fin da tè o da mësà

Produziun de ciałó fin dá mësà

Produziun de dër de bona brama y de döt čiche vëgn dal lat

Fabrich de Cadri da Fabriché

Peter Gasser

Sciaves/Schabs — Tel. 23 0 30

Dütes les sorts de cadri da frabichè — Saurun y giara

WAIBL - STEGER

B o r n e c h — Strada de Cité — Tel. 85 8 47

Drap - Confeziuns — Pullover - Čiamëjes - Besce/Biancheria - Čialzes

DÜT A DE BOGN PRISC

PEZZEI HANNI

B o r n e c h — Strada dla staziun — Tel. 85 8 11

ARTICOLI DE GUMI Y DE PLASTICA:

Ros de gumi por bagnè l'urt — Mantì, gormà, manaces
y stivà de gumi — Cioi a cone (Keilriemen) — Anì de
gumi por mascins dla lat — Condles, bozes y copes de
plastica — Tovaies de mësà — Tapeč de plastica

H. STAUDACHER

Bornech — Strada zentrala, 50 — Tel. 85 3 61

La butëga spezialisada por roba de coran de moda
y de patüic por iadi

Na gran lita de patüic por scincundes

LA GRAN LITA Y LA BONA QUALITE'

ACUNTENTEIA DÜC ÜSC DEJIDERI

FIRMA

E. INNERHOFER

Bornech — Tel. 85 1 33

Osta botëga spezialisada por düt l material de
instalaziun sanitaria sciöch por furnels dles
muis produziuns talianes y de paisc fora de ca.

GROHE *Armaturen*

INGOLSTADT

Furnels por lëgna-ciARBUN y kerosene

AGENZIA IMMOBILIARE

REALITÄTENBÜRO

„RUDIFERIA“

Porsenù — Strada Roma (Condominio zentral) — Tel. 22 3 45

Cassetta dla posta 29

Cumpra y vën imobilies:

Ciases d'abitaziun —

Pensiun te n Paisc cunesciü por so gran moviment de foresti,
sciöch' apartamëncë por foresti —

Botëga da devigne sort de roba te dër n bel post

PROGETTI — PROJEKTE

A. PEINTNER

Brunico - Bruneck

Tel. 85 2 18

Unterer Rienzweg 11

Via Lungo Rienza Inferiore 11

IMPIANTI — AUSFÜHRUNGEN

F. Alfreider

SARTORIA — SCHNEIDEREI

spezialisè por braies da ji coi ski

y sö por munt

CORVARA — Villa LA JUVE

J. SCHÖNHÜBER

Bornech — Strada zentrala nr. 19 — Tel. 85 4 25

Reformimënt por ciases d'alberch:

Porzellan — Goti — Cazius, forchêtes y corti — Massaries de čiasadafüch

Spidli y vidri: vidri plač y d'ert

Massaries de qualità
por l'artejanat y l'industria de

J. Mair - Zeugschmied

BORNECH

Na bona lita de forgurés y de forni.

CONFEZIUNS JOBSTREIBITZER TEXTIL

SUPERMARKET

Bornech — Strada zentrala, 52

Magazin di möbli

Bornech — Strada de S. Laurënza, 11

L truda

M. KODERLE - BURNECH

se paia fora!

Nos un na botëga speziala por:

lana — besce, botuns, drap, plömes y daunes (che nos lavun inče), besce pur čiasa y da let, besce por arjigné ite čiases d'alberch, de meindres mercanzies.

I sun conesciüs por nösc bogn prisc!

AUG. TIES

Ad **AL PLAN**: Fabrich de finestres, telari y üsc
Tel. 87 7 33

a **BORNECH** (Strada de San Scimun): Botëga de mobilia
Tel. 85 3 23

NA GRAN LITA Y DE BOGN PRISC!

ÜSC LEC SPETA A NOS!

Tan gonot lascëise pa puzenè üsc guanč?

Tan gonot pa üsc leč?

Üsc leč diventa indò „lisirs sciöch plüma” y bi ponc y
Os durmis čiamó na ota tan bun.

Telefonéde-nes.

M. KODERLE

Bornech — Strada veda d'ospedal — Tel. 85 3 21
Survisc di clienč è pro nos: ji a do, puzenè, empli do, fa atramënter
y portè zoruch.

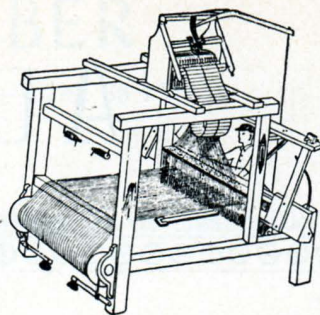
Dütes les sorts de patüic fat danü: plumac, leč, cutres.

Nagler Sepl

Tescere d'ert a man —
cun na gran lita de desègns

LA VAL

- à da vène: — tuvaies cun serviètes
— pezes da man, de granes y de piceres
— plumac, coltrines, tapeč de mèsa, survisc da tè

C. AMBACH & CO.

Butèga electro-tecnica

BORNECH

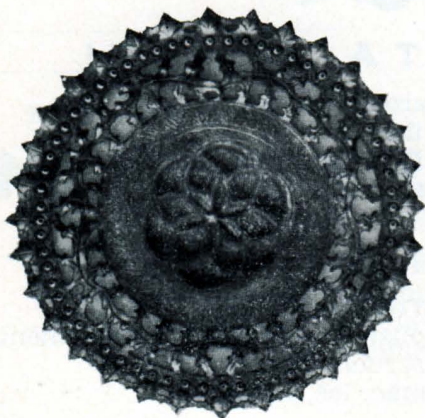
Strada Zentrala nr. 55 — Tel. 85 2 39

Se pita

Aparač dla Radio y Televijiun de marches talianes y forestes - Gramofons y plates - Magnefons - Mascins da lavé y frigidaires - Plumac electrisc y aparac da assüié i čiavěis - Sopršces - Mascins dal caffè - Aparac electrisc da to jö la berba y duc i atri aparac electrisc

MILIO CASTLUNGER Y MITUNS

S. MARTIN

Fesc laurs de fer batü a man por čiasas privates, hotì y botèghes; feriades de finestra y de porta, crusc da mort, de bel patüc por in-fornì la čiasa y por fa scincundes.

Fesc inče cadrèies y d'atres massaries de fer por paur.

Firma „E. y L. Steger

„KUFHAUS“

S. Lauränz (Val de Puster) — Tel. 86 3 41

ROBA DA MANGE' — ROBA MONÛDA — DRAPAMËNTA

aeroplac

39045 Fortezza — Fraz. Mittewald/Mezzaselva (BZ)

Tel. 48 6 61

Produziun y esportaziun:

Prefabricaziun de: elemenč por costruziuns, ciases por vacanzas y da abitè, capanuns por l'industria y i artejagn, bungalows, cabines da bagn, garages, üsc sënza y cun talari, pareis parason, pareis cun armà, pareis a rei por pighers dles es.

OPEL GARAGE CREPAZ

Tel. 85 1 73

BORNECH

Por Osta čiasa coltrines nöies y laprò carnises de
15 sorts de lëgn con scina de plastica bela chita,
möbli a plumac y tepish condüc

Richard Kofler

Tapezirer y Inforadù de local

39030 — San Lauränz (Val de Puster)

WALTER
von
ZIEGLAUER

DROGHERIA SPEZIALISADA — PERFÖMERIA — CORSETTERIA —
CORUSC — ARTICOI DE COSMETICA Y ARTICOI SANITERS
39031 BORNECH — Strada dl Graben/di Bastiuns, 18 — Tel. 85 8 55

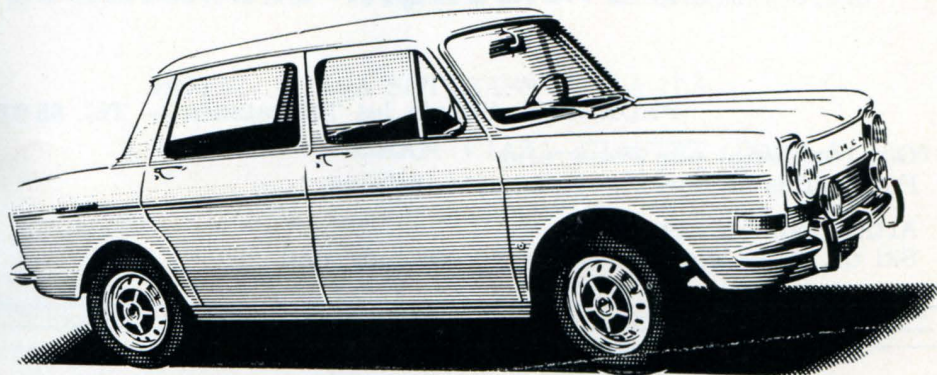
GARAGE STAGGL

Conzessioner dla

Strada de San Scimun, 15
BORNECH — Tel. 85 5 43

La Simca 1000 è n auto economisc

Simca 1000 LS — 944 cmc. — 135 km/h.
6,4 lt. por 100 km. — 4 portes

Simca 1000 GLS y SPECIAL
1118 cmc. — 147 km/h. —
arferadöres dant a disco.

da L. 799.000 con I.G.E. y trasport

**Con na prô sön strada
gnarëis lassura, ch'ara è inčë
dinamica y sportiva**

CONZESSIONARIA

GARAGE ALPE BALSAN

Filiale da Bornech, Strada da S. Laurënz

survisc de assistënza de zona — Tel. 86 3 66

Fujina — ELLECOSTA PIRE — S. Laurënz

Botèga de SPORT y FOTOGRAFIA

Albert Piccolruaz

PEDRACES dlungia les Telecabines — Tel. 85 0 85

- ◆ Düt l material por Fotografia
Fotografies de nozes — families — mituns
- ◆ Articoi por l sport di Ski
Ski de bones marches nüs y de secunda man

Venüda y Reparaziuns

Service

MONTLI Y TOC

BORNECH — Tel. 85 4 73

Service

Fujina spezialisada por reparaziuns de
„Flavia” y „Fulvia”

L geometer FELICE CREPAZ

LA ILA

ringraziëia dla fiduzia y augüra

a süa afezionada clientela n

Bun Nadè y n Bun Ann 1970

SPORTHOTEL „TERESA“ PEDRACES

HOTEL „CIASA SOTTSASS“ — LA ILA

GRAN CIASA CIASTEL DA LA ILA

Sporthotel „Teresa“ — Čiasa fata sö dl 1958. Ar'ä vigne confort modern, à 90—100 leč; dötes les čiamenes con bagn privat, survisc, sorà y telefon; piscina curida, sauna, massages, bar, orchestra, tè da bal, urt d'inver, friser, lift.

Hotel „Čiasa Sotssass“ — Čiasa fata sö dl 1968/69, daurida ai 15 de jügn 1969. La čiasa nominada dessura à plö de 100 leč, te čiamenes con ega che rogor tres y con scialdamënt zentral. Plö bagns. Locali por düč y diversces d'atres sales da jüch, studio etc. Piscina curida — bal — aria condizionada te piscina, sala por mangè y čiasa-dafüch.

Costruziun de stil modern a mez de bi pra y bosch (distanza dala strada statale ca. 400 metri). L'alberch à süa strada aposta por ji pormez y è spezialmënter adatè por jënt jona y grups, che mäss studiè sënza disturbo y por congress.

Gran Čiasa — Ciastel dl 1449, che gnarà in cürt arjignè ca por alberch y por apartamënc.

Patruus:

Otto y Waltraud Pizzinini — Pedraces — Tel. 85 0 23 — 85 1 25

INČE L PAUR DLA VAL BADIA

PREFERÈSC

AGRIA

MASCINS DA SIE' A MOTOR (Motormäher) — TRACTORS A ÖNA
NA AXE (Einfacher) — MASCINS CHE MANGIA NEI POR TRACTORS
A ÖNA NA AXE (Schneefräsen) — ČIARS DA TACHE' DO AL TRACTOR
CON BRAC DL'ALZE' (Anhänger con Kipper)

CIASSETTES DA ČIARIE' (Ladewägen)

PICI GRATUNS DA TRA DO (Kleinschlepper)

TRANSPORTERS

RULI POR MENE' SÖ L CORDA (Seilwinden)

AGRIA WERKE GmbH — 7108 MÖCKMÜHL (Württemberg) D

la maiù dl'Europa por de piceres mascins agricole

Consëis dà y mascins prejënta la Fabrich de mascins agricole

AGRIA METIDERRANEA AG

39040 AUER/ORÀ (BZ) — Tel. 81 2 23

Sce frabichëis

- ♦ y sce fajëis ete func de plastica y de tepih
- ♦ y sce adorëis madroc de lana o de kàpok
podëise ji da

Bezto Ellecosta

a LONGEGA

HOTEL — Cafè — Restaurant

„CORSO“

(COSTNER)

BORNECH — Strada Dante/Graben — Tel. 85 4 34

L Restaurant — Cafè plö chirì sö dai Ladins y conesciü por süa
bona çiasadafüch

AGENZIA IMMOBILIARE — REALITÄTENBÜRO

GRIETI SCHIRAMMI

Strada Duca Sigmund 9 — Tel. 84 5 60
39031 — Bornech

Al vëgn cumprè y venü grund, fabricaç,
abitaziuns condominiales, alberč, aziëndes
comerziales, etc.

TLA PENSION „WALDRUH“

AL PLAN

Tel. 87 7 68

è-l na

chidlara automatica

ch'è daverta döt l'ann y olach'al vëgn inče
fat gares provinciales dl chidlè con l Club
di chidladusc „Fanes“ d'Al Plan.
„BUN LIGNAN“ a düč i chidladusc!

Gatterer

BORNECH — Strada Zentrala — Tel. 85 3 48

Tapèč — Culturines — Func de tepich — Plastich — Lana — Roba de
Coran — Cioi de Gummi — Cufri — Tascas
Prisc speziài por Hotì y Pensius!

Nos metun a post vigne **MASCIN DL LAT**
y ara funzionèia indò sciöch' nöia;
inč toč nüs ciafèis da nos.
L cuncé se paia dagnèra fora pro
PETER KAMMERER
CHIENS
Tel. 87 3 17

SALES DAL'EGA D'ACIA' POR STRADES

pormèt de mantignì bun marcè y dí ala lungia
les roies dal'ega, che va de bojügn sön strades
da giara.

Al de da incö vègn-l fat tröpes strades forestales y interpoderales. Porchël
vègn-l dèr consiè de meter sales de na gran dörada. L mantignì de chèstes
strades vègn a costè cotan de manco con nostes sales d'acià, ch'è bègn
fermades tla tera y tègn bot a düit čiche passa sura fora.

Firma de produziun
FREDESC KAMMERER
CHIENS

Dal 1854

**Cassa dl Sparagn
dla
Provincia de Balsan**

**Aministraziun y Direziun generala:
a BALSAN, Strada Cassa dl Sparagn 12/b
Telescrivari 40090 Caribolz**

Filiales prinzipales:

**a BALSAN, MERAN, BORNECH y d'atres
30 filiales secundaries te dütes les perts
dla Provincia**

Sciöch Istitut de credit plö vedl
dla Provincia dun-se garanzia de

- ♦ sbrighé snel y sigü
düč i afars de banca
- ♦ dé de bugn cunsëis
te düč i afars cun scioldi.

Nos dun crediç speziai a n fit bass
tl cheder dles leges dades fora
dal Stato, dala Regiun y dala
Provincia por daidè:

- ♦ l'agricoltüra (spezialmänter
i finanziamënëč dl „Plan vërt”)
- ♦ boteghirs, hotelirs y ostis
- ♦ fa sö ciases ala popolaziun.

Sciöch' BANCA AUTORISADA POR L COMERZ CON I PAISC FORESTI
sbrighun-se Üsc afars de banca con i paisc foresti l plö snel ch'al è mitl.

Nüsc Ufizi „TOURDOLOMIT”:

**a Corvara, Bornech, Porsenù, Maran, Ortijej,
Selva, St. Cristina, San Ciana y Sterzing
dëida fa Üsc plans por les vacanzas y se
fistidiëia de düč Üsc survisc che alda laprò.**

